

KELET, ÉSZAK, DÉL.

ARCKÉPEK ÉS VÁZLATOK
A KISEBBSÉGI MAGYAR IRODALOMBÓL.

*

ALSZEGHY ZSOLT, BENEDEK MARCELL, BODOR ALADÁR,
FEHÉR GÁBOR, GULYÁS PÁL, NÁNAY BÉLA, OLÁH GÁBOR,
PÉTERFFY LÁSZLÓ, SZENTIMREI JENŐ, ZSIGMOND FERENC
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE

SZONDY GYÖRGY.

TÍZ MŰMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST-DEBRECEN, 1928.

CSÁTHY FERENC EGYETEMI KÖNYVKERESKEDÉS ÉS IRODALMI VÁLLALAT R.-T.

Városi nyomda, Debrecen.

ELŐSZÓ

Az e kötetben foglalt cikkek a Debreceni Szemle 1927—28. évi számaiban jelentek meg. Az első két cikk megjelenése adta az ötletet s elhatározást a többi megíratására; ez az oka, hogy az első íróval aránytalanul bővebben foglalkoztunk, mint a többiekkel. A cikkek terjedelme azonban éppenséggel nem értékmegállapítás, valamint egymásutánjuk sem. Mindkettőt a folyóirat-szerkesztés technikája irányította.

A szerkesztő elve az volt, hogy inkább ismertessünk, mint ítélkezzünk; egyébként azonban a munkatársak szempontjait nem befolyásolta. Így a cikkekben különböző felfogás tükröződik, ami az ilyen természetű munkánál elkerülhetetlen.

Igyekeztünk a teljességre. Mindössze 2—3 fontosabb név hiányzik a kötetből, ezek is rajtunk kívülálló okok miatt maradtak ki. Egyik-másik író kötetét, arcképét semmiképpen sem lehetett megszerezni. Másrészt az ilyen arcképsorozat sohasem lehet teljes és befejezett: megjelenése közben is bukkanhatnak (és bukkantak is) föl újabb tehetségek, akikre az induló program nem lehetett tekintettel s így helyet sem találhattak benne.

Fogyatkozásai ellenére is örömmel bocsátom útjára e kötetet, mert úttörő munkát végez. Ilyen terjedelmű és kiállítású összefoglalásban még egyetlen mű sem mutatta be a körülöttünk tíz év óta fölvirágzott magyar irodalom reprezentánsait. Létrejöttéért illesse hálás köszönet H an ki s s J á n o s t, a Debreceni Szemle szellemtudományi részének szerkesztőjét; az ő eszméje volt az arcképsorozat megindítása s az ő odaadó buzgósága tette lehetővé annak kötetben való megjelenését.

*Debrecen, 1928. évi Karácsony havában.
(Füvészkert-utca 12. sz. I. 1.)*

SZONDY GYÖRGY.

ÁPRILY LAJOS

ÁPRILY LAJOS

Ezerötszáznegyvennégyben, mikor Buda tornyain már lófarkas zászlók lobogtak, egy fiatal ember jött haza a wittenbergai híres egyetemről Kolozsvárra. Eredetére nézve szász volt; a magyar nyelvet csak serdülő ifjú korában tanulta meg, mikor a reformáció a magyarokhoz közelebb hozta s végleg hozzájuk láncolta. A fiatal ember lángoló híve volt Luther tanításának; a kolozsvári lutheránusok örömmel fogadták papj okul. Ritka kincset nyertek benne nemcsak ők, hanem egész Erdély s az Erdélybe menekült magyar szellemiség. Rövid idő alatt ő lett ennek a szomorú kornak irodalmi mindenese. Szász eredetét meghazudtoló zamatos magyarsággal írt és fordított mindenfélét, amit népe művelésére hasznosnak és szükségesnek ítelt: bibliát, kátét, énekeskönyvet, meséskönyvet, történelmet. De evvel sem elégedett meg. Nyomdát szerzett s azt a kor legvirágzóbb műhelyévé fejlesztette. Itt készült Tinódi Krónikája, Werbőczy Tripartituma, s egy sereg más könyv, köztük a tulajdonos nagy történelmi műve Bonfinius után: a *Chronica*, melynek jeligéje ím ez: „Az Isten egy vérből csinálta az mindenféle embereket...”

Ez a férfiú Heltai Gáspár volt.

Négyszáz esztendő telik el, a magyar glóbus újra darabokra török, mikor megint akad egy magyarrá lett szász, aki vállalja hajdani nagy faj rokonának hivatását: oktatója, írója, szerkesztője lesz az elszakított, bérces kis hazának s onnan az egész magyar szellemiségnek. A szász nemzet mintha benne vezekelve a hűtlenségért, a vágyott és könnyűszívvel végrehajtott elszakadásért: legzengőbb hangszere, legérzőbb lelke, legerdélyibb gyermeke nekünk maradt, talán zálogául az új ölekezésnek.

Ez a késő Heltai-utód kétnevű: mint oktatót Jékely Lajos néven ismerik kartársai, tanítványai s személyes ösmerőseinek kicsiny köre. Ez a név el is veszne viselőjével együtt, aki erdélyi magyar tanárhoz illően meghalna

„erdélyi szent Thermopylaeben
némán, büszkén, örökre névtelen“.

(*Opitz Mártonhoz.*)

De van egy más neve is. Leeresztett rostélyú sisakja volt ez, vele vonult be az irodalomba, hogy semmi tekintet ne korlátozza a gáncsolókat, ha műve nem volna elég tökéletes. Azután rajta maradt mindörökre s az irodalomtörténet *Aprily Lajos* néven fogja elkönyvelni.

Három verskötet, egy kötetnyi fordítás¹ áll már a háta mögött, de azért zártsisakú lovag még ma is. Önmagáról, élete soráról alig beszél. Csak azt tudjuk meg tőle, hogy hegyek között született s ma is visszavágyik a hegyek közé. Néhány fukar szót ejt apjának szomorú sorsáról, küzdelmes gyermekkoráról, — de aki egész élettörténetét el tudja mondani öt versszakban, attól igen bajos a részletekre nézve felvilágosítást kapni.

Modern lírikus nem is verseiben mondja el élete külső alakulását, hanem intervjukban és lexikonokban.² Azokból megtudhatja, aki kíváncsi rá, hogy Áprily Brassóban született s hogy ma éppen negyven éves. A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban volt tanár, míg irodalmi sikerei révén a kolozsvári református gimnázium katedrájára nem került. Azóta szerkesztő is: az *Ellenzék* című napilap irodalmi mellékletét szerkeszti.

A kíváncsiak ezekből az adatokból sem tudnak meg sokat. Ennek azonban nemcsak a lexikon-stílus az oka, hanem elsősorban Áprily Lajos élete.

Szürkébb, eseménytelenebb életet alig képzelhetünk. Olyan korszakban él, mikor „világ-traverzek összedülnek“, de ebben az óriási kataklizmában annyi közvetlen, tevékeny része sincs, mint a téglahordó napszámosnak a dóm építésében. A háborúban odahaza van, tanár, nem katona. Harcteret, küzdelmet nem lát, csak kórházat, sebesülteket és nyomort. A forradalomban idegenül és idegenkedve, tétován áll:

„...nem lengetett omló barrikádon
fehér zászlót a véres emberért“.

(Vallomás.)

Az idegen megszállás, Erdély elszakadása ott éri vidéki otthonában, névtelenül, mint annyi milliót. Közvetlen vesztesége és szenvedése nem több, mint akármelyik enyedi polgártársáé.

De ez a külsőleg annyira nyugodt, eseménytelen élet rendkívüli belső viharokkal terhes, mikről csak a költő tud maga s nem is óhajtja, hogy titkolt, belső élete-folyását mások megsejtsék:

„Ha nem leszek, nem fogja tudni senki,
sorsomnak mennyi furcsa titka volt.
A hült sorok: megannyi érckoporsó,
s a könyv, a könyvem gránit-kriptabolt.“

(Vallomás.)

¹ *Falusi Elégia*. Minerva irod. és nyomdai műintézet, Cluj-Kolozsvár, é. n. *Esti párbeszéd*. Szerző kiadása, é. n., mindkettőnek második kiadása is van. *Rasmussen hajóján*. Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin, 1926. — *Vers vagy te is*. — *Az elmerült harang*. G. Hauptmann mesejátéka. — *Idegen költőkből*. — *Anthologia és új versek*. Kuncz Aladár: *Áprily Lajos költészete*. Erdélyi Szépművészeti Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1926. — *Versék*. Athenaeum, Budapest. A két első kötetből válogatott versek.

² L. *A Reggel* c. napilap (Budapest) 1927 január 17. szám, 10. old. *Benedek Marcell: Irodalmi lexicon* 57. 1. — *Révai Nagy Lexicon* 19. kötet 814. 1. Hibás adatai: „egy évet Parisban töltvén, 1909-ben Nagyenyedre került tanárnak. A háború alatt hosszabb ideig Dél-Franciaországban tartózkodott.“ Csak 1909-ben s az összeomlás után, 1922-ben járt Franciaországban.

Áprily életét s Áprilyt, az embert jellemzi: *Vincze Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők*. Budapest, 1926. Jakab M. H. műint., és *Szondy György* cikke *Az erő* ifjúsági lap X. évf. 7. sz. 24. 1.

Bármily szemérmes azonban Áprily költészete, ma már, három kötete alapján, világosan áll előttünk egyénisége, sőt zárkózottságáról formált eddigi véleményünket alapján meg kell változtatnunk; mert kevés költőnk adott benső énjéről oly hűséges és pontosan elemző képet, mint ő. Igen jól ismeri önmagát.

Mikor első kötete, a *Falusi Elégia* megjelenik, 34 esztendő. Ez a kor már nem a viharok kora. Ha a versek nem egy hosszú fejlődési folyamat terméséből, hanem a legutóbbi évek aratásából valók, kialakult, egységes világnézettel kell a kötetben találkozunk. S bár költeményeinek javarésze három-négy év előtről, 1917—18-ból származik, várakozásunkban mégsem csalódunk. Minden tekintetben kész, kikristályosodott és kicsiszolt költő áll előttünk, akinek ide vezető útját mélységes és valószínűleg örökös homály borítja. Fejlődéséről mindössze három verséből alkothatunk képet: kettő (*Hómezőkön is túl, Ősz*) 1912-ből, a *Naplemente* 1910-ből való.

Ez tehát legkorábbi „zsengéje“. Huszonhárom éves és vőlegény, mikor írja; s ez az adat fontos és szükséges, hogy megérthessük lelki alkatát. A hang, mit első versében megüt, végighúzódik egész költészetén, mint valami titokzatos, mély harang bugása. Menyasszonyával a hegyek között jár, harmatozó, csendes alkonyórán. A sziklatetőn megállítja párját: várjuk meg itt a naplementét!

„A vándor lent a sziklavölgyben
megérzi tán, mily bús, milyen szép:
két ifjú fenn a sziklaélen,
ki várja már a naplementét.“

Bizonyára maga a költő is jellemzőnek tartotta, s azért választotta korábbi terméséből éppen ezt a versét. Két ifjú fenn a sziklaélen, ki várja már a naplementét: a halált. Ez a dallam innen kezdve sohanem-gyöngülön, de gyakran nekiáradva, vezérmotívum gyanánt zokog minden költeményében.

Mi az oka ennek a gyötrelmes halál-muzsikának, e „titokzatos lelki kór“-nak, ahogy Bavasz László³ nevezi. Első gondolatunk az volna, hogy a háború. De tizben, tizenkettőben még igen távolról dübörgött fülünkbe a Mars-fogat, s Áprily maga mutat rá, hogy nem külső okokkal kell ezt megmagyaráznunk. Sokkal mélyebb gyökere van; már apját is, mikor a városban tanuló fiát várva

„úgy este-tájt a ház elé kiállt,
... sejtelem kínozza, bús, halálos...“

(*Apám emléke.*)

Örökség ez, családi betegség, száz év előtti ősenek hagyatéka: a szentimentális, szikár öreg karmesteré, ki fájdalmas diszharmonióból teremtett könnyes dalocskákat s zenéje most késő unokájában bujdosik. Hiába törne ki lelkéből az induló piros parazsa: a karmester-ős kezében lendül a bot „és halkán Gluckot intonál“.⁴ Ugy jár ő is, mint

³ *Poétái filmbemutató.* Magyarország, 1916 jan. 9., 8. 1.

⁴ *Karmester-ős.*

Ady, aki azért nem írhat „esztelenül-szép“ verseket, mert háta mögött ott áll őse, a vén kálvinista pap s „kezére üt a mocskos pipaszárral.“

Ez a költői magyarázat kétségtelenül helyes és megadja azt a belső okot, amit nélküle is föltételeznünk kellett volna. De az is kétségtelen, hogy Áprily „halálos bánata“ enyhébben oldódik s talán ki sem fejlődik, ha nem a századvég gyermeke s férfikora nem a „vérrel virradó századélre“ esik.

Mert ez a kor, mint már annyi, újra „századoknak szolgált mesgyeül“. Véget ért egy hosszú, boldog „interglaciális-korszak“, háborúgleccserek visszahúzódása-idejének nyugalmas, munkás, derűs korszaka, az emberiségnek két háború közötti jóízű lélekzetvétele. Áprily, mint gyermek, ennek a tovatűnő kornak még minden bubáját élvezhette. De ifjú korában már fordul a világ. Egyre jobban elsötétül a láthatár: a szegénység állandó tanyát üt ott is, ahol azelőtt nem ismerték. S a balsorsban nincs, mi vigaszt nyújtson: szegény ember drága kincse, a vallásos érzés, a hit lassanként kivész a lelkekből. Új árkánomot nem ad helyette sem a költészet, sem a tudomány. Az elégedetlenség nőttön-nő, a kenyérharc mind kíméletlenebbé válik. A tengeren, lilás párákban föltűnik az új csoda: a vörös szekér. Senki sem tudja, „mit hoz? Ide tart-é? Ő jön, az új vezér? Milyen vörös iromba szárnya: új hajnalnak a pírja, lángja vagy vér az, újra vér?“ (Ady.) A nagy szociális átalakulás „úgy rázza a világot, mint a forró-láz“⁵ Ebből a lázból, igaz, nem sok jut el a fiatal egyetemi hallgatóhoz, de néha bizonyára az ő „idegeiben is remegnek ismeretlen és érthetetlen sejtelmek az eljövendő új időknek“, mint fellegek futó árnya a tó vizén. Saját sorsán ha nem lenne miért tépelődnie, ott vannak szülei. Ott van apja, kinek szívében annyi élet, annyi álom, annyi holt vágy szunnyad, mégis vadon erdőben, magányos barakkban kell élnie; és anyja, ki a telepen gondtól roskadozva tűri a fojtó nyomort. A láthatár mindenfelől ködös, mikor az egyetem padjaiból a nagyenyedi katedrára lép.

Még nem is olyan régen, harminc-negyven esztendő előtt nagy dolog volt az: enyedi tanárnak lenni! Ebben a kis városban, mely lakossága számát tekintve faluszámba menne az Alföldön, a kollégium tanárai alkották az első társadalmi osztályt. Országos híré írók, tudósok, pedagógusok voltak közöttük; a múltból is rájuk ragyogott egy sereg kiváló ember dicsőségének fénye, kik innen indultak el vagy itt érték el az „embercsúcsot“. Anyagi helyzetük panaszra nem adhatott okot. A megye legelső családjaival rokoni kapcsolatban vannak a tanárok; — még bárókisasszony-feleséget is kaphatna némelyik az erdélyi „hétszilvafások“ köréből; püspöklány-feleség meg mindig akadt egy-kettő.

Mikor Áprily Enyedre kerül, mindennek vége már. A nagy múltnak csak látszata lebeg az enyedi tanárok fölött, kik lassacskán olyan közönséges pedagógus-tisztviselőkké váltak, mint állami kar-

⁵ L. erről igen szépen: *Makkai S.: Magyar fa sorsa*, 5. és méginkább 33—34. l. V. ö. *Riedl: Arany János*. IV. kiad. 1920. 89. l.

társaik. Közös a fizetésük és a nyomoruk. Enyedből nem marad más, csak a kisváros. Ha akad néha egy-egy kiváló tehetség, annak a sorsa is ijesztő példa: olyan, mint a jégbe fagyott, néma gém, szárnya úgy mered az égnek, mint egy pólusra tűzött lobogó. Tört remények, közöny, megnemértés mindenfelé.

Aprilyra éppen ez lehetett nagy hatással. A tanári pálya maga nem. Talán észre sem vette, hogy nem „úri pályára“ került; hiszen nem gentry-fiú volt, csak egyszerű polgárok gyereke. A kisváros sem keltett benne Móricz Zsigmond-féle undort: sohasem vágyott a város után. Az ő lelke csak alig-alig lett „súlyos álmok iszapával sáros“, ha arra gondolt, hogy „messze, szőke Szajna partján feketül egy híres város“ (Babits). Eljövendő fiától, akinek közeledése miatt le kellett mondania tervezett párisi útjáról, igaz, megkérdi:

„mit adsz nekem, ha Parist elveszed?“

(*Hómezőkön is túl.*)

de ez a kérdés szinte már magában hordja a boldog belenyugvást. Tíz év múlva, mikor mégis eljutott oda, egyetlen sora sincs a világ fővárosáról!

Életéből egészen hiányzik a nagyváros. Egyetemi éveit Kolozsvárott tölti, ez az ő „nagy városa“. „Nagy völgynek“ érzi, hol „kell a mákony“ s boldog, mikor végre egy juhnyáj-kavarta „piros vihar erős szárnya“ kiragadja belőle.⁶ A szabad természet gyermeke ő, nem a városé s Enyeden sem élte a kisváros életét. Ott is igen boldog poéta lett volna *belőle* (legboldogabb, úgy hiszem, valahol Intregáldon, a hegyek között, egy szirtes, katlanos völgyben), ha nem érzi az érvényesülés lehetetlenségét, a mindenfelől berekesztett utakat. Látta szerencsésebb környezetben szárnyukat bontogató, kisebb tehetségű osztálytársait, ösmerőseit elindulni a halhatatlanság útján s látta az cnyedi sorsot nem egy kartársa életében:

„a pince torkán édes illat árad:

sötét mámort kínáló muskotály.“

(*Vadludak.*)

Ezzel, a felnemismertség fátumával foglalkoznak allegóriái: *Az irisórai szarvas, A márványunk meséje, Halálmadár, Ikaros* stb. Látszik, hogy ez rendkívül erősen hatott reá.

Öröklött ideggyöngeségéből így fejlődik fokozatosan a „lelki kór-ság“: a fel nem ismert tehetség hol csendes, hol dacos mélabúja, a neuraszténia.

Külsőleg nem látszik ez a betegség. Legfeljebb nagy idegizgalmak idején. Képzeljük el, mit csinált volna Petőfi, ha az októberi összeomláskor Enyeden tanárkodik. Talán ő alakítja meg a Nemzeti Tanácsot, talán sereget szervez a város védelmére, de semmiesetre sem teszi azt, amit az idegbeteg Aprily:

„nappal kószáltam, éjjel nem pihentem,

vasárnap reggel a hegyekre mentem.“

(*Tetőn.*)

Az itt érintett versek: *Ikaros, Juhok.*

Valóságos kórképe a neuraszthéniának: ideges nyugtalanság, kínzó álmatlanság, emberkerülő menekülés minden izgalom elől.⁷

Ez a beteges lelkiállapot már kialakult, mikor az enyedi tanárkodás „langyos hullámú évei“ után a „nagy tűz felcsapott lobogva“. Ez azután végleg megöli halódó életkedvét. Fojtogatja az „életfűst“ s eleinte azt hiszi, elmenekülhet előle. Kiássa a holt várost, rom-gyermekvilágát. Ide nem fért „műkincs-vadorzó“, itt még „meghajthatja bűnös fejét az ártatlanság templomában“. A „retournons“ ősi dallama ez; korszerűségét mutatja, hogy egész költeményciklusok dalolták pár év előtt.⁸ Amde hamarosan rájön, hogy nem menekülhet a jelen elől a múltba. Hiába keresi,

„nincs arra jel, nincs arra lábnyom,
éltüntették az ördögök.
Kutatom kéz-árnyalta szemmel
s a szemem köddel lesz tele —
fölötte átcsapott a tenger,
tajtékos évek tengere!”

(*Álom a vár alatt.*)

Halálországga változik most körülötte az élet. Kusza szívvel nézi a vihart, temet és sirat. Kökényvirágos Órhegyen hiába hangzik felé a Mester szava:

„...kövess. A holtakat
a holtak hadd temessék.“

(*Találkozás.*)

Az élet olyan szörnyű, hogy felségjog az ifjan-elmúlás; a holt gyermek arcán a mosoly diadalmi, „mert meg tudott meg-sem-vénülve halni“. Nem lelkesül. Ahol az ágyúk ostora ritkított, az óda ott fel nem támad soha. (Mennyire tévedett!) Hősi halottaiban is a megkínzott embert siratja.⁹ A harcok át nem élt rémségei gyöttrik, mikről pedig egyetlen kép sem alakul költeményeiben, de az itthon maradtak nyomorát és szenvedését megrendítő egyszerűséggel festi (*A malom*). Ez a verse mindig úgy hat reám, mint Verescsagin híres képe: „A Sipka-szorosban minden csendes“.

Még a győzelem sem hozhat megnyugvást a háború borzalmi után. Jöhet pusztulás, béke, bármi, elesett kartársa

„nem fog már többé csöndes Órhegyen
diákcsapattal csillagot csudálni“
és
„a végtelenben nem találja meg
egy hang, mely holnap már utána kérdez.“

(*László.*)

⁷ „Néma lázadó“-nak mondja magát. Hogy ez a két szó mily csodálatos pontossággal adja vissza a neuraszthéniás ember kínzó, tehetetlen gyöttrődését, azt csak idegorvosok, meg azok tudják, akik maguk is élvezik és szenvedik a neuraszthénia minden gyönyörét és kínját.

⁸ Kosztolányi Dezső: *A szegény kis gyermek panaszai. Mák. Öcsém.* — Falu Tamás: *Padok zenéje.*

⁹ Az érintettem versek: *Utcák. Séta a holt városban. A Hold kiszáll.*

A történelem szekere azonban robog tovább s útja nem hoz megnyugvást a „Dante-kínnal zendülő“ idegeknek. „Minden összeomlott“ — suttogják a riadt szavak azon az emlékezetes ősön. Áprily lelki alkatán ez már nem változtat, de most épül ki filozófiájának egy új, lényeges vonása. Eddigi világszemlélete a szkepszis filozófiája volt. Neuraszthéniás, passzív. Semmi sem bizonyos, semmi sem fontos, csak a halál. Egész életünk véletlenek láncolata. Én, a szász fiú, itt szenvedek Enyeden, kínjaimat magyar szavakba fojtom: de virradhatnék egy furcsa-fényű napra, mikor nem Transsylvania ismeretlen cél felé dübörgő sors-vonatán ülnék. Volnék kedvvel kelő feldkirchi polgár; talán poéta, tán Ili-parti molnár. Végeredményben olyan mindegy: „melyik kapun suhanunk át a végtelenbe!“ Minden küzdelem, gyűlölködés, szavak szavalása hiábavaló: a világ forog tovább, a hegyek hidegen néznek le a temetőre. Mert csak ez a „van“: a temető és a hegyek. A halál és az örökkévaló természet.¹⁰

Most ez az elvtelen, szenttelen, langyos filozófia hirtelen-váratlan megerősödik: mintha egy eddig befalazott ablak nyílnék meg a költő előtt: észreveszi a magasabb harmóniát, mi a lét látszólag semmis dolgait kiméri és diktálja. Sors-filozófiává zordonul a „néma lázadó“ ideggyöngye életszemlélete. Így végzetszerűbb, tragikusabb s éppen ezért emberhez illőbb. „Sorsos ének“ zeng fölötte:

Messze szállnánk —
visszaszállunk:
visszavár a
sziklaszállunk.
Durva fészken
vadfa ringat,
ott neveljük
fiainkat.

Sírdomb járól
kurta nyárnak
egyszer ők is
útra szállnak.
Észak útján,
soha délnek
— zeng fölöttük
sorsos ének —,

soha hadban,
csak magukban,
szél előffük,
hó nyomukban,
éjszakázva
rom-berekben,
dült falukban,
rengetegben.

(Holló ének.)

Mintha modern fogalmazásban hallanók a régi két sort: „Áldjon, vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell.“ Az a fontos, hogy *kell*, nem az, hogy *miért*? Ezt nem tudjuk, nem is fogjuk tudni soha; az ember tiszte sors-rendelte helyén megállni hűségesen, s új világok tavaszán fény-imádó, büszke szemmel lelkesülni fenn az ember magasán.

Aki a világot és benne önmagát így látja, az szükségképpen mindent az örökkévalóság szemszögéből néz: Arany János óta nem volt költőnk, akire inkább illenék, hogy „asylum meum aeternitas“.¹¹ Majd mindenik versének háttere az örökkévalóság: élet és halál változása, azoneygy mivolta. A tavasz győzelmét rigó-halál jelenti be az erdőnek; a virágzó cseresznyefa, a véres, borzalmas múltból *egyedül*, máig megmaradt szépség-szimbólum előtt ott áll a jövő:

„...a kisfiam ámulva odalép
és azt mondja: Csodaszép! Csodaszép!“

(A győztes.)

¹⁰ Falusi elégia. Feldkirchi hangulat. Találkozásom Farkas Gábrillel, Vonatra várok. A hegyek.

¹¹ Riedl: Arany János, 46, 1,

Kincsvágyó prokonzulok zsarolása, meggyötört rabszolgák lázadása így válik az enyedi tanár kertjében mai élménnyé s ível át az örökkévalóságba.

S az örökkévalóság színe előtt türelmes, szerény és zárkózott lesz az ember. A világ nagyszerű dolgai mellett semminek, szóra méltatlannak érzi eseménytelen életének eseményeit. Megfontolja mondani-valóit s a legrövidebbre fogja a szavakat. Áprily egyéniségének ezek is lényeges jellemvonásai: ez az a bizonyos szerénység és zárkózottság s ez a titka magány-kedvelésének is.

Ha már most azokat a forrásokat kutatjuk, melyekből Áprily lelkülete alakult, három kútforre bukkanunk. Ezek: a multak emléke, a mindig bizonytalan jelen s az aggodalmas jövő.¹² Ő is onnan merít, ahonnan az erdélyi magyarság lelke századok óta táplálkozott. Ezért van, hogy „egész gondolatvilága, érzülete, törekvéseinek alapja ott gyökerezik Erdély múltjában”.¹³ Vagyis más szóval: Áprily *erdélyi lélek*.

Enyedi tanár létére azzá kellett lennie akkor is, ha véletlenül valahol az Alföldön ringatták volna a bölcsőjét. Hiszen lépten-nyomon Erdély históriai emlékei meredtek reá s az erdélyi természet adott neki enyhülést emberkerülő bolyongásaiban. Első enyedi hajléka, ahol mint boldog fiatal férj a *Hómezőkön is túl-t* írta, egy bájosan fura, hegyoldalnak dülő, kék deszka-kiugrós házikó volt. Ablakából messzire lehetett látni. Át a Maroson, a túlsó partra, ahol fehér házikók bújtak meg két-három falucskában, közülök az egyiknek határában tárták föl a leggazdagabb honfoglaláskori temetőt. A Maros-völgyön is végig láthatott, el Felvinc irányában, amerre a labancokat kergették egyszer a diákok, s amiről olyan szép a mese: „A nagyenyedi két fűzfa”...

Azaz hogy nem mese ez, gyermek! Az elesett diákok emléke ott áll a sétatéren, iskolába menet s onnan jövet mindennap néhányszor elmegy mellette. Ott ékeskednek az aranybetűkkel köbvésett nevek, fölöttük ez a sor: „supremae legi subscribentes”. Ők csakugyan követték a legfelsőbb törvényt, a hazaszeretet parancsát.¹⁴ S a kollégium földszinti, vasrácsos ablakai mögött, a történeti gyűjteményben ott őrzik Transsylvania egész történetét. Fönn az emeleten, a földtani gyűjteményben még ennél is többet: kövült pálmái, őszállatai olyan időkről mesélnek, mikor még nem élt ember a Földön...

Túl a kollégiumon, öles bástyafallal kerítve, hegyes tornyával büszkén mered az égnek a szász stílusú református-templom. Tavaly, mikor mint nőtlen, internátusi felügyelő-tanár még benn lakott a kollégiumban, szobája ablakából éppen a bástyákra látott. Szemben vele ódon ház ékelődött a bástyafalba. Húvös, döngő kapuboltozata alatt vonultak be vasárnaponként a templomudvarra. A kapu felett kicsiny ablak nézett le rájuk. Mintha még most is ott ülne mellette a fejedelem, Apafi Mihály Önagysága, nézván-nézné, ha csendben, rendben vagon-é a

¹² Imre Sándor: *Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről*. Nagyenyedi Album, szerk. dr. Lukinich Imre, Budapest, 1926. 28. 1. és Makkai Sándor: *Az erdélyi szellem*. Prof. Szemle, XXXV. 3. (1926. III.) 129—134. 1.

¹³ Imre S.: u. o. 26. 1.

¹⁴ Dr. Garda Samu: *A nagyenyedi diákvilág*. U. o. 190. 1.

„vitézlő oskola“ nemes ifjúsága. Másik koronás fő is pihent abban a kis szobában. Ott aludt egy éjszakán a mesebeli lovas, XII. Károly svéd király, mikor vágtatott a messze Marica mellől Svédország felé.

A kaputól nem messzire egyszerű emlék van a várfalba eresztve. Omladozó kőtábla, alig olvasható betűk a kövön: emléke azoknak a magyaroknak, kik 1849-ben haltak szörnyű vértanúhalált. Akkor porig égett a kollégium is. Könyvtárát, gyűjteményeit kifosztották, fölprédálták. Ki tudja, hányadszor? Most mégis húszezer kötet sorakozik a könyvtárban, termeket töltenek meg a gyűjtemények összehordott kincsei. Hát csakugyan mindennek végét jelenti a halál? Oh, nem, nem! Mindenütt másutt lehet, de itt nem!

„Az újrakezdés vakmerő reménye
légyőzte itt az ostromló halált,
s dáccal vágott a mindig új jövőnek...“

(*A fejedelemhez.*)

Minden, minden a múltról beszél itt, utcán, diákszobákban, természetben, ahogy a tanár úr kedvelt költője¹⁵ mondja: „an schweigenden Wipfeln blieb die Luft der Jahrtausende hangen“. Itt élő, hatékony, mindig-jelenvaló tényező a múlt. Hiába a minden-mindegy-elv; a kételkedő lelket is égő reménység tölti el, mikor a zord végzet megismétli önmagát s ijesztő rendülései mindent rombadönt újra. Hiszi, hogy

„a szellem elrendeltetése: élet,
feltámadás és örök diadal!“

(*A fejedelemhez.*)

Ebben élesen különbözik Adytól, aki megvetette, gyűlölte nemzete múltját, mert nagy, helyrehozhatatlan tévedést látott benne.¹⁶ Áprily onnan merít erőt, bizalmat, reményt. Ez azonban csak egyik erőforrása: másik a természet.

Aki nem állt még „Erdélyországi őszi rónaságon“, akinek sohasem intett búcsút bús ködökből az erdő, mint egy vöröshajú tündérleány, aki nem látta, mikor a fiatal tavasz fényel, fuvalom-zenével leszáll fellegvizekre szomjas Órhegyen — óh, az még nem tudja, mi az erdélyi lélek! Nemcsak öreg kövekben lélekezik az; ha igazán meg akarod ismerni, nézd meg a városka ódon tetősorait őrző redős Ór-Gullivert s a Bükkös-erdőt, ahol a „hervadás tündérvilága szép, mint a halál és a szerelem...“ A kollégium árkádos folyosóiról a láthatárt büszkén koronázó Csáklya „villámvert profilját“ láthatod, míg a másik oldalon a Székelykő hívogat:

„szíved, a bomlott
öcska kolompot
hozd ide, hozd ide, hozd ide már!“

(*Tavaszdik.*)

Áprilyt nem hívogatta hiába. Nem volt nála buzgóbb turistája Enyednek. Riedl szerint¹⁷ a magyar költők életében hagyományos a

¹⁵ Hugo v. Hofmannsthal.

¹⁶ Makkay Sándor: id. m. 23. 1.

¹⁷ Riedl: id. m. 19—20. 1.

bolyongás: nos, Áprily ezt az adót mint turista róta le. Az ő számára a szabadban, a hegyek között tartózkodás az életet jelentette, mint sok madárnak, mely meghal, ha kalitkába kényszerítik. Neki a természet gyógyszer: betegségében sem veszett el számára a nap, ha eszébe jut a kirándulás. A reá ragyogó végtelen vidéknek pusztá emléke megnyugtatja. Kődülte téli napon is fényt visz haza szemében, ha hegyek onthatják rá a napsugárt s hószikra kápráztatja, milliárd.¹⁸ A természet az ő lelkének illusztrációja. Fia valaki, ő bátran elmondhatja Petőfivel: „Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését.“

De az ő természete nem a Petőfié. Sőt éppen Petőfi az oka, hogy ezt a természetet most kellett a költészet számára fölfedezni: A zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes táját. Mert ezt Petőfi óta elintézték a költők egy kézlegyintéssel: „mit nekem, te...“

A fenyő nem magyar fa, mint az akác, a dió s a tölgy. Magyar ember legfőjebb akkor nyitja meg neki a szívét, ha már a hegedű száraz fája lett belőle. Annál jobban ismeri és szereti a germán! Talán a germán eredetnek is van abban része, hogy Áprily olyan mondhatatlan szerelemmel gondol a fenyvesekre. Apja sírjára is fenyőfát ültet: egyetlenegy fenyőfát a névtelen sokért, a fenyvesekbe rejtő kirándulásokért.

„S ha majd távol havasról
vadizú szél suhog,
egyetlenegy fenyőfa
rökon zúgásba fog.

S az illatos viharban
tán én is ott leszek:
Apám, üzennek értünk
a zúgó fenyvesek.“

(*Kis fenyőfa.*)

Éppen olyan szerelmese és ismerője az erdélyi természetnek, mint Petőfi az Alföldnek. Ebben az értelemben csakugyan Erdély Petőfije.

S alföldi szemnek, fülnek minő ösmeretlen csodavilág ez az erdélyi természet! Hegyek, erdők, zúgó patakok, csilingelő erek, transsylvania hőskölteményeket mesélő nagy folyók hazája, különös emberekkel, állatokkal és növényekkel. A városokban csak ritkán látjuk ezeket az embereket: néha, úri sétálók közt ha fel-felbukkan a zord szénégető... Ott él a vakmerő vadász, s a lompos famunkás. Ócska kis malom mellett, ezüst vízben ott fürödnek a csordapásztorok. De fenn, a havason is az ő vendégük vagy, az esztenában.

Csobán, gornyik, baráber: emberek-é ezek, vagy állatok, növények? Pedig, lám, ezer esztendeje élnek itt mellettünk. Ha repülőgépre ülhetnék, nem telnék két órába és láthatnám őket. .. Láthatnám az erdő állatait: pompás agancsú szarvasokat, lenge, lányos őzeket, erdő szélén lopakodó rókát... madarakat, halakat, vadméheket, lepkeket: Áprily mind ismeri. De a természetrajztanárokon kívül ugyan hány ember tudja, hogy *bálin* nevű hal is van a világon? S melyik nyárspolgár ismer annyi növényt, mint ez a költő-botanikus? Nincs költőnk, aki annyi pontos állat- és növénytani faj nevet szőne be költeményeibe, mint Áprily. Ha egy kissé termékenyebb volna, ver-

¹⁸ L. *A fejedelemhez, Ősz, Levél, Kisváros, Októberi séta, Opitz Mártonhoz, Napló, Téli reggel.*

seiből hamarosan összeállíthatnók az erdélyi hegyvidék teljes flóráját és faunáját.

Ezt a sok-sok részletet látható és egyben muzsikáló képekké fűzi, amik könnyet csálnak a szemünkbe vagy gyorsabban dobogtatják szívünket. Látod az ősz hárfás tündérét a holt berekben, hallod húrjának ezüst zenéjét. Vagy a ködöt látod, amint rakja ónszínű várát, omló szürkésébe ormol a templom, fenn a légben kiált a vadlúd.¹⁹ Téli reggel kitekintesz ablakodon; íme, hó esett!

..... a tar hegy orma
habfehéren integet.
Erdőkből a hó leűzött
őszapókat, pintyeket.

Almafánk és csipkebokrunk
madarak tanyája lett...
Walther von der Vogelweide
lelke száll a kert felett.

Most a ködből méla hangok
hullanak mint halk rímek:
Bús pirók-jel. Csak varázsló
és poéta érti meg.
Pinty felel rá. Cinkeszó. — Most
szállingózni kezd a hó.

(Madarak.)

Ez a mi költőnk nemcsak a természet *halálát* tükrözi ezer képben, mint az Ősz hű lovagja, dalnoka: Tompa Mihály. Igaza van Kuncz Aladárnak: az ő költészetében az egész erdélyi tündérkert tükörképét láthatjuk. „Tartózkodik erdélyiségét hangoztatni“ — mondja róla.²⁰ — De vajjon lehet-e ezt még jobban hangoztatni? Hiszen az Áprily-versek olyanok, mint a régi hollandus festők képei, amelyeken Krisztus élete ott játszik a holland városokban, hollandus emberek, ruhák és bútorok között. Nála az Örökkévalóság Erdélybe költözik. Krisztussal az Őrhegyen találkozik; a föltámadás ünnepén, mikor a bánat fekete kutyája kerülgeti, az enyedi cigánysoron bolyong. Az *Esti párbeszéd* talán ott folyt le a kis kékeszűkás házikó előtt, ahol annyiszor gyönyörködtünk a csillagokban tavaszi éjszakákon. Lehet-e valaki hangsúlyozottabban erdélyi, mint ő, aki mélységes megnyugvással tudja, hogy a tengert nem látja meg soha. Néki a tenger látomás marad, elérhetetlen part, hullám-csoda. De nem baj. Itt ez a nagy folyó, a Maros:

„...este kinyitom az ablakom
és a történelmet hallgatom:
egyetlen transzylván hősköltemény.“

(Nyár.)

Ha meghal, nagyon megváltozik majd, de akkor is Enyeden marad. A fiatal tavaszba, az erdélyi tavaszba költözik s egy éjjel leszáll fellegvizekre szomszjas Őrhegyen.

„Halomba, zápor-gyöngyösen letépem,
ami virág van száz vadrozsafán
és virradatkor óriás csokorral
bedobom a leányok ablakán!“

(Levél.)

¹⁹ Az említettek a következő versekben találhatóak: *Juhok. Apám emléke. A malom. Tetőn. Az irisőrai szarvas. Fegyvertelen vadász dala. Hóban. Októberi séta. Találkozás. Levél. Falusi elégia. Halálmadár. Napló. Vadludak.*

²⁰ Kuncz Aladár: *Áprily Lajos költészete.* A „Vers vagy te is“ c. Áprily - kötet bevezetése.

Hogy mi az erdélyi lélek, azt minden értekezésnél szebben mondja el a *Tetőn*. Lenn a völgyben, az emberek közt, riadt szót sodor az ősz: minden összeomlott! Zsibong a völgy, sötét ködöt kavar a katlan. De a vén hegy áll mozdulatlan, meztelen tetőjén verőfény bujdosik s békességes szóval fogad és fehér sajttal kínál a pásztor. Távol, hegy-óriások hullámhorizontján is túl, az ég lengeti örök lobogóit. A lentről jövő, fáradt menekülő szétnéz — és elfelejt minden kínzó aggodalmat.

„Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám-horizontot

s tetőit, többet száznál és ezernél —

s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...”

Ez az erdélyi sors, az erdélyi lélek: örök hegyek között, hol árny váltakozik a fényvel. Zsibonghat, lázadozhat a völgy: odafenn a tetőn, közelebb az éghez, az örökkévalóság színe előtt békességes szót ejt a száj, egy nagy érzés nyugóz le mindnyájunkat: az együvé tartozás érzése.²¹

De van ezenkívül egy másik verse is, melyben a mai erdélyi magyarság sorsát és hivatását foglalja össze négy sorban:

„Mi itt keresztre rendeltetve állunk.
Minket a hűség Krisztus-szege tart.
Egő reménység: árva „hún“-jaidból
jövőt nevelni, embert és magyart.“ (Opitz Mártonhoz.)

Történelmi hivatásának és rendeltetésének tiszta tudata, a Heltai-elv: „Isten egy vérből csinálta az mindenféle embereket“; egy kevés rezignáció, mely néha fatalizmussá (mondjuk így: kálvinizmussá) mélyül; sírigtartó hűség, töretlen reménység, ember-csúcsra vágyakozás és embernevelés; modernség a szó legszebb értelmében: ezek az erdélyi lélek irodalmi megnyilatkozásának főjellemvonásai. Így találjuk azt Bethlen Miklósnál, Mikes Kelemennél, Kemény Zsigmondnál és — Áprilynál is. Ha Petőfi az Alföld lelke, akkor ő *Erdély lelkének irodalmi megtestesülése*. Erdély régi adósságát törleszti le benne. Legnagyobb lírikusunk Erdély védelmében esett el, s Erdély eddig nem adott helyette másikat.

Szólnom kell még arról, ami a legtöbb lírikusnak vezérmotívuma: a szerelemről. Áprily költészete szíromtalan csokor: látszatra teljesen hiányzik belőle a szerelem. Három kötetnyi eredeti versében egyetlenegyszer fordul elő ez a szó: „csókoltam“; azt is más, — egy madár — szájából halljuk. Egyszer, egyetlenegyszer borul csókosan a párjára, egyszer duzzad az ajka csókra. Áprily életéből sok egyéb mellett a szerelmi gyötrődés is hiányzik. Fiatalon nősül, házassága diákkori szerelmének beteljesülése. Szerelmes verseit, ha egyáltalán írt ilyeneket, igen korai éveiben írhatta s azokat nem olvasta más, csak a felesége. Lelkének ez is egyik aranyjánosi vonása; s mint Arany, ő is más szájába

²¹ L. Hartmann János a „Protestáns Szemle“ 1925. évf. 4. sz. 218. 1.: *Az újabb erdélyi Ura* c. cikkét. Az erdélyi lélekről I. Ravasz László cikkét a „Nagyenyedi Album“ 13—24. lapjain.

adja szerelmi ömlengését. Egyetlen hosszabb lélekzetű liriko-epikus költeménye, a *Halálmadár* ad mutatót a szerelmes Áprilyból.

Ennek a látszólag különös jelenségnek talán éppen az ő tökéletesen boldog házassága az oka és magyarázata. A nőt — azazhogy nála a nőnek sokkal szebb neve van: a párját — ott érezzük állandóan, különös hangsúly nélkül is mellette. Mintha a költő szükségképpen kettős lelkének fele volna, éspedig a jobbik, hívőbb, gyermekibb fele. Ha nincs közelében, azonnal észreveszi:

„s fogyott a fény és messze volt a párom.“

(*Találkozásom Farkas Gábriellel.*)

(Mennyire neuraszthéniás ez a sor! Csak neuraszthéniás ember borzad össze a fogyó fény láttára pártalansága tudatában.)

Azt hihetnők, hogy az Áprily-szerelmem nyugodt, nyárspolgári; s néha csakugyan van is valami biedermeier-zamatja a verseinek.

Ezért meglepő olvasmány a *Vers vagy te is*: elárulja, hogy Áprily szerelme is modern: harc, vívódás az örök rejtéllyel, a nővel, saját lelkének titkos, negatív formájával.

Hiába akarja megérteni, magába olvasztani, belehelni: gúnyal int szívárványos magasban a büszke, győzhetetlen eszme-kép. Vers a nő: túlságos közelből nem hallik tisztán lelke ritmusa. Kusza hang zavarja meg a harmóniát, távolodnia kell, hogy dallama kiépüljön, hogy zengő egész, zengő költemény lehessen. Milyen modern ez és amellet milyen ősrégi! „Meg akarlak tartani téged, azért választom örökölni a megszépítő messzeséget“ — énekli Ady. „Ira amantium amoris redintegratio est“, — tartották a rómaiak, sokkal egyszerűbben és lapidáriusabban fejezvé ki körülbelül ugyanezt.

Az bizonyos, hogy Áprilyban egy szemernyi erotika sincs. Hajlandó vagyok ezt szász jellemvonásnak elismerni. „Ma milyen szép vagy és milyen meleg!“ — kezdődik egyik „szerelmes“ verse. Nono, itt mégis csak kiugrik a nyúl a bokorból! Pedig dehogy: a következő sorban már filozofál s a szép, meleg asszony mellett eszébe sem jut, hogy filozofálás helyett megcsókolja.

Ebben a tekintetben is igen messze áll azoktól a poétáktól, akiket költői ideáljai gyanánt nevez meg:²² *Petőfitől*, *Adytól* és *Vajda Jánostól*. Szerelmi költészetükben — amennyiben Áprilynál egyáltalán lehet ilyenről beszélni, — semmiféle rokonság nincs közöttük. Különbösen érdekes, hogy „ideáljaival“ inkább csak általánosságok fűzik egybe, éspedig nemcsak mindháromnak különböző költői iránya miatt. Áprily költői rokonságának megállapítására, sajnos, ez alkalommal nem terjeszkedhetem ki; de a következők tárgyalásánál el nem kerülhetem, hogy rá ne mutassak azokra a sajátságokra, melyek közösek benne és irodalmunk másik nagy neuraszthéniás poétájában, *Aranyban*.

Még életük külsőségeiben is mennyi a hasonlóság! Mindketten érett korban, teljesen készen tűnnek föl — Áprily még később, mint

²² L. A. Reggel idézett cikkét. — L. Ravasz L.: *Petőfi az Alföld lelke. Az Erő*, 1922. évf. 50. l.

Arany s talán ezért van, hogy pesszimizmusa az ötvenes évek Aranyához teszi hasonlónak —, mindketten hivatalukból élnek, írói munkára csak pihenő idejüket fordítják.²³ Lassan dolgoznak, művüket sokáig csiszolgatják, de az a kevés, ami kezükből kikerül, méltó a mester nevéhez.

Áprily is gondos, szerető családapa, mint Arany. Ő is szemérmes, szenvedélyét magábafojtó, feltűnést kerülő. Ő is csupa szív, csupa ideg, csupa érzékenység. Csak a *humor* hiányzik belőle.

Mennyire hasonlít egymáshoz *képzeletük!* Áprily is realista-romantikus, képzelete egyben eredeti és merész, mint az Aranyé.²⁴ Eredeti, mert tárgyilagosan, epikus nyugalommal szemlél. Pompás megfigyelő, figyelme a legaprólékosabb részletre is kiterjed. A képzelődés nem kenyerre; képzeletének alapja mindig valami pozitívum, valami tény, látható, hallható, érzékelhető dolog. Legtöbbször természeti tünény, néha kép (*Ahasvér*), mozgófénykép (*Rasmussen hajója*). — Még a látszólag teljesen álomszerű, szimbolikus *Fekete lány* is valóságos, megtörtént esemény alapján született.²⁵ Áprily költészete élmény-költészet; belső világának mondanivalói mindig külső hatásokra változnak ki és azokhoz kapcsolódnak. Így, bár képei föltétlenül szimbólumok, a valóságérzést nem vetik le. Míg Adynál a belső élmény a költői fantáziából vett ragyogó képekben szimbolizálódik, miknek semmi közük sincs a való élethez, addig Áprilynál valóságos, külső élményhez tapad a belső, a szimbolizáló folyamat kívülről indul meg.

Arany képzelete a múltban találja meg tárgyait:

„vigaszért hő lelkem a múltakba fordul“ —

mondja magáról. Odamegy Áprily is. „Menjünk a hóba!“ — hívja párját egy téli estén. Nem azért, mert a havas erdő szép: az emlékek kedvéért.

„Azért, — fehér az út — menjünk a hóba,
fogadd el azt a fényes koronát,
amit a pelyhek csillagzuhogója
a múltba fordult homlokodnak ad.“

(*Menjünk a hóba.*)

Ez a „múltba fordult homlok“ éppen olyan jellemző reá, mint Aranyra a múlthoz forduló lélek.

Képeit a köznapi életből veszi. Alig-alig távozik Enyedről, hogy melegebb vagy hidegebb tájakról hozzon illusztrációt: sörényes, büszke hímoroszlánt, vagy sarki útra induló hajót.

Megfigyelései finomak és pontosak. Szinte érezni rajtuk, milyen élvezettel nézhet a világba az, aki ennyi mindent észrevesz benne. Mennyi finomság, mennyi apró részlet van összesűrítve ebben a két sorban, amiket a gesztenyefa alatt, a fűben játszó kis lányáról ír:

²³ L. Schöpflin Aladár cikkét: *Az új magyar irodalom. Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok.* A Nyugat kiadása, Budapest, 1917. 89. és köv. lapokon.

²⁴ L. Császár Elemér: *Arany János képzelete.* Debrecen, 1927. 16. 1.

²⁵ L. Vincze Géza: id. m. 26. 1.

„s olykor nyitott, csöpp szájjal fölfigyel:
a gesztenye tompán a fűbe dobban.“²⁶

(Márta.)

Vagy amikor a csillének kilendülő, páros ajtaja olyan, mint „két szomorú szárny az esti pillén“. Ha fát lát, megmondja pontosan: milyen fa volt? „Bikk-cserje közt pirosvirágú mart“ olvassuk egy helyt; „jőjj le a fűzfa-berekbe“ — írja másutt. „Harangvirágszín ég“ — „csillagmohos erdő-homály“ — s folytathatnám a végtelenségig. Legalább egy jellemző jelzöt ráaggat mindenre és mindenkire: *lompos* famunkás, *zordon* baráber, *zuzmószakállú* ősmagány, *szőke-szürke* törzsű fák, *pamlagos* moha.²⁷

Áprily úgy van a természettel, mint a japán művész: oly gyakran látta, annyira teleszitta magát megfigyelésekkel és meglátásokkal, annyi lelki vázlatot készített róla, hogy szükség esetén közvetlen szemlélet nélkül is megdöbbenő hűséggel festheti. Ezek a leírások kivitelükben is japánosak: biztos, gyors, szinte lökészerű vonásokkal ábrázolnak.²⁸ Ilyenek: *Az irisórai szarvas*, *Tündérhatáron*, *A márványunk meséje*, *A finálé*, *Bessenyei*, *Holló ének*, *Vihar után* stb., stb.

Áprilynál is él, mozog az egész természet, mint Aranynál és Petőfinél. Ez az, amit Riedl „mithologiai képzelet“-nek nevez.²⁹ Áprily azonban nemcsak elevenit, de valósággal barokk mozgalmasságot visz bele a természetbe. Nála a legnyugodtabb természeti tünemény is lázas sürgés-forgással jár. Például szolgálhat az *Éjjeli zene*. Tárgya az, hogy a fedélcsatornában buborékol, zenél a tovavonuló záporosó vize. — A nyugalom képe, az éjszaka, íme ilyen mozgalmas nála: az éj „*halad*“, a zápor „*dalol*“, a hold „*szitál*“, a szél fáradt felhőt „*szalaszt*“, a fedélcsatorna „*zubog*“, „*zenei*“, „*kondul*“, a kisleány „*felül az ágyon*“ és „*elbűvölve mosolyog*“. Vagy a *Szeptember*. Téma: visszaemlékezés huszonöt év előtte, egy ilyen homályos, hervadó szeptemberi reggelre, mikor először indult el apjával az iskolába. Ebben a mozgásoknak válogatott fajtái vibrálnak szemünk előtt. Kezdődik az *indulással*, majd a szomjú hordó „*gördül*“, a szíromtalan napraforgó „*borzong*“, a napfény „*villan*“, — a mozgás fokozódik, egyre gyorsabbá lesz, gyakorító, majd mozzanatos igék érzékitik s az egész úgy pereg le, mint valami mozifilm, előtérben a hatesztendő, kis iskolás fiúval. Az ilyen előtérbe állított alakok adnak a képnek mélységet, képszerűséget, mint Meyer Konrád Ferdinánd regényeiben. Ilyeneket találunk a *Bessenyeiben*, *A győztesben*, *Tavaszi háborúban*, *Naplóban* és még sok másban. A maga nemében párat-

²⁶ Egészen bizonyos, hogy az utolsó sor személyes élmény; minden ember megfigyelte már a gesztenyék nullását. De az is bizonyos, hogy Áprily, a magyar nyelv és irodalom tanára, olvasta Riedl „*Arany János*“-át, ott pedig a következő sorokat olvassuk (10.1.): „...a madárdallal meg virágillattal telt levegőn át néhánéha hallik, amint egy vadgesztenye halk dobbanással a magas fűbe hull.“ Tehát irodalmi reminiscencia is hozzájárulhatott a kifejezés kialakulásához.

²⁷ Ezek a következő versekben fordulnak elő: *Vigasztaló vers*, *Rasmussen hajója*, *Tündérhatáron*, *Szalonka-les*, *Virágének*, *Feldkirchi hangulat*, *Apám emléke*, *Az irisórai szarvas*, *Péter*.

²⁸ L. F. Ratzel: *Über Naturschilderung*. R. Oldenbourg. München und Berlin 1904. 245—6. l.

²⁹ Id. m. 102. l.

lan, hasonló kép a *Szeptemberi fák*. Az előtérben a költő áll az asszonyával. Táj: sárgulni, pirosodni kezdő bükkös-erdő. „Ősz“ — mondja az asszony. „Vér“ — mondja a költő. — „Elhullt a nyár a nagy vadászaton!“ Sa csöndes, leveleit pergető erdőben szilaj, rohanó farka-vadászat képe bontakozik ki.

Az ősz másik szerelmese, a halódó Tompa, ugyanilyen őszi erdő láttára ekként énekel:

Itt a végharc ismeretlen...
Lehet-e meghalni szebben?*

Erre a mozgalmasságra még csak néhány példát idézek: „*ki-bomlott hajjal száll a szélfutár*“, a tutaj „*a partba vágta szédült homlokát*“, a part falán a hab „*ezüst sarkantyús lába dobban*“, „*tapsolt, ujjongott Március*“. Még a csendet is a megfeszített figyelem visszafojtott mozgásával fejezi ki: „*éber fák fülelnek nesztelen*“. Ezekben s a természet festhetésére kitalált új kifejezésekben nyilvánul meg képzeletének merészsége. Mennyi új képet, hasonlatot, szóösszetételt találunk költeményeinek minden sorában! A tutajok, ezek a megragadó kedvencei, „*vízen derengő ősi fantomok, keletre lengő vízi vándorok*“. A „*páncélfényű őszi varjak*“: „*a nyár tüzéből perje-raj, amit az őszi szél kavargat*“, az irisórai szarvas „*a ködbe hördült, mint az orgona*“, a Nap „*felgyújtja borzongó, sötét szívét, mint egy homályos kis körtét a villany*“³⁰ S képei hogyan változnak, hangolódnak, alkalmazkodnak a vers színteréhez, hangulatához, szereplőiehez! A Nap egyszer „*bíbor csolnakát oldja*“ (*Antigone*). Másszor „*szép aranymadár*“, mely tollászkodni „*acélos fényű hullámokra száll*“ (*Tutajok*). A trójai harctéren *lángarany szekéren ér a bőrszínű tengerhabokhoz (Patroklos alszik)*; az erdélyi kis tanya körül „*búcsúzva a dombra száll*“ (*A tanya*). Széf tépi a ködfoszlányt, mint „*sörényes, büszke hímoroslán*“ (*Végasztalóvers*), vagy olyan, mint egy „*nagy szív, amelyre vér tolul*“ (*Búcsú a havastól*).

Néha-néha irodalmi alapja van képzelet-alkotta képeinek. Leginkább hatott rá ilyen tekintetben (és sok másban is, amiről talán lesz még alkalmas más helyen szólni) *Az elmerült harang*.³¹ A *Tündérhaiáron* harangvirágos, vadvirágos réten álló kunyhójában nem nehéz ráismerni a vén banyó kunyhójára. A kincsbányászó manók ugyanebben a versben szintén a *Harangból* szöktek el. A bús ködökből búcsút intő, vöröshajú erdei tündérleány igen közeli rokona Fagyöngyikének. A tóba hullt harang is szerepel egyszer-kétszer, meg a Grimm-mesék s ezek a nem-magyar motívumok valami kedvesen-idegen zamatot adnak az illető költeményeknek.

A kompozícióról lírikusnál általában keveset szoktunk beszélni lévén ez a lírában, mely egységes érzelmeket röviden tár elénk, másodrendű fontosságú. De Aprily kompozíció tekintetében is egészen méltó

³⁰ *A völgybe vissza, Utolsó tutaj, Fekete lány, Tavaszi háború, Marathon Tutajok, Őszi monológ, Az irisórai szarvas, Szeptember.*

³¹ Gerhard Hauptmann drámai költeménye.

Aranyhoz. Az ő vers-hadseregében nincsenek „rongyos katonák“, mint a Petőfiében. Katonái arányos növésű legények, feszül rajtuk a szavak inkább szűk, mint bő egyenruhája, csillognak a fényesre csiszolt rím-gombok; képek, hasonlatok hadiszere gondosan elosztva, a kellő helyre jut, épek a verslábak, pereg a gondolat- és szóritmus feszes dobja. Ez a hadsereg mindig díszszemle-állapotban van.

Az Áprily-versnek jellemző sajátja a felbonthatatlanság. Igen nehéz lenne belőlük „arany mondásokat“ összeszedni, sorokat ki-tépní. Éspedig nem azért, mintha nem lennének mély gondolatai, hanem mert gondolat és kifejezés teljesen eggyé olvad, nem aprózódik el. Sokszor a végső sorra, sőt a legutolsó szóra tartogatja a hatást. Mikor már azt hisszük, nincs mélyebb hang a skáláján, az utolsó sorokban a lélek legtitkosabb rejtekéből zengő hangokra talál, amelyek elcsendülésük után is hosszan, fájón rezegnek bennünk, mint az éjszakában szóló tárogató valami végtelen víz partján.³² Heinénél is gyakori, hogy a vers az első s az utolsó sorban van; az első megadja a hangot, az utolsó „elzendíti egy elboruló hangulatba, a közbülső sorok csak arra valók, hogy a vers két végét hangulatilag összekapcsolják“.³³ Ez kétségtelenül hasonlít az Áprily-vers felépítéséhez, a különbség azonban az, hogy az Áprilyé közben folytonosan emelkedik s az utolsó sor mérhetetlen magasságban tornyosul az első felett, szinte szédelegve pillantunk vissza: honnan indultunk el! Erre is legjobb példa a *Tetőn*.

De vannak Áprilynak olyan szerkezetei is, mikor körívet vagy parabolát ír le versének gondolatmenete: felröppen, emelkedik, eléri a zenitét, aztán szépséges ívben lehajlik s csaknem kiinduló helyére esik vissza. Az ilyenek között legszebb a *Vers vagy te is*, meg a *Téli reggel*. Az elsőben szinte már fáj a tudatos művészkedés. Őt versszakból áll a vers. Az elsőben indul a feleség, a mozdony *sürgeti dohogva*, bú, vád és hidegség a szívben. A másodikban megtudjuk a „hüvös szó“ okát, hogy „vers vagy te is“. Kusza hang tép harmóniádba, túlságos közelből nem érhetem lelked ritmusát. Harmadik versszak, csúcspont: Nem én vagyok a hibás! Elérhetetlen mosásból int a szívárványos eszmekép! Negyedik, a gondolat visszakanyarodik: „Vers vagy te is“, — nem érzed, hogy mire hozzád ér, fáj bennem a gáncs? De:

Már távolodsz. *A gép repít robogva.*
Nem is tudod, hogy most lettél enyém.
Varázs-ütésre dallamod kiépül,
s zengő egész vagy, zengő költemény.“

Az utolsó versszak visszatér a földre, de közben két magasságokat jártunk be s most már a földi gép is repít! Az is jellemző az Áprily-kompozícióra, hogy a vers gyakran indul valami természeti képpel, gyakrabban, mint modern poétáink közül bármelyiknél. Ez azonban nem az a népdalszerű-kezdet, amelyet Petőfinél találunk: itt a természeti kép a legszorosabban hozzátartozik a gondolathoz.

³² L. hasonlóan *Ravasz L.: Poétái filmbemutató*. „Magyarság“, id. h.

³⁸ *Schöpf lin*: id. m. 217. 1

Áprily stílusáról eddig mindenik ismerője megállapította, hogy legjellemzőbb sajátja a szemléletesség és a zeneiség. Költményeit sokkal könnyebb festői és zenei kategóriákba sorolni, mint irodalmiakba. A zeneiség még érthető, ha tudjuk, hogy az Áprily-házban mindig meleg otthona volt a muzsikának; de arról már nincs tudomásom, hogy költőnk festői problémákkal is foglalkozott volna. Pedig határozottan festői eszközökkel él. Egyik ilyen eszközt, az előtérbe állított alakokat már láttuk. Hasonló öntudatos festői eljárásra vall a mélység, levegőség adásának az a módja, amit a festők „az út motívumának” neveznek. A kép belsejébe vezető út, sín, barázda, folyó víz, vezet a tekintetüket a háttérbe, a mélybe. Ezt a hatást érvényesíti a *Láng a ködben*. Az előtérben áll a két szerelmes alakja, de „távolba iramló sinek között”. Máskor egy „döbrent magányosságba” futó „nagy-árnyú sétaút” ad levegőt és mélységet a képnek. Ez a szempont is megérdemelné, hogy hosszasabban foglalkozzunk vele; itt, sajnos, csak utalhatok Ratzel fentebb idézett művére, amelyhez Áprily annyi illusztrációt szolgáltatathatna, mint más költőnk alig.

Festői hatását fokozza a sok szint és fényt jelentő szó. Találomra nyitom ki a „Falusi elégia” kötetet a legutolsó versnél: *Halálmadár Színes szavak az első tizenhat soros szakaszból: havas, vér, sötétlila, szürkület, sötét, hó, barna*. Ugyanilyen eszközökkel éri el — a vers ritmikus dallamosságán kívül — a zenei hatásokat. Lépten-nyomon hangutánzó szavak muzsikálnak, vagy legalább hangszerek említése kelt zenei érzéseket bennünk. Alig van olyan hangszer, amit Áprily ne említene, a burukkoló galamb-toroktól a xylofonig. Innen van aztán, hogy az Áprily-versek olvasásakor mintha zenét hallanánk: finom, melegtónusu hegedű sír, egy „nóta száll, halk, mint az ősz”,

„dalt zeng, egy elfelejtett régi dalt,
a szülőföld, a gyermekszív dalát,
mely mesékút-mélyből fakad s melyet
mindenki tud s nem hallott senki sem.”

(Az elsülyedt harang, ford. Áprily.)

Üveghangokban elvesző, parányi miniatűrök lebegnek alig hallható halk zokogással: *Szeptember, Bessenyei, Hóban, Marathon, A győztes...* Majd pizzicato-csárdás következik, a tavasz friss léleketének ütemére, mintha tündérek sarkantyúja pengetné: *Március, Tavaszodik, Tavasz háború, Madarak*. De mély, zokogó gordonka-hangok nyomják el fekete gyásszal: megszólal *Az irisórai szarvas, A márványunk meséje, az Utolsó tutaj, Vihar után...* s közben harangok zúgnak szürke, hó-felleges téli égbolt alatt, néha szinte sikoltva tör ég felé a hangjuk, mintha lángborult volna az egész világ: *Holló ének, Esti párbeszéd, Esti dal, Fiannak, Vallomás, Találkozás*. A három kötet együtt hasonló ahhoz a „nagyszerű harangjátékhoz”, amit a *Harang* Henrik mestere tervez, de megkészíteni nem tud soha.

Stílusának van még néhány általános sajátja. Bár új szókat nem hoz, új kifejezést, képet bőségesen alkot, mint ezt már volt alkalmunk látni. S akárcsak Arany, a legközönségesebb szónak is különös, mély, világító értelmet tud adni. Ilyen a *Tetön*-ben a kétszer ismétlődő

„békességes“ szó. Ha festői hasonlatot keresünk, akkor ezeket a szavakat „lazur-szavaknak“ nevezhetnők, igazi fényük csak akkor lángol föl, ha alóluk más szó, más értelem csillog át. Szereti Áprily a szóösszetételeket, a főnév-melléknév összetételű jelzőket: párakendős, fellegszürke, boltozat-rendítő, barlang-sötét stb., stb. Gyakran használja az „és“ meg „s“ kötőszót, míg a névelőket kerüli. Szereti a gyakorító, mozzanatos igéket s mint költészeti eszközt, az alliterációt. Ennek valóban nagymestere.

S ha már a költő-mesterember Áprily ismertetését Arany Jánossal kezdtük, hadd végezzük is vele. íme, mit mond Riedl Arany fősajátóságának:

„Arany mindegyik költői termékének fősajátsága: *egysége*. A formának, a ritmusnak, a tárgynak, a hangulatnak egyöntetűsége. Minden lírai költeményének alapja a *zene*: a zenei hangulat és dallam. Ehhez hozzásimul a tárgy: dallam és tárgy egyeznek, megfelelnek egymásnak. A tárgynak ismét megfelel (mint a gerinc az állat testének) a *compositio*. A *compositio*, dallam, tárgy, hangulat azután teljesen egyezik a képies kifejezésekkel, mert ezek mind egymásból nőttek ki, összeforva születtek. Ebből származik Arany költeményeinek szerves volta, költeményeinek belső élete.“³⁴

Ebben az is mind benne van, amit Áprilyról meg kell jegyeznünk.

Hol van hát Áprily Lajos helye a magyar költészetben? A felelet e kérdésre az eddigiek után nem lehet nehéz: a legelsők között. Bár kifejezése és pesszimizmusa révén a „modernek“-kel is rokon, igazi lelki tartalma szerint mégis a „régiek“ gyermeke ő, mai fájdalomunk földjébe plántált sarjadékuk. Nem új kor költője: inkább tartozik a továtúnó jelenhez, mint a jövőhöz, melyről álma van csupán; de egy-egy sorával, egy-egy gondolatával mégis „jövőködökbe“ zeng s néha azt hisszük, csak „látomás e felleg-szürke torlás“, ez a kétségbeesett, megmérgezett-lelkű Ma s már reánk ragyog az új kor fénye, fenn, „az ember magasán“. Szomorú korból indul el, szomorú korban él, de lantján felcsendül az eljövendők dallama, melynek leg-rövidebb kvintesszenciája nem más, mint ama régi szász-magyar írónak mottója: „Az Isten egyforma vérből csinálta az mindenféle embe-
reket.“ Milyen szomorú, hogy ez a jelmondat négyszáz év után is csak a jövő trombitáján válik aktuálissá!³⁵

(Debrecen.)

Szondy György.

³⁴ Riedl: id. m. 76. 1.

³⁵ A már idézett műveken kívül a következőkre hívom fel a figyelmet: Hartmann János: *Erdélyi irodalmunk*. Napkelet, 1924. évf. 7. sz. 187—89. 1. — *Alszeghy Zsolt*: *Két új Áprily-kötet*. Napkelet, 1927. évf. 1. sz. 59—60. 1. — *Bodor Aladár*: *Áprily Lajos: Rasmussen hajóján. Vers vagy te is*. Prot. Szemle, 1927. évf. 4. sz. 273. 1. — *Incze Gábor*: *Áprily Lajos*. Egyházi Értesítő, Bpest, XXIII. évf. 1927. jan. 23. sz. 28. 1. — *F. Áprily-est a Zeneakadémián*. U. o., jan. 30. sz. 34—35. 1. (*Ravasz László bemutató-beszédével*.) A napilapok cikkei az Áprily-estély alkalmából. — *Rass Károly*: *Áprily Lajos*. Pásztor-tűz, XII. évi 1926, 25—26. sz. 621—22. 1.

ÁPRILY MINT FORMAMŰVÉSZ

A költő lelkét érzékeny tükörlaphoz szokás hasonlítani, mely a kedvező fénynél ráeső jelenségeket megszépítve veri vissza. Noha ennek a hasonlatnak sok esetben világító ereje van, Áprily Lajosra mégsem alkalmazhatjuk. Az ő lelke nem szépítő tükör, inkább csillogó üvegprizma, mely a külső és belső jelenségeket eredő tényezőikre bontja: színekre és hangokra. A jelenségek e kettős értelmére maga mutat rá *Levél* c. költeményében:

„Ha meghalok, nagyon megváltozom majd:

Fénnyel jövök vagy *fuvalom*-zenével.. .“

Mintha ezt mondaná: Én megfejtetem a világ száz titkát. Nekem a dolgok kettőt jelentenek: fényt és zenét. Berzsenyi költeményeiben a fenséges a kellemessel jár együtt, Áprily költészete e két elemnek, a fénynek és a zenének művészi ölelkezése:

„Hullt lomb helyén behull a napsugár
és ringó hálót bont a *fény* alája.
Feje fölött *búcsu-muzsika* jár:
a levelek halálos muzsikája.“

(Márta.)

Képzeletének ez a sajátos vizuális, egyszersmind akusztikus természetű vezet el bennünket formaművészete titkához. Amaz képalkotó művészetében játszik szerepet, ez költeményei zeneiségét magyarázza. Áprily művészi palettájára tömérdek színt halmoz. A bronz, ezüst, arany, szikrázó gyémánt képekbe foglaltan éppúgy ott díszlik, mint a fehér, fekete, szürke, piros, lila, zöld, kék, barna, sárga s ezek sokféle változata. Száz-színű világában a várrom köddel köszönt, *bronz* homlokán *ezüst* szalag. Az ócska kis malom *ezüst* vizén *arany* termésre vár. — A pocsolyákon *gyémántfény* ragyog. A tér *virághavas*. A tavasztűz *fehérre* gyújtja a cseresznyefát. A bánat kutyája *fekete*. A köd *ónszínű* várát rakja. A nap *bíbor* csolnakot old. A havasok nagyon *lilák*. A patak majd *zöld*, majd *barna*. Az őszi varjak *páncélfényűek*. A por *szőke*. Az ég *harangvirágszín*, vagy *genciána-kék*. A hold *sárgaszárnyú*. Az este *barna* koldus.

Vannak olyan költeményei, melyekben színt színre ken, úgyhogy fényhatásuk pompás festményre, vagy drága keleti szőnyegre emlékeztet:

„Bükkcserje közt *piros* virágú mart,
a mentén *kékes* esti köd lebeg,
Hol *barna* bükkök némán ködlenek,
álmos holló a szálerdőbe tart.“

(Szalonka-les.)

Tárgy keltette izgalma nem ritkán valósággal cseppfolyósítja a fényt. Ilyenkor a napsugarak *zuhognak* és

„...az erdőn láng *szivárog*,
az odvakat szikrák verik.“

(Hallali.)

Még ennél is nagyobb szerep jut költészetében a zenei elemnek. Áprily a „ritmusok“ iránt rendkívül fogékony. Valamilyen különösebb dallamú név, vagy mélabús muzsikájú természeti jelenség elég ahhoz, hogy érzékeny lelkét rezonálásra bírja s asszociációi zárt zsilipjét megnyissa. *Tavasza házsongárdi temetőben* c. szép költeményének megírására az *Aletta van der Maet* névből kicsengő bús zene ihlette. A *Madarak* kopogó trochaeusait *Walther von der Vogelweide* neve szabta meg jó előre. Dalban örökíti meg a fedél-csatorna egyhangú zubogását. Még az a hangzavar is, mely az ébredő tavaszt kíséri, lelkében tánclejtésű fürge daktilusokká formálódik.

Egyik versének keletkezéséről így tájékoztat:

Aznap sokáig néztem künn a holdat,
fátylak futását, rezgő csillagot,
s a magasságok szikrázó zenéje
elhullatott egy hangulat-magot.

Vers lett belőle. “ (Életrajz.)

Zeneiségére már az is jellemző, hogy szemléltetési eszközül egyetlen költőnkjsem használ annyi hangszert, mint ő. *Fiamnak* c. költeményében egyszerre négyet szólaltat meg: a síró *tibial*, a bűgő *trombitát*, a lepattant húrú *hegedűt* és a boltozat-rendítő *orgonát*. De nemsokára megcsendíti kedvének tengerfenékről felmerült *harangját* is. Majd az ősz tündére pengeti *hárfáját*, vele zokog az althangú *fuvola*, méléz a bús *tilinkó*, hogy a zenekart a *xylophonhangú kolomp*, meg az óriás *bú-doromb*, a szél egészítse ki. Ennyi a hivatásos hangszer, hát a nemhivatásosoknak mekkora a száma?! A jegenyefa megremeg és hétezerhétsházhetvenhét levele zengő csudát *zenél*. A hulló levelek *muzsikálnak*. Muzsikájuk halálos A kút is *zenél*, a halál is *zenél*. A hála *dalol*. A tárna tompán *zeng* az erdőhomályban. A fátyolos szívek *mar sot vernek*. A piros sugarak *harsonáznak*. A hó *sikoltoz*, más versében *harsan* a rajta járók súlya alatt. — A hegyóriás *echózva bömböl*. És így folytathatnók tovább, mert nincs a külvilágnak olyan jelensége, melynek helyet ne szorítana gigászi zenekarában.

Verskompozíciói és a zeneművek kompozíciói között nagy a rokonság. A vezető gondolatok vissza-visszatérnek bennük s nem ritkán záró akkordul is szolgálnak. Így találjuk ezt a *Holló-ének*-ben s még inkább *László* c. költeménye harmadik részében. Ez utóbbiban a vezető motívumot tartalmazó kezdő akkord egyúttal záró is, mindössze a sorok cserélődnek meg.

Kezdő akkord:

„Mindig milyen korán aludni ment.
s nagy homlokára már leszállt a csend.“

Záró akkord:

„Nagy homlokára hogy leszállt a csend!
Mindig milyen korán aludni ment ...“

Feltűnő, hogy Áprily — noha legzeneibb költőink egyike — menyire szegényes versformában. Ennek magyarázata bizonyára nem az, hogy a nehezebb formaproblémák leküzdhetetlen akadályként merednek felé. Műfordításai másról tanúskodnak. De mert zárt egyéniségének, költeményei tűnődő, panaszos tartalmának legjobban a melankolikus jsmbus felel meg, sorait majdnem kivétel nélkül jambusokból fűzőgeti. Alig egy pár költeménye trochaikus lejtésű, még kevesebb, talán kettő (*Tavaszdodik, Március*) a daktilusból felépített. Egyéb formát meg sem kísérel, de ezen a szűk területen valóságos mester. A verslábakat pedáns szabályossággal sorakoztatja egymás mellé, mindenütt vigyázva azért arra, hogy az értelmén valahogy csorba ne essék a forma nyűge miatt. Különösen tanulságos e tekintetben a *Március* mértéke. A tiszta formát csak a második strófa mutatja:

```

— 0 0 | — 0
— 0 0 | — 0
— 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | 0
— 0 0 | — 0
— 0 0 | — 0
— 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | 0

```

A többi versszakban a kezdő daktilusokat ütemelőzők vezetik be, amelyek onnan származnak, hogy egy picinyke névelőt sem áldoz fel a forma tisztasága kedvéért. Az előbbi mérték az első versszakban például így módosul:

```

— | — 0 0 | — 0
— | — 0 0 | — 0
— | — 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | 0
— | — 0 0 | — 0
— | — 0 0 | — 0
— | — 0 0 | — 0 0 | — 0 0 | 0

```

De amilyen szegény (látszólag!) melódiákban, éppen olyan gazdag rímekben. Rímeinek csengő patakja egy pillanatra sem apad el s frissességük, újságuk édes ámulatba ejti az olvasót. Valósággal virtuóza a rímnek. Keresve keresi a legnehezebb rímproblémákat, hogy játszi könnyűséggel oldja meg őket. A rím erőszakolt inverziókba sohasem kényszeríti. Idegen szavakat éppen olyan tisztán és zengően csenget össze, mint rímre alkalmatlan magyar szavakat: virághavas-tér — Ahasvér, tavaszvér — Ahasvér, titok — stalagmitok, fiamból — Mariampol, kockára tesz — Sokrates, leszek — Alpesek; kis láng — pisztráng stb. Siket vagy mindennapi rímeket alig használ: titán — után, világ — diák, velem — szerelem. Inkább a rímek tisztaságát és dallamosságát tartja szem előtt. Könnyen rímeltet akár három szótagot is (narancsfolt — parancsolt, ravatalnál — forradalmár), s ha más-ként nem boldogul, apróbb szavakból mozaikszerűen rakja össze a tiszta rímet, bizony nem egyszer veszedelmesen súrolván a kínrím

határát is: alszol — pásztordal szól, kis ér — kísér, valakit ott — tüzet szított. A mozzanatos igék rímbe foglalása meglehetősen nehéz feladat, de mert zengő szavak s így zengő rímeket adnak, rímeltetésüket ritka n kerüli el. Majdnem minden esetben -ban, -ben ragos többes számú névszókkal csengeti össze jó asszonáncokká: marokban — robban, dobban — habokban, sarokban — robban, döbben — szengődrotokban.

Aprily formaművészete tehát két forrásból táplálkozik: szín-szeretetéből és páratlan zeneiségéből. Költészetének mindkettő lényeges eleme, mert mindkettő egyéniségében gyökeredzik. Nélkülök nehéz elképzelni Ápriíyt, mint ahogy nehéz elképzelni az őszi erdőt színfoltok, vagy az ébredő tavaszt a madarak zenekara nélkül.

(Debrecen.)

Péterffy László.

P. GULÁCSY IRÉN

Az „erdélyi lélek“-ről szép fejtegetéseket olvashattunk mostanában.

Kiváló elmék méltatták rendkívüli fontosságú és sajátos jellegű történelmi szerepét: a földrajzi egységet hogyan tette még szilárdabbá az érzelmi közösség, viszont miként tudott szükség esetén önálló államiságra berendezkedne világtörténelmi válságok közepette magát csodálatos bölcsességgel fenntartani s az anyaország számára a politikai, erkölcsi, szellemi magasrendűség példáit nyújtani; minő gazdag sorozatát szülte a nagy államférfiaknak, hadvezéreknek, tudósoknak, viszont hogyan tudta a maga képére formálni azokat a más országrészekből származó tehetségeket, akik belekerültek az erdélyi szűkebb haza levegőjének varázskörébe.

Az erdélyi lélek most is méltó önmagához. Erdély lelke egyetlen éltető forrásához menekült: az irodalomhoz. Csodálatraméltó az a gyorsaság és gazdagság, mellyel az erdélyi magyar irodalom éltető vize előtört a magyar faj lelkének mélységeiből. Csak most látjuk, hogy mennyire meg tud élni a maga szellemi erejéből, mily leleményes ösztönnel és mily szívós tervszerűséggel építi ki az erdélyi magyar lélek, úgyszólván máról-holnapra, a maga önállóságát abban az irányban, amely ma egyedül lehetséges: az irodalom terén.

Az erdélyi lélek ihlető ereje talán két ellentétes vonatkozású példában válik különösen hatásossá. Az egyik példa a messze idegenbe szakadt erdélyi emberre irányítja figyelmünket, akiben a szülőföldről magával vitt lelki örökség nemcsak meg nem fogyatkozik, hanem a földrajzi távlat optikája még fel is fokozza arányait. Tamási Aron Amerikában írta *Lélekindulás* c. kötetének néhány elbeszélését s ezekben a látás- és érzésmódnak, de főképpen a stílusnak tősgyökeres erdélyi zamata olyan csodálatos telivérűséggel buzog elő, hogy ez mindedig szinte párja nélkül való jelenség költészetünkben.

De nem kevésbé hatásos és fölemelő az a látvány, mely azt tárja elénk, hogy az erdélyi lélek ellenállhatatlan vonzóerővel miként adoptálja édes gyermekévé a más vidék magyarját; hogyan válik a külső kapcsolat egyre bensőbb rokonsággá az író lelke és az erdélyi lélek között, s a költői témák erdélyi vonatkozásai hogyan segítik elő az egyetemes nemzeti történet szemlélet magaslatára való fölemelkedést. Tanulságosan példázza ezt Pálffyiné Gulácsy Irén írói működése.

P. GULÁCSY IRÉN

Gulácsy Irén a szegedvidéki nagy magyar alföld szülöttje. A világháború kitörésekor került Nagyváradra, mint alig húszéves fiatal asszony. A háború után így tette őt a szomorú véletlen az idegen uralom alá jutott Erdély lakosává, s buzgó irodalmi munkássága így fűzte csakhamar a külső szálak egész hálózatával az új haza környezetéhez. Első regényét (*Förgeteg*) a marosvásárhelyi „Zord Idők“ regénypályázatára írta s meg is nyerte vele a kitűzött pályadíjat; színdarabjait (*Valuta, Kincs, Napáldozat*) a kolozsvári és a nagyváradai színház adta elő, az egyik dráma szintén pályadíjat nyert Kolozsváron; *Förgeteg* és *Hamueső* című regényei Kolozsvárt, a *Ragyogó Kovács István* című pedig Marosvásárhelyt jelent meg, az első a „Pásztortűz-Könyvtár“, a második az »Erdélyi Szépmíves Céh«, a harmadik az »Erdélyi Könyvbarátok Társasága« kiadványaképpen. Csak legutóbbi műve, a *Fekete vőlegények* az, amelyet nem Erdélyben, hanem Budapesten adott ki.

E külsőséges vonatkozású adatokkal érdekes ellentétet mutat Gulácsy költészetének tárgyköri és eszmei fejlődése. Azok a munkái, melyeket a megjelenés külső szempontja Erdélyhez fűz, még nem mondhatók az erdélyi lélekkel való bensőséges frigy igazi szülöttjeinek. Legutóbbi műve ellenben, egyetlen olyan alkotása, amely nem erdélyi kiadvány: voltaképpen az erdélyi lélek apotheózisa, amely éppen Erdély különleges hivatásának történetbölcséleti megéreztetése révén tud az egyetemes magyar sors homályába bevilágítani s a „historia est magistra vitae“ elv művészi igazolásaként ráeszméltetni bennünket arra a szívbe-markoló analógiára, amely a mohácsi bukás ideje és a mi mostani jelenünk között kínálkozik.

A P. Gulácsy Irénről való megemlékezést alkalmoszerűvé teszi legújabb s legértékesebb művének, a *Fekete vőlegények* c. háromkötetes regénynek (1926) immár negyedik kiadásban való megjelenése. A kritika egyértelmű elismeréssel fogadta ezt a nagyszabású történeti regényt. Kritikai méltánylásunk csak fokozódik e szép munka értéke és jelentősége iránt, ha egy rövid, de termékeny írói pálya eddigi csúcspontját látjuk benne, melyhez egy pár jellemzetes lépcsőfok vezet föl.

Költőnk művészi fejlődésének fokozatait három munkája szemlélteti legvilágosabban: *Förgeteg*, *Ragyogó Kovács István*, *Fekete vőlegények*.

A *Förgeteg* c. regény tipikus „első“ termék, az enemű munkák szokásos tulajdonságaival: a téma merészségével, az eszmei koncepció lehiggadatatlanságával, a szerkezet, jellemzés és előadásmód egyenetlenségével.

A téma megválasztása a tapasztalatlan, kezdő író merészségére vall; a *Förgeteg* fiatal szerzőjét a művészi célkitűzés nem elégíti ki egymagában. Egyszerre akar költő és próféta lenni, az esztétikai hatás eszközeit egyúttal időszerű szociális nagy probléma megoldására is fel akarja használni; nemcsak gyönyörködtetni akar, hanem inteni és tanítani is; ihlete olyan munka tervével vajúdik, amely ne csak szép költemény, hanem egyszersemind nemes cselekedet is legyen: iránymű, amely a művészi siker fénysugaraiban az erkölcsi célzat áldásos melegét is árasza magából minden olvasó lelkébe. Ilyen feladat kemény próbára

teszi a legerősebb tehetséget is, még hosszú költői gyakorlat végén is, hát még a legelején!

A *Förgeteg* témája és az íróny egyénisége között van valamelyes élményszerű kapcsolat. Gulácsy Irén t. i. tizenhatéves korában nőül ment unokabátyjához, Pálffy Jenőhöz, aki Esterházy herceg uradalmi mérnöke volt, s a Fertő-tó vidéki hercegi birtokon végzett vasútépítő munkálatokat pár éven keresztül; így módjában volt írónknak megismerkedni a hansági parasztnép életével, vágyaival, szociális vonatkozású bajaival, problémáival. Ebben a tárgykörben gyökeredzik a regény témája. A földéhes magyar parasztság és az elidegeníthetetlen hitbizomány hercegi ura közötti gyűlöletből sarjad ki a cselekvény. A gazdálkodó népréteg hiába szaporodik és földszerző ösztöne hiába fejt ki fanatikus szorgalmat, a hitbizományi birtok áttörhetetlen falként mered eléje, a herceg még csak bérletet sem ad belőle. Egy leány, aki apai ágon a parasztok közül való, de külföldi iskolákban nevelkedett, közvetítő szerepre vállalkozik a gyűlölködő ellenfelek között. A vállalkozás nem sikerül, az elkeseredett parasztság megtámadja a hercegi kastélyt. A leány megmenti a herceget. A herceg azzal fizet, hogy erőszakosan megrontja a leányt, aztán gyalázatával magára hagyja. A leány fiút szül, de a saját élete árán. Ekkor a herceg fia, akit kölcsönös, de egymás előtt be nem vallott szerelem fűzött a leányhoz, a halott nő ágyánál így fogadkozik: „En, elmaradt társa meggyalázott szüzességednek, kinyíltott szemű látnoka egy beteg, vak kornak, ígérem néked, hogy jóváteszem az apák vétkeit!... Nézz a gyermekedre! Neve: Új Generáció. Egy tisztultabb időt szültél széttiport mégedből... Én, egy bukkott, bűnös rendszer ítéletülő maradéka, szívemre ölelem a te magzatodat. Magammal viszem messze világrészbe, hogy a rothadó kor mérgezett atomjai meg ne fertőztessék. Az ezektől elharácsol, megátkozott kenyér helyett becsületes munkáskezek fogják nagyra nevelni, míg a várakozókra rányílik a beteljesült idők kapuja. Akkor visszajövünk majd!...”

Ebből a rövidre fogott tartalmi vázlatból is eléggé kitetszik, hogy a szóban levő regénynek súlyos fogyatkozásai vannak. Maga a szerző is érezte, hogy munkája félreértésekre adhat okot, vagyis, hogy az eszmei célzat kifejtése nem sikerült. A herceg jelleme csakugyan annyira gyűlöletesnek van rajzolva, hogy szerzőnk védekezni kénytelen az ellen a várható vád ellen, mintha ő a magyar arisztokráciát akarta volna pellengére állítani s a társadalmi osztályok közt úgyis megnyilatkozó ellentéteket, gyanakvást, gyűlöletet még elkeseredettebbé szítani. De aki nem vádolja is ilyesmivel a szerzőt, az is kénytelen megállapítani, hogy a költői vállalkozás kudarcot vallott s maga az alapeszme is groteszkké torzult a regény befejezésében. A kényes aktualitású társadalompolitikai alapgondolat, — mely oly szenvedélyes viták forrása manapság minden országban —, ködbe borítja a költői szemlélet látóhatárát, ideges elfogultsággá zilálja a művészi teremtő munkához nélkülözhetetlen felsőséges nyugalmat és biztonságot. A szerző írói egyéniségének idegessége és kiforratlansága megérzik a regény stílusán is.

Gulácsy Irén okult a maga kárán. *Ragyogó Kovács István* c. köteté-

bői már nem hallatszik ki osztályellentétek gyűlölködő tombolása, hanem idilli képek vonulnak el előttünk. A *Förgeteg* c. előbbi regénynek igazi ellentétévé teszi ezt a kötetet már a szerző adta műfaji meghatározás is: „falusi csöndélet“.

Ragyogó Kovács István a tősgyökeres külföldi magyar parasztjellel megtestesülése; arcképén meglátszanak az eszményítő kéz vonásai, de ez az eszményítés nem téved rikító túlzásba, csak arra ügyel, hogy az alapjában értékes faji lélek összhangját ne zavarják meg oda nem ülő elemek; életszerűsége azonban világért sincs elrontva holmi agyonszépítő módszerrel. Ragyogó Kovács István egyszerű munkásember, végzi azt a dolgot, amit rábíznak: mérnök mellett szolgál vasútépítésnél, töltéscsináláskor, gazdasági napszámra is eljár, de legizibb mestersége a kubikolás, no meg a — dohánycsempészség.

Nem regény ez a kötet, nincs benne belső összefüggésű, kikerekített cselekvény; csak képeket kapunk, melyeket mindössze a főalak azonosága kapcsol egymáshoz, de minden egyes kép láttára jobban-jobban megszeretjük ezt a különféle helyzetekben bemutatott derék magyar típust, azzal a néhány mellékalakkal együtt, melyek beletartoznak az ő életkörnyezetébe.

Az efféle munkából hiába adnánk tartalmi kivonatot, a munkának éppen a lelke hiányoznék a kivonatból. A *Ragyogó Kovács István* c. elbeszélés szépsége és hatása mindenestől hozzá van növe az előadásmódhoz s a hangulat pillangószárnyán repül be az olvasó lelkébe. A tartalom szinte mellékesnek tűnik fel, noha azért mégsem úgy van a dolog, mert az előttünk lepergő események a maguk kisszerűségében is egymást kiegészítő s összességükben egész-emberi képpé tömörülő dokumentumtömeget alkotnak. A szegedvidéki magyar parasztról szóló kis eposz ez a munka, vagy inkább hősi idill, mert valami nagy nyugalom és tiszta derű árad ki belőle. Ezért nem jut szóhoz — noha időbelileg beletartozik — a világháború „fergetege“: — itt csak a szegedi környezet csöndje s legfeljebb ártatlan hangosságú jókedve és halk szomorúsága érvényesül. Ebből a környezetből stílszerű virágdíszként sarjad ki a tősgyökeres, zamatos, népies szegedvidéki tájszólás kedves különlegessége.

Szinte megmagyarázhatatlan volna a *Förgeteg* c. regény után a *Ragyogó Kovács István* c. „falusi csöndélet“ maga-mérséklő, biztonságos nyugalma, ha meg nem adná a magyarázatot az a körülmény, hogy az utóbbi tárgykörhöz már meglehetősen kitaposott út vezet a kezdő tehetségeket is. Mikszáth és Tömörkény oly művészi remekléssel lestek el a szegedvidéki parasztember egyéniségének a leglelkét, oly kitűnő példáit adták az e tárgykörhöz illő jellemzetes stílusnak és aranyos csillogású humornak: hogy az utódok legjogosabb sikereiből is több-kevesebb százaléknyit örök adóként e kiváló elődök javára kell elkönyvelnünk. De jól tette Gulácsy Irén, hogy jeles minták után indult, mert a töretlen út hamar elfárasztja s legtöbbször téves irányba viszi a fejlődőben levő tehetséget.

Legújabb, értékben s terjedelemben legnagyobb szabású munkája, a *Fekete vőlegények* már kiforrott regényírói egyéniség alkotása. Az első

kísérlet nagyot-akarása — egyéni jellemek élete és cselekedetei mögött mintegy a *magyar sors* dübörgő lépteit hallhatóvá tenni — még kudarcba fuit. A második kísérlet olyanformán tűnik fel, mintha bölcs óvatosságú, maga kárán okult előkészület volna az igazi költői dicsőség magaslatának újabb megostromlásához. De még így is meglep bennünket az a hatalmas lendület, mely a most említett könyvecskétől átmenet nélkül egyszeriben a *Fekete vőlegények* magaslatára emelte írónk művészetét. Ilyen iramú továbbfejlődést szinte lehetetlenségnek kell tartanunk. De ha csupán meg tudja is őrizni ezt a magaslatot, a fiatalokra teljességében levő Gulácsy Irén költői működése akkor is jelentős jövőt ígér.

A *Fekete vőlegények* írója azt a féltő szeretetet, mellyel előbbi munkájában Szeged vidékét övezte körül, kiterjeszti a történelmi Magyarország egész területére s azt az időt választja témájának középpontjává, mikor hazánk területének integritását először darabolta szét a balvégzet. Amit első regényében nem volt képes sikeresen megvalósítani, t. i. egy regény szereplőinek jelleme és tettei mögött az örök magyar sors tragikus proféciáját megéreztetni, most megtalálta a módját: jelenkori tárgy nem bírná meg ezt a magasröptű szemléletmódot, ehhez évszázadok távlata szükséges.

Magyarország XVI. századi életének első negyedfél évtizede tárul fel előttünk. Szomorú ismerősünk ez a korszak, közepén a két szörnyű dátummal: 1514-gyel s különösen 1526-tal. Nem csoda, hogy sok költőnk képzeletét megihlette már a két végzetes évszám köré csoportosuló témaanyag. Az író számára az elődök művei hasznos tanulságok forrásává tudnak lenni, de könnyen félre is csábíthatják a maga helyes útirányából; jeles, de egyoldalú mintaképek Scyliája és Charybdise között gyakran válik veszélyessé éppen a lelkiismeretes utasra nézve a helyzet. Eötvös József nagyértékű regényt írt az 1514-iki parasztlázadás korszakáról, de elméleti álláspontja túlságosan meg akarja kötni a történelmi regényíró kezét; viszont Jókai *Dózsa György* c. drámájában anynyira szabadon bánik el a történelmi igazsággal, hogy Dózsa alakja anachronizmussá válik s a költemény hatása hamis vágányra téved.

S ha ebből a szempontból kellőképpen tisztázta is feladatát önnön lelkiismerete előtt az író, — egy másik nehézség meg alakító tehetségét teszi erős próbára. Egy egész korszakot, egész emberöltőt kell élénk rajzolni, három-négy évtized országos és magánéletének lehetőleg mindenik jellemző oldalát megmutatnia: — mi adja meg ennek a sok „oldal“-nak a középponti tengelyét, minek a kiemelésére fog szolgálni ez a gazdag részletességgel megfestett háttér? Hiszen az olvasó szerepe nem lehet tétova ácsorgás, az íróban céltudatos kalauzt keresünk, aki minden részlet-néznivalót magasabb szempontú okulás eszközévé avat s egyre világosabbá teszi reánk nézve azt az irányt, mely egyedül alkalmas a kitűzött célpont eléréséhez.

Gulácsy elismeréseméltó sikerrel állta meg helyét a nehéz feladattal szemben. A történelmi hűség szempontja iránti tiszteletét eléggé bizonyítja az a buzgóság, mellyel az egykorú eseményekre vonatkozó forrásmunkák tanulmányozásába mélyedt (regénye végén közli is a gazdag jegyzéket). Színes korrajza mögött mindig ott érezzük a komoly,

megbízható tárgyi ismeretet, mint az egész mozgalmas cselekvény szilárd kerítését. Nemcsak színes, hanem sokoldalú is ez a szolid alapra támaszkodó korrajz, mindössze az az egy szembetűnő hiányossága van, hogy soha, sehol, egyetlen szónyi említés sem történik a protestantizmus beszivárgásáról, mely a királyi udvarból tovaterjedve, már a 20-as és 30-as években oly nagy jelentőségű erjedést idézett elő a lelkekben.

A történeti hűség szempontja azonban káros nyüggé válnék, ha a regényíró összetévesztené a maga hivatását a történettudóséval. Gulácsy habozás nélkül félrehárít az újtájból egy-egy köztudatbeli tényt, ha így kívánja ezt a koncepció magasabbrendű érdeke. Még jobban kihasználja a történelmi kutatás eredményeinek a hézagait, képzeletének céltudatos leleményével egészítve ki azokat. Ilyenformán veszi igénybe a regényíró szabadságát pl. Herczeg Ferenc is az *Élet kapuja* hőségének, Bakócz Tamásnak a jellemzése terén: a köztudat nem olyannak ismeri Bakócz jellemét, amilyennek Herczeg bemutatja, de ki tudhatná bebizonyítani, hogy minő folyamatok mentek végbe a pápai trónra törő magyar főpap lelkében? Hátha csakugyan expialta volna önző múltját, ha vakmerő becsvágya teljesül! Ilyen módszerrel nagyítja meg Gulácsy is különösen két regényalakjának az egyéniségét, hogy a Mohács-korszak bűneinek és szerencsétlenségeinek sötét tragédiájába egy-egy eposzias ragyogású sugarat lophasson bele.

Az eszményítő jellemzés egyik példája: II. Lajos király alakja. Gulácsy Irén hazafias kegyelete glóriával óhajtja körülövezni a tragikus sorsú, fiatal király emlékét; ennek az eszményítő célzatnak a kedvéért olyan merész hipotézist állít szembe a történelmi köztudattal, amelyet alig lehet meghökkenés nélkül olvasnunk: t. i. szerzőnk szerint II. Lajos nem a II. Ulászló fia (hiszen az idegen vérű, pipogya jellemű Dobzse László apasága eleve árnyat vetne a hőssé avatandó fiú egyéniségére), hanem Szathmáry Györgynek, a későbbi primásnak a törvénytelen gyermeke! (Igaz, hogy Szathmáryt és a királynét nem parázna vágy vitte egymás karjába, hanem az a szent meggyőződés, hogy az országnak okvetlenül szüksége van fiú-trónörökösrre, Ulászlótól pedig ilyesmi már nem remélhető.) Regényünk szerint Lajos király eleinte anyyi testi-lelki kiválósággal volt megáldva, hogy valóságos csodagyermek-számba ment, csak később rontotta meg lelketlen udvaroncok bűnös nevelésmódja. De a végső veszedelem idején visszaneszedik a torzzá vált jellem, a mohácsi csatában Lajos a derűs elszántságnak s a magasztos kötelességérzetnek a megtestesülése, oroszlánbátorságú hős, aki azt kiáltja a körulte tömörülő uraknak: *utánam!* — s eposzi nagyszerűségű bajnoki küzdelemben adja bizonyítékát annak, hogy nemcsak mint király, hanem mint katona is első tud lenni honfitársai közt. A vesztett csatából aztán kiragadják hívei, de belefűl a megáradt patakba; mikor ráakadnak holttestére, látják, hogy három szűrt seb van a mellén... Az erősfokú eszményítés másik példája: maga a regény tulajdonképpeni hőse, a bihari legényből nagyváradi püspökké és erdélyi vajdává emelkedett Czibak Imre, akit az író rokonszenve felruház szinte a jövőbelátás képességével. Czibak a külön erdélyi államiság prófétája és vértanúja; ő már előre látja Erdély történelmi hivatását, mely nemcsak a magyar

nemzeti eszme menedékvárává avatja majd ezt a kis országot, hanem a vallás- és gondolatszabadság törvényes biztosítása terén mutatott példaadásával világtörténelmi jelentőségre tud emelkedni...

A történeti adatok világításában sem II. Lajos, sem Czibak Imre nem mutatkozik olyan kivételes értékű egyéniségnek, amilyenek Gulácsy rajzolja őket, — mindazáltal az ilyen beállításmódért nem szabad elvileg hibázatni a történeti regényírót. A regényíró kezében a történeti adatok halmaza csak nyersanyag, ebbe lelket kell lehelni, hogy művészi alkotássá váljék; ez a lélek a költői alapeszme, mely nem holmi kívülről felmázolt, rikító célzatosságként, hanem belülről ható élet-erőként érvényesül. A letűnt idők életmozzanatait eszmei jelentőség szolgálatába kell állítani, mert máskülönben nem érdekelnek senkit. Minden korszak a maga szemüvegén át nézi és értelmezi a multat, Gulácsy is így tesz. A művészi szempont azonban nem engedi, hogy az író a maga nevében, mint valami történelemtanár, elvont fejtegetések útján magyarázza el nekünk a témául választott korszak eszmei értelmezését, ezért magukat az illető korszak egyik-másik szereplőjét kell tudatos hordozóivá tennie annak az értelmezésmódnak, annak a történet-filozófiai álláspontnak, amelyre a valóságban esetleg csak az utókor tudott eljutni. Zápolya és Czibak elméjén és ajkán át voltaképpen a Gulácsy Irén Erdélyért rajongó, Erdély jövőjében bízó fanatikus hite lobog felénk az ilyen részletekben: „Micsoda nagy szó: Erdély! Ez a nép a maga ezer veszedelemben tűzállóra égett lelkével, zsarát közt melengedett hűségével, önálló gondolkozásmódjával és megpróbált türelmével nem is hasonlított a fölvidék lassúvérű népéhez. De nem hasonlított az anyaország betegielkű, ezer pártra szakadt... magyarságához sem. Itt a tekintéh/t nem a születés, nem a vagyon és nem a vallás mérte, hanem a kard. A harc állandóan a levegőben lógott. A béke föl-színe alatt felelősségérzéssel nőtt még a búzaszár is. Csöndes és kemény fiakat nevelt, de szigorú és jogos bírakat is, a magyar holnapnak. Ez a föld a maga havasprémű palástjával egyetlen nagy vártaköpeny, egyetlen dús lelki élettár volt, mely biztosságot ígért, meleget fült és új életet gyűjtögetett a hanyatló Turánnak.“ (Ezek a sorok jövőbe áttett állít-mányokkal is érvényesek.)

A történelmi adatok roppant tömege mindenki számára készleten van, de a feladat nehézsége éppen e nagy anyaghalmoz művészi formába-öntésében van. Korok életébe csak egyéni életéken át tudunk bepillantani. Gulácsy a Czibak Imre egyéni életpályáját választotta ki keretül, hogy vele határolja művészi egészé a felbúvárolt adathalmazt. Ugyanaz a módszer ez, amilyet pl. Gárdonyi alkalmaz az *Egri csillagokban*: a cselekvény derekát országos jelentőségű történelmi esemény, Eger dicső várvédelme képezi, de a regény hőse nem Dobó István, hanem egy kevésbé ismert katona, Bornemisza Gergely; a regény cselekvénye tehát hamarabb kezdődik Eger ostrománál és tovább is folytatódik. A *Fekete völgyek* kompozíciója is Czibak Imre egyéni életpályájára van rászabva. Tizenhatesztendőskorában ismerkedünk meg vele s ezen a ponton kezdetét veszi a legigazabb regényírói feladat: az egyéni sors és jellem fejlődésének feltüntetése úgy, hogy benne tükröződjék a tár-

sadalmi, nemzeti, sőt egyetemes emberi élet törvényszerűsége. Czibak Imre csakugyan előttünk járja végig az élet iskoláját. Az egyszerű nemesi család izmos suhanc-ivadéka Zápolya főúri pompájú udvarába kerül, ott modora kipallérozódik, szívében egész életre szóló szerelem gyullad a szép és művelt, de lelkileg romlott Zápolya Borbála iránt; a politika boszorkánykonyhájába is itt nyílik alkalma először betekinteni. Zápolya Istvánné elvetemedett féktelenségű becsvágya undorral tölti el a romlatlan erkölcsi jellemű Czibakot s a gyermekkirály hűségére áll át. Kimegy vitézi iskolára a fogarasi végvárba s ott Tomori Pál kapitány nevelése alatt az eszményi hazaszeretet fanatikusa lesz belőle. Hősiesége és önzetlensége nemes próbát áll ki a parasztlázadás alkalmával Várad védelmében, de még fájdalmasabb próba várakozik szerelmes szívére a Borbála becstelenségében. Irtózatossal hagyja el ezt a külsőleg csábítóan szép, belsejében gyalázatos nőt, kit sokáig menyasszonyaként imádott, s átalakul „fekete vőlegénnyé”: szerzetes-pappá lesz, éppen úgy, mint atyai barátja, Tomori Pál, aki kétszer volt vőlegény s mind a két menyasszonya az esküvő napján halt meg véletlen szerencsétlenség folytán. A két boldogtalan férfi nem véletlenül tekinti a maga szomorú esetét, hanem Isten akaratát látja benne s levonja belőle a következtetést. A mohácsi csatában ott küzd mind a kettő; Tomori ott is vész, Czibak azonban megmenekül. Most még inkább gyűlöli Zápolyát, mint régebben, mert a mohácsi bukásért felelősnek tartja, de a Tomori oldalán magába szívott önzetlen hazaszeretet elnémit benne minden személyi gyűlöletet s az ország egysége érdekében hűséges alattvalójává szegődik Zápolyának. De Zápolya gyöngének bizonyul a honmentő nagy feladatra; ahelyett, hogy jó magyar híveire hallgatna, helytartójává teszi a jellemtelen, áruló, trónra éhes kalandort: Grittit. Ez persze Czibak Imrében látja tervének legveszedelmesebb akadályát s életére tör. Ajándékaival s ígéreteivel eltántorítja Czibak híveit, úgy-hogy Czibak magára marad. De ez a nemes jellem most mutatkozik meg igazi nagyságában. Nem menekül, mert tudja, hogy egy ember élete úgyszemint sokat jelent az ország sorsára nézve, de egy ember vértanúi halála olyan eszmei hatalmat jelent, amely megállítja a lejtőn Erdély ingadozó akaratú, de becsületes magyarjait. Átérzi s megnyugszik abban a gondolatban, hogy ő vértanúságra született. „Nem azért lett, hogy szerelmemet ringasson a térdeim, szédült mámorban... Nem parasztfölszabadító, nem király dajkának, nem tömegsírok ezeregyedikének, nem is vak-vezetőnek termett, hanem messzevilágító lármafának, Erdély esthajnalcsillagának“. ...Egymagában várja be Gritti bérenc seregét s hosszú viaskodás után hősi halált hal... „Erdélynek volt már vértanúja!... Erdély egygé fogódzott. Aztán megindult és ment és robogott jajos, viharos, torz századokon át új tavaszra, magot megőrző, kincseket-zsarátot holnapra átmentő, halálban életet esküdő örök hivatása, a magyar jövő elé.“

Ez a regény éppen azért kiváló alkotás, mert nem csupán a történeti hűségre való törekvés hozta létre (ehhez mindössze intelligencia és szorgalom szükséges), hanem az igazi költői ihlet lelket is lehel a témába. A részletesen megfestett korrajzi színhely fölött nem levegőtlen

üresség tátong, hanem a levegős távlat kék mennyboltja borul fölé, amely mögött a Gondviselés örök igazságú honát tudja a vallásos hit. A magyar történelemből vett költői témát kevés írónknak sikerült úgy fölemelnie a Sors kategóriájába, mint a *Fekete vőlegények* szerzőjének. Gulácsy írói egyéniségéről ma még senki sem mondhat végleges ítéletet, hiszen a *Fekete vőlegények* után újabb fejlődési irányok és fokozatok következhetnek. Most még csak hosszmeteszetben mutathattuk be költészetének eddigi eredményét, a keresztmetszetszerű vizsgálatnak akkor jön el az ideje, ha írónk tehetsége teljesen és véglegesen kibontakozik. De fejlődésének mai fokán is olyan értéket kell látnunk benne, akihez méltán fűz nagy várakozásokat az egész nemzet.

(Debrecen.)

Zsigmond Ferenc.

MÉCS LÁSZLÓ

MÉCS LÁSZLÓ

Mikor Ady Endre irodalmi programjáért és költői értékeléséért a propaganda megkezdődött, hívei a fölfejlődés hadmozdulatainak idején bevezetőül sokat foglalkoztak a *modernség* mibenlétének és aznapi követelményeinek kérdésével. Most, mikor egy jellegzetesen modern költőt akarunk Mécs László személyében az olvasó figyelmébe ajánlani, — bár ma Mécs elfogadása sem az irodalomnak, sem Mécs Lászlónak nem annyira életkérdés —, célszerűnek véljük még egyszer fölvetni a modernség kérdését, mert a modernségben, amelyet éppen Mécs személyiségével illusztrálnánk, ma az irodalmi közvélemény éppen olyan végzetesen el van maradva, mint akár az Ady Endre kora; a régieknek és újaknak, vagy elmaradottaknak és korszerűeknek éppen olyan engesztelhetetlen táborai állanak ma is szemközt egymással, s a lelkeknek ez a polgárháborúja éppen olyan kárhozatos ma is a nemzet szellemi életében, éppen olyan tragikus politikai életünkben, mint akkor. — Alkalomnak találjuk Mécs László költészetvilágának ismertetését, hogy megpróbáljuk békekötés felé hangolni a lelkeket, világnézeteket: ez ma minden alkalommal lelkiismereti kötelesség, történelmünk gyógyítása és tulajdonképpen ugyancsak Mécs László programjának művelése — prózában.

Modernség, legegyszerűbb meghatározás szerint, annyi, mint korszerűség, az állandó fejlődésben élő történelemhez való hűség. Nem a mai alkalmosságok elvtelen kiszolgálását, hanem a mának a jövőről való becsületes elgondolásait, ideáljait is kielégítő korszerűséget értjük a modernségen. Modern volt negyvennyolc március tizenötödikén Petőfi, aki az aznap tartalmát fejezte ki, de tudva, hogy azon napnak legfőbb ideálja a jövőnek önfeláldozó biztosítása volt; míg nem volt modern az a magyar irányzat, melyet akkor Széchenyi és társai követtek s amely a tényleges erőviszonyok jobb ismerete alapján lehetetlennek vélte a kenyértörést s visszavonult a történelemcsinálástól, vagy reakciót kezdett. Nem volt viszont modern alig pár évvel később a petőfieskedők irányzata, amely a változott viszonyok között is változatlanul a Petőfi-nóták visszhangjait fújta, a népieskedést toltá az élre akkor, amikor a nép csak vegetatív erővel teljesítette a magyar életet, de a vezetés a középosztályra szállott át, amelynek Jókai írt, sőt ekkortól már Arany is. Modern volt a háború előtti időktől a forradalomig Ady Endre, aki a nemzet felső tízezeréhez szólt, megújhodást követelt a forradalom elkerülésére. Nem modern viszont, sőt korunktól elmaradott az a tábor, mely mai változott korunkban s változott föladatak, változott jövőlehetőségek között még ma is változatlanul az adysta-szólásokat variálja s ma is az adysta-programmot vallja csökönyösen egyedüli modernségnek, úgy, ahogy nagy profétájától betanulta.

Mi a modernség tartalma a mai változott időben a közvetlenül előbbi Ady-korszakkal szemben?

Ha a mai kor körképét meg akarjuk állapítani, tekintetbe kell vennünk a mai időnek önmagáról adott legkifejezőbb vallomásait, a költőket, művészekét, történetbölcseiket, a sajtóét.

A mai kor testben-lélekben megbetegedett; ezért (mert az életet még megtöretlen vággyal akarja) életideálja az *egészség*, az egészséges *életöröm* és *optimizmus*. A forradalmakba belecsömörlött közérzés a nihilisták és materialisták csalásai *hitből való megújhodást* akar, a veszettmarásokból kigyógyult test gyűlölettel hitet kíván, önfeláldozóbb emberszeretetet és *önfeláldozásból való nemzetsors-megváltást*. Ma már nem hisszük, ami pár évvel ezelőtt még rövidlátásunkban valószínű lehetőségnek látszott, hogy egyetlen dühös rohammal vissza lehetne szerezni az évszázadok mulasztásaival és bűneivel elvesztett országunkat. Ma már nem hisszük, hogy nekünk is úgy kellett volna s kellene tennünk, mint szerencsésebb ellenfeleinknek, hogy tudniillik minden aljasságot és bűnt megengedjünk magunknak életharcunkban s akkor mi is kitűnően boldogulunk; inkább azt kezdjük hinni, hogy ellenfeleink alighanem rövidesen mindent elvesztenek bűneik és aljasságaik miatt. Jellemző e kor magáról való gondolkozására, hogy most, amikor a háborúelőtti materialisták mindenekelőtt és csakis kórházakat s szegényházakat építenének: az emberek mindenekelőtt templomokat építenek s meg a szovjet területén is páratlanul föllandult a hitéleti buzgóság.

A mai idők képlete a külső hasonlóságok ellenére sem azonos a napóleoni háborúk utáni Szent-Szövetség reakciós idejével! Ma általános az írni-olvasni tudás, ma a legalsó rétegek is öntudatosodottak, az anyagi javakból sem lehet állatsorba kizárni nagy tömegeket, mint akkor, de *közös kincsek a szellemi javak is*, sokkal inkább, mint akár a közvetlen háborúelőtti szélső liberalizmus idején. A mai kor kifejezői a legszélesebb társadalomhoz fordulnak, a politikusok a „*Mindenkihez!*“ stílusban kénytelenek beszélni, a művészek az egész néphez kénytelenek szólni, könnyen érthető hősi emlékszoبراikban, utcasarki plakátokon, mozikban. A költő többé nem érhet célt, ha csak a klubok és titkos vagy nyílt egyesületek sorsdöntő értelmiségéhez beszél, hanem az egész, bár átlagjában a háborúelőttinél jóval kiműveltelebb tömeghez kell szólnia. A művész és költő ma nem elégedhetik meg azzal, hogy mecénások, hatalmi körök tartsák el; ma meg kell nyerni szellemi fogyasztóközönségnek az egész nagyközönséget, mert enélkül a legpénzeltebb irány sem él meg. A háború előtti igen sok elefántcsonttoronyba zárkóztan élő művészünk, költőnk volt: ezek ma visszhangtalanságban és vakon maradtak. A mai élet megköveteli minden kifejezőjétől, hogy részt vegyen az ő folyamában, kivegye részét ismerésből, szenvedélyből és szenvedésből, s mindebben van valamelyes becsületes testvériség és demokrácia.

2.

Mécs László, ez a még egészen fiatal ember, akit e kor jellegzetes költőjének óhajtunk bemutatni, — amellet, hogy nemkevésbé célunk

ez alkalomból a mai kor jellemét és modern követelményeit is öntudatra hozni, — elég szerencsésen jutott e kor főbb tulajdonságainak birtokába. Míg nemrég a páratlan tehetségű, elég jó családbeli, tetszetős külsejű, gazdag korban élő és gazdag barátokkal rendelkező Ady Endrének majdnem egész élete ráment arra, hogy az észrevevést, majd az elismertetést kiverkedje magának s jóformán összetörten jutott föl a Parnasszus előtt „egy kis halomig”; míg a mai kifejező prózaírók között Szabó Dezső vagy Móricz Zsigmond egész tajtékozó tengernyi gyűlöleten, agyarkodáson vagy saját szenvedélyeskedésin át alig jut el a napi megélhetésig és a maga igazi stílusáig s mondanivalójáig: ez a fiatal lírikus mosolygó gyermekarccal lép egyik város pódiumáról a másikéra, mindenütt kész figyelem és teljes elfogadtatás várja. Alig jelenik meg első kötete, már teljesen „beérkezett”. A mai nehéz világban olyan könnyű élete van, mint egy gyermeknek és mindent ajándékba kap.

Ömaga, hívő lélekként, Isten kegyelmes akaratának vallja, hogy hirdetni valóinak hirdetésére elindított, hogy ama felső Akarat útjára ellátta őt könnyű batyúval, gyermekszívvel, mindenkit első pillantásra föntartás nélkül megnyerő külső szépséggel és mosolygással, a személyes érintkezés bájával, a szónoki előadás páratlanul hathatós eszközeivel, pompás, melegmuzsikájú hanggal, anyagi függetlenséggel. Hogy hazulról mély családiasságot, anya és testvér iránt való gyöngéd szeretetet, apjára való áldó emlékezést hozhatott, hogy legkedvesebb tanulmányában művelhette ki magát a legszebb korát élő pesti egyetemen, hogy hivatásérzete szerint pap lehetett, hogy, szülőföldje elszakítatván az anyaországtól, a ma példásabb magyar sors fájdalomait és megtisztulását örökölhette. Egész élethivatási útján egyetlen gátat sem látunk; minden léptéhez társul valami, elegendő, ami őt előbbre vigye és főleg: soha meg nem rendülő hit, emberszeretet és hivatásérzet vezeti kézenfogva...

1895-ben született a sárosmegyei Hernádszentistván faluban, ahol apja kántor és tanító volt. Családja szláv eredetű, első játszópajtásai is tót gyerekek voltak, bár a családban és az iskolában magyar élete volt. Ez a szláv eredet és gyermekkori hatás meg is látszik talán küzdelmetlenül boldog, megnyugovó, bensőséges vallásosságában, politikai harciasság nélküli emberszeretetében s erős szociális érzületében. — Szerény, nem túlságos önbizalmú gyermek volt és az is maradt, aki mindent — így a maga életét is — Isten rendelkezésének tartja és vidám kötelességteljesítéssel éli. A szülői háznál bensőséges családi életben nevelkedett; a magyar család életéből nem ismerte az osztozkodó perpatvart, csak a tipikusan sárosi együttmúlato családiasságot. Néha hatvanan-nyolcvan is összegyűlnek a különben szegény kis tanító házánál, vagy maguk járnak hasonló rokonlátogatókba. Ma is a legközvetlenebb rokoniasságban él egész nagy rokonságával és minden ügyesbajok eligazítója. Családjának minden tagja katolikus és mindenik, még ha iskolázott is, mélyen vallásos, de minden fanatizmus és a misztikumban való elmerülés nélkül, ami magát Mécs Lászlót is jellemzi. Közvetlen közelből ismerte meg kis pajtásai között a szegénységet és a nyomort, s amint egy önéletrajzi följegyzésében mondja

(Magyarság, 1926. évi Évkönyv): „Ez az én evangéliumi örökségem: a legcsekélyebb irtózás, undor sincs meg bennem a piszkos Nyomorról, a szörnyű Szegényszaggal s a megvetett Öregséggel szemben.“

Szegényesen, de nem elnyomó nehézségű viszonyok közt éli gyermekéveit; már a középiskolában is tanítgat, ministrál, hogy ebédje, vacsorája legyen. Nem előre kitűzött öntudatossággal készül pályára; ráhagyja könnyű szívvel az isteni Akaratra. A középiskola után tanárjelölt, teológus lesz a pesti egyetemen, belépve a premontrei rendbe. Hogy olyan könnyen ment rendeltetéseinek megvalósítása felé, úgy eshetett, mondja, hogy „találkoztak hajlamaim az *én időmmel*“. — S ezt ugyanúgy látjuk mi is, életének kívülről való vizsgálói. A háború alatt céltalanul ödög; úgy érzi, mintha nem volna neki való levegője. A háború után cseh kaszánya lett a rozsnyói gimnáziumból, a csehek elvették a kassai gimnáziumot, a románok bezárták a nagyváradi; így Mécs László 1920 óta plébános az ungmegyei Nagykapos katolikus parókiáján. Nagy, elhagyatott épület a parókia, kietlen az udvara, egy öreg néni-ronkon visel rája gondot, de a pitvar mindig tele van ügyefogyott szegény emberekkel, paraszttokkal, koldusokkal, hiszen a régi jómódú Nagykapos nyomorúságos életet él ma. Embertelenek az adók, a falusiak nem tudnak a hatóságok nyelvén. Csak olyankor, ha a szegények egy-egy kis szabadidőt hagynak, véletlenül, olyan kerekedik vidám hancúrozás a parókia mögötti nagy gyümölcsöskertben. Akad egy-egy rokongyerek, vagy más falubeli gyerekek, akik úgy csődülnek Mécs László gyümölcsöskertjébe, mint a pajtasukhoz, s ő segít nekik dulakodni, fáramászni, pandúr-zsványt játszanai, minden leereszkedéstől menten, teljes boldog ráfeledkezéssel. Csakhogy az ilyen boldog vakációzgatások mind szűkebben akadnak a Mécs László idejéből. Hívják egyre-másra felolvasásokra, szavalóestekre; a Felvidéknek minden városában sokszor is előadott már; turnuson járt Erdélyben, Csonka-Magyarországon, Prágában, Berlinben, mindenütt, ahová emberi érdek elhívta. Néhol azért is el kellett mennie, mert a kaszinó nem tudta enélkül megfizetni a házbérét, vagy fel kellett segíyeznie egy árván elmaradt családot. Ahol megjelenik s a dobogón föltűnik fehérpalástosan lebegni látszó alakja s végigmosolyog az ünneppé verődő tömegben, csodának illő lelkesedést kelt. Magával ragadó szónok-szavaló és ez meglátszik költészete stílusán. Aki sohasem látta őt, az is pódiumról elhangzó szónoklatnak érzi verseit. Költészete igehirdetés és „cura pastoralis“. És benne sohasem lehet elválasztani a mindig profetikusnak szánt tendenciát s a költészetbe tartozó formát. De kell-e ezeket az irodalom mai korszakában elválasztani?

3.

Tulajdonképpen mellékes Mécs László költészetében az ő életének napi anyaga. Nem az a fajtája a lírikusoknak, akik életük elsődördő tartalmát, a napi eseményeket dolgozzák föl „sub specie aeternitatis”, általánosítva a minden embernek életére ráillővé az életelemek esetleges és múló formáit s amely költészet-mívelésnek legjellegzetesebb képviselője Petőfi volt. Mécs nem dalol egy-egy felvetődött barátság vagy

szerelem alkalmából; egy-egy új élmény neki nem írásra való alkalom. Ha holnap nyomorba süllyed élete, vagy nagy gazdagság szakad rá; ha betegségbe esik, fogságba, vagy hivatalnoki robotba fogják: költészetén ez aligha fogna meglátszani. Ha el tudjuk különíteni az emberi lélekben az érzelmi és gondolati elemet, — mi ugyan nem szívesen tesszük —, akkor Mécsét a gondolatok költőjének kellene neveznünk. De a meleg, a szívből való, az átszellemülés szenvedélyében égő gondolatok költőjének. Életben és költészetben ideálja az evangéliumi ember, a mai elesett embernél emberebb, belülről megváltottabb, szabadabb, vidámabb, boldogabb, tevékenyebb és testvéribb. Testvériesítő evangéliumnak akarja az igehirdetését és a költészetnél nem kevesebb, inkább fontosabb előtte az ige, amit hirdet. A háború és a forradalmak kietlen sivatagjain elszomjazott emberi élek tár benne széles ölelést az új vizek felé. Mert költészetünkben még eddig ismeretlenül széles-ölelésű humanitás az övé. Ebben világpolgár, harcos pacifista, amilyen aligha maradhatott volna, ha ideát Csonka-Magyarországon kell vala mostanáig élnie, — bármennyire is nem esetlegességekből táplálkozó a meggyőződése. Teljes elrendeltetése és nyugodt meggyőződése szerint magyar, a magyarságot, mint a békére megváltott világ egyenlőjogú nemzettestvérét kívánja látni. Ugyanígy látja a társadalmi harc egyetlen lehető megoldását is: nem hiszi, hogy most folyó történelmi küzdelmünk megoldást hozhasson; azt vallja és hiszi is lehetőségét, hogy mint a keresztyénség által egykor a római társadalom, egy új hitbéli megújulásban találja meg a mai elesettség is a gyógyulását.

Nem a mindent színtelen szürkeségbe nivelláló kozmopoliszt hirdeti, sőt teljesen hiszi a magyar külön-rendeltetést, örök külön egyéniséget. A magyar fáról (amelyet az akácfa formájában ábrázol) mondja:

Minden fának más a lombja,
Máskép hullat szirmot, álmot,
Máskép ringat madárfészket
S máskép nevet
A tavaszi vialomba.“

Minden fának más a lombja,
Más a lelke ágazása;
Hogyha kínoş telek jönnek
S hávas terhek;
Máskép áll a fájdalomba.“

Fáj neki a mai országsonkítás is (*Turáni Torzó*):

„Asszizi Szent Ferenc
addig nézte a fájdalmas Krisztust,
míg megkapta szerelmes testére összes sebeit. . .
En nézem, nézem a vonagló Torzót:
s néha nem érzem fejemet, karomat, lábamat,
csonkán, vérzön, vádión meredek az égre...“

De sorsunk megoldását nem új háborúktól hiszi eljövendőnek. Úgy mondhatnók (a „kultúrfölény“ szólamformájában), hogy a hit-es erkölcsbeli fölénytől, a nemzeti céltudatosságtól s az önfeláldozás

végtelenségeitől várja inkább. És a „győztesek“ szerencsésének láttára is csak azt kívánja legföljebb, hogy példájukból tanuljunk; a magyart

„Tanítsa meg a járom, tanítsa meg az ostor:
tanuljon tunya népem, tanuljon töledek.“

A ma izzó társadalmi osztályharcban „ideális-kommunistának“ neveznék tán Mécset. De a sorsmegváltást a teljesen gyakorlativá tett Krisztus-példától várja, messze túl a most folyó hitéleti elmélyülés kezdő lépésein:

„Régen is volt ilyen kor, de jöttek hunok, longobárdok,
Germánok, meg gótok, szittyák, avarok, meg más vadak,
Könyvtárakra, cirkszokra üszköt dobtak a hadak,
Elsepertek egy világot. Tüskés, barbár vadóc törzsek
Tanyája volt Európa. Ekkor jött a virradat:
Péter és Pál s az utódok végigjárták a világot
S Bibliából oltogattak vadócokba ágakat. . .“

Ámde az akkori beoltás kétezer év alatt újra elvadult és már

„Mink vagyunk a legutolsók s minden magzás megakadt. . .“

Kelet néptömegei nem tudnak új, romlatlan barbárságot hozni,

„Kiapadt a Kelet méhe, megfertőzte Európa,
Rádiózik Dzsingisz kán és tőzsdén játszik Batu kán.“

Az új barbárokat az elnyomott társadalmi osztályok mélységeiből várja:

»Jöjjön hát az új barbárság! Van még vadóc tartalékunk:
Lent a nyomorbarlangokban élnek félvad emberek,
Kikben múlt-bacillus nincsen, kik még foguk vicsoritják
Jézusra, de lelkük mélyén Messiásra éhesek.
Egessék fel egész múltunk, döntsék porba kultúránkat,
Légyen új vadak tanyája Földünk, tüskés-érdeses. . .
Ott megy majd a könny tengeren Péter sértetlen hajója
Es kimentí az egyetlen, amit épen érdemes:
S oltogatni kezdi újra a világon a vadat,
S megindul a vérkeringés új, virágzó ezredekhez. . .“

Íme, a Mecs világtörténelmi programjában sok a kényes, irreálisnak látszó pont, de a legbelső, legigazabb humánus és a fölényes aktualitást nem tagadhatja meg tőle senki.

A megújulás Mécsnél: a belülről, hitében megváltott ember, a tiszta család, a szentferenci vidámságú és könnyűségű gyermek társadalmi-testvériség, a könnyű és derült önfeláldozás.

Az egyén számára vállalja a felelős akaratot a választásban;

„Nem az Úr fogja meg kezéd,
Ha néha úgy is érezed:
Te markolod az Úr kezét.“

Az egyre tévelygő embernek (ezúttal szerényen: önmagának) ezt üzeni:

„Eddig nem találtál semmit, mert magadat kerested!
Hazudtál!
Első volt az Én, második a Felebarát, harmadik az Isten:
Ezért nem találtál semmit.“

A szentek és hősök más sorrendet hajszoltak:
 első az Isten országa, második a Felebarát, harm
 Ez az út, az igazság és az élet.
 ... Ennyi aranyat mostam ki máma a folyóból.
 Ezt az aranydrótot kifeszítem magamtól a végtelenig.
 Az egyik végén van az Isten,
 a másik végén egy kis villanylámpa: én.
 Megindulnak az örök áramok és kigyúlok a sötétben...“

Az egészséges lélek integráns része a család. A mai danse macabreon, a mai meddő nők karneváljának illatos, kéjes, balos fürgetegén áthallja a megszületésre váró és elvetélésre ítélt csecsemők sírását: anya kell, anya kell... Es ítéletnek látja a mai nőnemzedéken, hogy ki fog pusztulni meddön, csúfolva, megvetetten, boldogtalanul. A még megváltható világot a gyermekben látja. Egy nála játszadozó gyereket rajongó hódolattal és boldog játszisággal a maga nyakába ültet, mint a gyermek Jézust Szent Kristóf:

„Lábunk fekete, zagyva vízben gázol,
 ülj a nyakamba, lábad tiszta még,
 a szíved tiszta még... valami kis szigetre
 ha átvinnélek téged és a többit is,
 átmentenélek, hátha új világ nő
 meg nem fertőzött tiszta szivetekből...
 — Az ő világot hordja el az árvíz.“

A minden eddigi özönvizeknél végzetesebb vízözön felett egy ember-szívnyi humánumot akar a maga kis noé-bárcáján átmenteni, ugyanannyi szerénységgel, mint önérzettel:

„Egy kanál csak kanálnyit meríthet a tengerből,
 egy jánosbogár csak bogárnyit csenhet a napfényből,
 én ember vagyok: csak embernyit meríthetek Istenből.“

És amire minden igaz embertársát is lelkesíti, legalább maga teszi, éli a maga hivatásaként: „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld.“ Legegyetemesebb központi szimbolikus képe a maga hivatásának: a harang, amelyet az emberek összegyűjtésére kongat. Első kötetének címe is: *Hajnali Harangszó* s címadó költeményének litániásan visszatérő sora:

„Kongatom piros harangom, ifjú szívem kongatom.“

A harangszó embereket összehív, összehangol, a köznapi zajt túlhangozza és elhallgattatja és mégis szerényebb a szava akár a fül emiénéi is, mert a fülemile a maga szerelmének panaszát vagy boldogságát zengi, míg a harang a felsőbb parancsot teljesíti csupán. Költészetének génuszát úgy látjuk járni a veszni indult társadalomban, mint az Ember Tragédiájának római színe végén Péter apostolt, kinek a madáchi szavait idézi:

„El fogsz pusztulni, korcsult nemzedék,
 É nagy világ most tisztuló színéről.“

Mellén a fehér reverendára öltve a lovagok és a mai háborúban járó gyógyítók nagy vörös keresztjét látjuk és a sebesültek — minden

rendű olvasói — egyetlenszer sem tapasztalták, hogy Mécs László megkérdezte volna a felekezetét. *Mécs minden elképzelhető felekezetnek egyaránt vallásos költője.* Még a katolicizmushoz fűződő valláséleti külső jelek sem igen említődnek verseiben.

Makkai Sándor nemrég az egyetlen igazi magyar vallásos költőnek jelentette ki Adyt. Igaz vallásos költészet a Mécsé is, csak hogy ez az Istennel soha vitába nem szálló, a kétségtől meg sem érintett, biztos hit költője. Talán az is benne van Makkai meghatározásában, hogy Ady igazabb magyar, mert a magyarság számára későbbiek és idegenebbek az árjánál kiformalódott mai keresztyén hitformák: a magyar géniuszban mindig megvolt némi küzdelem, kétség és kibékületlenség e hitformákkal szemben. Mécs ebben inkább árja lelkiformát éreztet.

A szerelmi élet szenvedélyei teljes békekötést mutatnak Mécs költészetében, őszinte, hadikárpótlás nélküli békét. Ifjúsága elején voltak tán némi szerelmi élményei; bátran, szemlesütés nélkül, nyugodt jóleséssel emlékezik róluk. Testvéreihez is úgy ira szerelem szépségeiről, mint ennek a gyönyörű és áldott életű tavasznak ismerője; de benne nem maradt a szerelemnek semmi nyila, mérge. Mennyire más az ő alakja, mint például Santerra bíborosé, ahogy magának a jellegzetesen keleti Erdős Renée a katolikus főpapot elképzei. Santerra teli füledt érzékiséggel; nem esett bűnbe, mert — ami már csak olcsó perverzitás — a nagy főpap vallásossága tulajdonképpen nem más, mint visszafojtott és álutakra — hitéletbe — tévedt nemi ösztön.

Barátság, bor, társaság, játék — Mécs Lászlónál mindig csak alkalom az ő evangéliumának hirdetésére. Ebben olyan egyoldalúnak látszik, mint a jellegzetes apostolok. Verseiben megnyilatkozó többi élete nem látszik az ő szemében, de előttünk sem, annyira fontosnak. Belső harcai csak diadalalkalmak, soha drámai aggodást nem keltenek. Legföljebb szomorúságot érez azon, hogy prófétasága nem is engedne neki gondtalan, vidám napiörömeiket; nem tűzhet tüzes tulipánt a kalapja mellé, nem kószálhat furulyázva, mert „szív helyett Isten-tábláit rejti melle“. Nem engedi a maga prófétasága, a tömeg ellenőrzése.

„Nem állhatsz a tavaszi napra
fiatal daccal, meztelen,
levetve mázsás köntösöd,
hogy földből sarjadt, esztelen
föld-fia légy pár pillanatra:

ordítanak, hogy rongy csalo vagy,
vennék a rágálomszöveget
s keresztre verve tégedet
szidnának, mint a részegek:
mert ember, közülük való vagy!

Próféta, én nem irigyellek!“

Ezektől az itt jelzett föld-fia tulajdonságoktól való távolmaradása miatt idegen vagy hideg némiképpen a föld-fia embereknek a Mécs lírája. Pedig csak a cinikusoktól és gúnyolódóktól idegen igazán, meg a ma oly nagyszámú bágyadtaktól és melankólikusaktól és ha nem említi is, egy emberfajtát igazán gyűlöl: a vallásos képmutatókat és

hazugokat. Ha igaz, — és ki kételkednék ma benne? — hogy a ma élőknek számbelileg túlnyomó nagy része fáradt, melankolikus, meg hazug, akkor sok embertől idegen a költészete, de a jövőhöz tartozók minden fajtája rokon vele. Ne engedjük félrevezettetni magunkat: semmiestre sem tartoznak ezek közé a jövő emberei közé azok a beteg túlérzékenyek, zsigorások, akiknek finom látása látja a jövő szükségességeit, de egészségük nincs a megélésére. Futuristáknak, expresszionistáknak stb. nevezik magukat, de mindez csak menthetetlenül veszni indult idegzetük izgatószer-injekciója. Egészséget nem lehet trükkökkel elérni és a jövőt ők el nem érik.

4.

Mécs László költészetének művészi formája, amit ezután vizsgálni óhajtunk, a legközvetlenebb és legvilágosabb összefüggésben van költészetének tartalmával.

Rámutattunk, hogy mennyire jellegzetesen modern költő Mécs. Még szembetűnőbb a modernsége költészete formai tulajdonságainak vizsgálatakor.

Mécs költészete teljesen hitből élő költészet. „A világ csak hangulat“, mondotta a realizmus korának elején ama kor jellegzetes költője, Reviczky, aki természetesen pesszimista volt, a világot elhibázottnak, rossznak tartotta, mert hit nem mutatott rá benne a világ biztos céljára. A világ lenézését mutatja ismert jelmondatában a *csak* szócska is (nem így mondja: „a világ hangulat“, hanem: „*csak* hangulat“). Nála a vallásosság is *csupán csak* hangulat; az erkölcs tekintetében is a mindent megértő, mindent megbocsátó állásponton van, s perditaciklusán érezzük, hogy ösztönösen jobban vonzódik a morális életükben is kizökkentek felé; írásaiban divatossá teszi a tudóbajt stb. — Adynál a világ hús, vér és ideg áthatolhatatlanul és átláthatatlanul sűrű dzsungelében élő szenvedélyek, sejtelmek, homályos mámorok, lázas rajongások sokszorosán komplex szövevénye, nála az Isten-keresés célíg sosem jutó állandó jákóbi küzködés Istennel. Mécs László hite teljes épség, teljes bizonyosság; küzdelemre nem is gondol, boldog gyermeki mosollyal, életörömmel néz mindig Isten arcába és mindig, mindenestül Isten arca előtt él. Ez a hitből élő élet megtetszik első sorban költészete formáján: nála minden írás első pillanattól biztos koncepciójú, sohasem tétova hangulatfoszlány, soha bizonytalan vagy homályos szenvedély, sohasem artikulálatlan ösztön, hanem első pillanattól célratörő *akarata*. Ez az akarata nagyobb is, felsőbbrendű is, mint az ő saját akarata: mindig vallja, hogy a felsőbb *Akarata* akar általa. így tekinti egész életét minden legkisebb rezzenésében is és ömaga csak boldog ámulattal csodálkozik rajta, hogy ím, miket művel, írat vele amaz Akarata. Ezért minden verse szilárdan határozott szerkezetű; benne minden szó habozás nélkül az egyetlen célt szolgálja. Szerkezetait a gót építésmódhoz lehetne hasonlítani. Erős és minél kisebb területű kőalappal gyorsan az ég felé suhanó tornyot épít és inkább a szilárdságot szolgálja, mintsem dísz rajta a súlyos szavak köcsipkézete, a kőtornyocskák. Mindjárt azt is megjegyezzük, hogy nem a misztikus gótikum

az ő építési stílusa: *teljesen világos belül* és a színes ablakok üvegfestésze csak azért van, hogy ne tűnjék túlságosan szembe az építőművész racionális mestersége. Ez a túlságos észszerűség a kifejtésben, ez fenyegeti inkább Mécs verseit; néha száraznak érezzük egy-egy bevezető részét. És ebben semmiképpen sem szlávós, nem is árja, inkább az északi olaszokra emlékeztet. Nemcsak misztikum nincs benne, de még a szimbólumai is egészen világos képek, inkább sűrített hasonlatok; céljuk éppen a megvilágítás, s mégcsak homályos körvonalak sincsenek. Mécs falai vakolatlanul mutatják a szavak összeillesztését, szavai világos logikai renddel állnak össze. Adyban komplexebb, homályosabb körvonalú, — amint maga mondja: „gyökösebb“ a szó; északi embernek érzi magát ebben a túlságosan logikus franciával szemben; Adynál a szónak majdnem mindig átvitt jelentése van; minden szót megízlelget, kihallgat előbb és rendszerint sajátos, helyzeti értelemben használja. Ezzel szemben Mécs a szót közjelentésében alkalmazza, hiszen célja a minél teljesebb és általánosabb megértés. Ezekkel jórészt elintézettnek látjuk azt a kérdést is, hogy van-e Mécsben Ady-epigori vonás? Mécs ismerte Adyt, egy-egy kifejezése emlékeztet rá, de alapjaiban idegen tőle, a küzködő hitű, misztikus, ösztönös, arisztokratikus, csak kevés kiválasztottakhoz szóló nyelvezetű költőtől. Adynak prométheuszi varázsa megejthet Mécsnél hatalmasabb költői génuszokat is, de igazában csak vele rokon génuszokat, nem a tőle teljesen idegen lelkeszerkezetű és szembeötlőleg más stílusú Mécs Lászlót.

Említettük most Adynak arisztokratikus, mert csak egy kisebb, differenciált, előkelő közönséghez szóló stílusát. Ady a maga korának legfőbb stílusalkotója, szuverén stílusreemtője volt. De ma már nem Ady-stílus uralkodik. És koruktól elmaradtak mindazok az irányok, amelyek még ma is, mint igazi Ady-epigonok, a kevesek nyelvén, egy részszerűbb körhöz szólnak, bármily ordító-rikácsoló hangon is, mint a neoimpresszionistáktól a dadaistákig s megkésőbbiekig valamenynyien. Ezek mind csak izgatószer-injekciókkal doppingolják a nem elég egészségeseket, de a teljeskörű közönség nem veszi be őket. Már pedig ma valahogy „általános szavazati jog“ van a költészetben is, ahogy Petőfi és Arany is akarták, s ezek a mai finnyás, előkelősködő, hazug demokráciájú urak elvesztik maguk alul a talajt és elmaradnak a stílusukkal.

Mécs stílusa teljeskörű megérthetésre törekszik, mint a sarki plakát, mint a programbeszéd, mint a templomi prédikáció (próbálnák csak a fönt említettem urak pódiumon tömeg elé vinni írásaikat! pár kísérletük tomboló kacagásba fuit, a finomkodók mutattak csupán hazug komolyságot, az egészség kacagott). *De nem a műveletlenké Mécs stílusa.* Költői, mondhatni: *magyarázó* képei között az embervilágnak, a művelődésnek rendkívül széles területéről szedi össze a képeket, hasonlatokat, hiszen a műveltség nem antidemokratikus. Inkább a sajátos hangulatok az arisztokratikusak és leginkább a perverz, ritka hangulatok. Mécsből teljesen hiányzik a gőg, a szegénységtől, nyomorúságtól és az öregségtől való irtózás, mint egy idézetében föntebb megmutattuk. Stílusa tehát e szemléletesség és világosság minden eszközével a megértetésre törekszik és *mindig az akarathoz szól.* Nem az „érdek

nélkül való gyönyörködtetés“ a célja, sohasem; nincs költő, akitől a *l'art pour l'art* távolabb volna tartalomban s célban egyaránt, mint őtőle.

Előadó stílusa is az ő központi képére emlékeztet, amelyet maga adott magáról: mint a harangszóé. Nincsenek intim suttogásai, halk gügyögései, legföljebb néha, nekiindulóban. De aztán mindjárt dobogón, szószéken látjuk, szava harangkongású; ebben a beszédben el is vesznének a finom kis fátyolszerű hangulatok, apró illatok, intimitások. Mécs sohasem intimuskodó, soha sincs kettesben, *mindig tömeghez beszél*. Ezért szóképei is plakátnagyságúak, gyorsan, világosan és frappánsul érthetők. Minden vers mintha eiszavalásra volna elgondolva. Nem kell itt megállni egyetlen versszak után sem hosszabban, nem időzgetünk el részeknél, mert az egész a fő: a gót épületből a haranghordó torony, amelyre a kereszt van végül feltűzve. Minden versén fehér reverenda van és nagy vöröskereszt a mellén.

Ez a forte hangszerelés (fortissimója sincs, mert a fortissimo a szenvedélyeké, a gyűlöleté, tehetetlen szenvedése) teszi egyhangúvá a huzamosabb olvasását. Annyi való belőle egyszerre, amennyi egy-egy Mécs-estélyen (inkább a matinék illenek hozzá) előadható. Olvasva hat-nyolc vers után már fáraszt: föld-fia emberek megkívánjuk közben a halk intim szót is, a megszokott fűszerezésünket. Aki egy-egy alkalommal csak egy-egy fél versciklusát olvassa könyveiből és közben egyébbel is foglalkozik, annak kedvezőbb érzése van róla, mint aki könyvét egyszerre próbálja végigolvasni. Nem ok nélkül van, hogy az egyház is csak félórás prédikációt ad egyszerre s aztán ad inkább hozzá zenét, halk áhitatidőt, tömjénillatot. De hát a felvidéki magyarság, robotos mai életében, rendszerint csak ünnepnapként kapja az irodalmat. Mécs köteteit és előadásait is ilyen ünnepiesség lengi át, föllépését szokatlanul nagy tömegek és áhítatok veszik körül. Kötetei (*Hajnali harangszó*, Ungvár, 1923; *Rabszolgák énekelnek*, Berlin, 1925; *Vigasztaló*, Berlin, 1927) rövid idő alatt két-háromezer példányban fogytak el, főleg a szociális-evangéliumi szellemére kedvezőbb levegőjű Felvidéken.

Sziklay Ferenc, Mécsnek egyik felvidéki ismertetője, a költő lírai alkotásait zenei szonátákhoz hasonlította. Csakugyan szonátái a vers fölépítése: három-négy főrészt világosan meg lehet különböztetni és mindig forte a befejezése. Nem sok szólamú, világos a hangszerelése. Igazi hangszere az orgona. (Bár ő magát egy helyen világ-zongorájának nevezi.) Hangja bőven ömlő, itt-ott lehetne talán takarékosabb is, ha Mécs nem inkább a szónoki hatás eszközeként gazdálkodnék a hanggal. De nincs semmi sallangja, pitykéje, sem magyarkodásra, sem semmi-féle érzélgésre. Magyarságában és érzésében annál biztosabbak vagyunk.

Roppant ismeretterületről vett képei közül nem hiányoznak az erotika mezejéről való képek sem; megkapó, sőt meleg képeket használ gondolatainak megértetésére a szerelem világából is, minden elfogultság nélkül, de olyan tisztán, hogy célzata soha félreértést nem kelt.

Még verselését említjük, mint formai tulajdonságainak legkülsejét.

Elég jelből meg lehet állapítani, hogy az irodalomban egy új klaszszicizmus kora dereng (nem bánom, ha így mondjuk inkább: sötétedik). Egy új formalizmus, vegytiszta műfajokkal, iskolás lelkiismeretességű

műszabályokkal. Nem hisszük, hogy ez az új klasszicizmus ugyanolyan vértelen és sekély lesz, mint a Kazinczy-korabeli, de valószínű, hogy a formalizmus erősödni fog, merev lesz és a tartalom szűkülni fog. Ki ne látná például, hogy a szerelmi lírát ma is már alig írják-olvassák; hogy az irodalmi harci front bal és szélsőbal szárnya hallgat? Nem hisszük azonban azt, hogy ez az új klasszicizmus a magyar nyelv természetétől idegen és már száz évvel ezelőtt is alaptalan és tehetetlenségre valló görög-latin formákat művelhesse.

E közeledő új klasszicizmus korának előreküldött s vigasztaló világú költője Mécs László. Azt hisszük, hogy azoknak a formáknak, amelyeket ő művel, maradandóbb élete lesz irodalmunkban. Mécs, bár alapjában nem új formákat alkotó művész, mondanivalóihoz igen szerencsés, biztos, zárt és magyaros formájú versalakokat talált. Mécs a magyar nyelv természetéhez közelebbi trochaeikus forma lebegésével haladó hosszúsorú ütemes formáit fejlesztette ki sajátjává, melyeket részint versszaktagozással, részint anélkül használ. Így szólal meg már első könyvének első sora is:

„Kongatom piros harangom, ifjú szívem kongatom.“

Később még magyarosabb ütembeosztású, változatosabb rímelhelyezésű versszakokat is fejleszt. De legsajátabb formái mindig a hosszú, ütemes-trochaeikus sorok maradnak; ezekben ömölhetnek ki legszélesebben patetikus, bő mondatai. A hosszú kolon muzsikásabbá tételére gyakran középrímekkel is fűszerezi a strófákat, de eközben sohasem válik mesterkéltté. És nála leggyakrabban tapasztalhatjuk, hogy a rím rendszerint a tartalmilag is egybefoglalandó sorok összekapcsolója. Sorainak recitálása sohasem válik nehézkesé (nála ez lehetetlen, hiszen előadásra születtek e versek); mindig van elég cezúra az értelem számára és a hosszú sorok igen gyakran mindössze két-két trochaeusnyi ütemből állanak; gyakori strófaiban a szűnj éllel betöltött thesis is:

„Réges régen
azt gondoltam, ki nem bírom
tűzhelytelen, kint-csavargó,
bánat-utcás, messze tartó
legénységem. . .“

Elég gyakran feloldja a nyugati-ízű, merev, trochaeikus lebegést és az Ádytól megszokott könnyedséggel, az ütemeknek is némi elmosásával szövi strófáját:

„Te vagy az első! Megtalált öröm!
Megcsókollak a tavaszi rögön.
Nem szedek csokrot, senki se lásson,
régvárt, kibőjtölt kis kacagásom,
elég, ha én tudlak kalapomon.“

Bőven van, kivált későbbi versei között, könnyedebb lebegésű, a prózához közelebb eső, — emelkedő lejtésű magyar ütemes formával részint vegyülő, részint nem vegyülő, — tisztán nyugati formájú verse is. Ezekben a formát mindig szigorúan tartja s majdnem aggaszt briliáns tehnikájával, rímeinek is bőven és könnyeden előbúvó muzsikájával;

de utóbb gyakrabban föllép benne a szabad formájú vers is, főleg nemprogramos, tendenciátlanabb verseiben. Úgy véljük azonban, hogy ezek lényétől és rendeltetésétől távolabb esnek. Ilyenkor szárazabbnak tetszik, próza kísért szövege mögött, kivált a vers elején, mikor alapjait, logikus szerkezetű kiinduló képeit lerakja, mindaddig, míg verse későbbi folyamán ki tudja előttünk bontani koncepcióját, kirajzolja a boltozat főívét. (Pl. ilyen kezdetekkor: „Gyermekkoromban volt egy gébicsem“, vagy: „Mondják, hogy ha a selyembogár ribizkelevelet eszik, pirosak lesznek a gubó selyemszálai“ stb.)

Azt hisszük, hogy Mécs Lászlóból az ő — hogy úgy mondjuk — kollektív természetű költészete a legfontosabb, a most nekünk rendeltetett, a megfelelő kollektív versformákkal.

Említettük Adyhoz való viszonyát; elégnek tartjuk még rokonául Reményiket említeni, akihez költészete világa kollektivizmusában, filozófiai-logikai tartalmában, verseinek fölépítési módjában, szonáta-szerkezetében elég feltűnően, lényege szerint rokonságot éreztet. Úgy hallottuk, hogy Reményik szintén ugyanarról a vidékről származó s ugyanolyan vérségi ötvözetű költő; még fontosabb ok lehet mindkettejüknek hasonlóan szerzetesi, ideáloknak szentelt élete. Főkülönbözőségük, hogy Reményik fáradtabb idegzetű, pesszimistább, kételkedőbb, formái is erőteljesebben viselnek zenei ritmust és rímeket. Rokonául említhetnők még Prohászka szónoklatait is.

Ilyen költőnél, aki nem a maga élményeiből táplálkozik, hanem inkább örökre szóló belátásaiból, kevésbé lehet fejlődésről beszélni, mint egy-egy romantikusnál, realistánál, vagy impresszionistánál. Mécsét már első föllépésekor, amikorra értelme és morálja nagykorú lett, teljes kifejllettségben találtuk. Az ilyen költőegyénséget az fenyegetheti, hogy idővel, mikor szemléletei veszítenek tavaszos intenzitásukból, képei is szürkébbek, logikusabbak lesznek, elprózaiasodnak. Mécs újabban reálisabb élményei *megfigyelésének*, diszharmóniaknak, hangulatoknak is több-több hangot kezd adni. Lehet, hogy tárgyköre így bővülni fog. De azt hisszük, hogy amit így nyerhet, nem éri meg költészete eddigi kompakt egyéniségének megbontását, fölládozást abból az úgyszólván tökéletes formájú kerubi képből, amelyet eddig magáról megalkotott. Mint ahogy viszont Ady határtalanul dús vegetációjú lép-flórájának pompás képe akkor vált szintelenebbé, mikor, mondhatni, mécslászlói kollektív egyénként szocialistapártbeli vagy politikai költeményeket írt.

Amde Ady, akinek ezt bizonyára szintén mondták, írt mégis úgy, amint homályos-szövevényes intuíciói vitték. Mécs László pedig írni fog úgy, amint vinni fogják a maga belátásai, vagy amaz Akarat, amely eddigi költészetét is műveltette vele. S higyjük el Mécs Lászlóval, hogy amint történni fog, úgy lesz legjobban.

(Budapest.)

Bodor Aladár.

BENEDEK ELEK

Ötven esztendeje múlt, hogy Jókai Üstökösében két vers alatt először megjelent a neve. Érettségire készülő „Diák úr“ volt akkor s bizonyára gyakran ábrándozott el a jövőről, ami szép lesz, óh milyen szép!

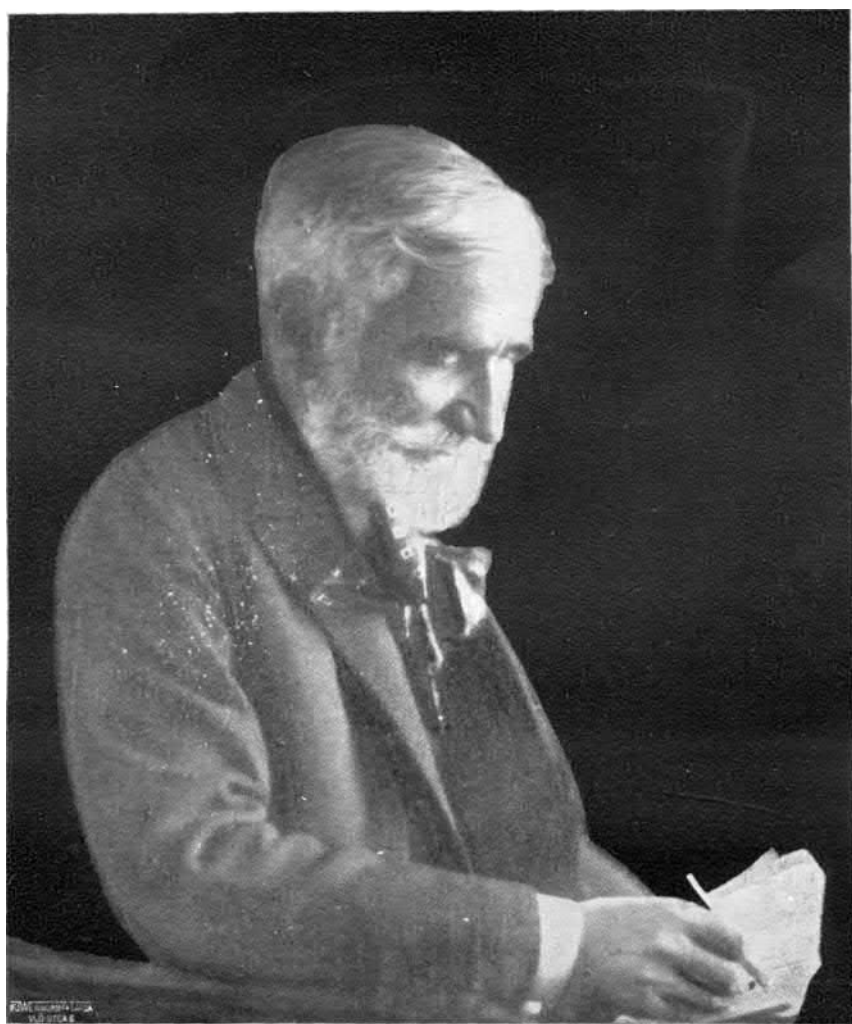
A kegyes sors nem is csalta meg; Isten különös kegyelemmel nézett le reá és szép, hosszú életpályát adott osztályrészeül. Fiatalon élvezhette a családi boldogságot, a politikai és irodalmi élet sikereit; s ha később hűtelen lett is a politikához, az irodalom tündére annál melegebb szeretettel ölelte magához. Nem fukarkodott sem a dicsőséggel, sem az anyagiakkal. Bár annyit nem szerzett, mint a divatos színműírók, de házat épített az ősi telken, melynek tégláit — saját szavai szerint — agyának és szívének vérével kevert mész ragasztja össze; földre földet szerzett, melynek minden barázdájában az ő véres verejtéke folydogált; földet, amelyet a gyümölcs- és erdei fák ezreivel varázsolt paradicsomkertté. Külső és belső eseményekben egyaránt gazdag ez a pálya; boldog derűjét ritkán árnyékolták fellegek, csak a végén borult körülötte fekete gyászba a világ. A székelyudvarhelyi Diák úr aligha képzelhette szebbnek, mikor ábrándos óráiban fel-feltárta a jövődő ablakát.

És mégis! Olvasván Benedek Elek műveit, úgy találjuk, hogy életének e hosszú és változatos szakasza kevés nyomot hagyott lelkében. Szinte úgy látszik, mintha ez a munkás ötven év csak arra kellett volna, hogy halhatatlanítsa azt a tizennyolcat, ami megelőzte, s abban a gyermek- és ifjúkor napsugaras emlékeit. Benedek-Huszár János nagyapó korát, mikor még lúdtollal pergettették az írást és újság volt a petróleumos lámpa; az emberek pedig szebben és szeretőbben éltek, mint ma, kevesebb volt a bosszúságuk, több az örömük. Benedek Elek ebből a világból indul el és lelkileg ebben marad mindörökre. Manapság villamos csillár ragyog a szobájában, lúdtoll helyett diktafon az írószerszáma, mesemondó szavát rádió-hullámok viszik szét világszerte, — a mesterség technikai része megváltozhatott, de ő ma is azt vallja, hogy „csak az írás az övé, a lélek a nagyapóé“.¹ Szülőföldjén, az erdőzugasos, vadgalambbúgásos Erdővidéken gyökeredzik minden története; neki éppen elég holtáig, mit e föld lelke lelkébe plántált.²

A kor is, a szülőföld is megérdemelte, hogy ötven esztendő írói munkássága merítsen belőle anyagot. A kor: az új Magyarország legboldogabb korszaka. Benedek Elek nyolc esztendő 1867-ben, „mikor az öregek megfiatalodnak“ és ujjongva köszöntik a szabadság hajnal-

¹ *Benedek Elek: Édes anyaföldem.* Budapest, Pantheon, 1920. II. 138.

² *I. m., II. 97.*

hasadását. Ennek a kornak az a kiváltságos szerencse jutott osztályrészül, hogy még csorbítatlan szépségében láthatta a múlt vonásait és duzzadó reményekkel szállhatott a sokat ígérő jövő felé. A kisbacioni gyermek ebben a múltban serdül ifjúvá, lelkének alapvonásait ez formálja ki, ez teszi termékennyé és ez köti örökre a szülőföldhöz. Rigó Anis, a szomszéd mesemondó kisleánya, meg a „Flóri könyve“ ennek a múltnak testet öltött képviselői, akikhez visszavezeti írói működésének két irányát: a mesemondást s az ifjúsági írásokat. Ebből a múltból teremti meg az újat, a magyar ifjúsági irodalmat, így válván részesévé annak a nagy munkának, mely a szebb jövő reményében indult meg. Múlt és jövő között így lett kapoccsá, s hogy azzá lett, abban bizonyonnyal nagy része van a szülőföldnek is. Háromszéknek, e kicsi országnak, amely oly sok kiváló férfiút adott a hazának.³

Hiába szakad el tizennyolc éves korában a szülőföldtől, hiába köti a kenyérkereset a férfikor éveiben a fővároshoz, minden során érezzük, hogy „jövevény Pesten, aki azért jött Székelyországból, hogy meséljen a pesti gyerekeknek s mesemondás közben beléjük plántálja a magyar szót s talán a magyar lelket is“.⁴

Magyar falu aligha élt annyi ember szívében, mint Kisbacion; családot aligha ismertek többen, mint Nagyapóékat, akiknél olyan bábajos szünidőt töltenek a pesti unokák. A „nagyapó“ szóra ma is Huszár János nagyapó elevenedik meg előttem, akinek „csendes, bibliai egyszerűségre emlékeztető életéből“ oly sok, elmét s szívet gyönyörködtető történetet jegyzett föl a legszeretőbb és leghűségesebb fiú. A szülőföld ajándéka az a két könyv, amikkel 1884-ben és 1886-ban kötetének száznál többre rugó sora megindul: a *Székely tündérország* és *A kollektor*. Az első: meséskönyv, ma is kedves ifjúsági olvasmány; a második „regény a székely népeletről“, s írója később sehogyan se volt megelégedve vele: második kiadásra nem bocsátotta.

Első igazi regénye is a szülőföldről, sőt egyenesen a családi otthonból veszi tárgyát: *Huszár Anna*. Nővéreinek tragikus végű gyermekszerelmét írta meg benne, kinek szerelmese — első diákja, büszkesége a vén kollégiumnak — halálos szív-sebet visz haza egy húsvéti legációról. S mert más orvosságot nem talált, fájó szívéhez lőtt. Az író életének első nagy élménye lehetett ez az esemény, s mintha testvéreinek tragikumai minden szerelmes nő sorsát a magáéra formálta volna: ezután teremtett nőalakjai, ha még oly szépek, áldozatosan jók is, nem köthetnek ki a boldogság szigetén, legfeljebb partjait súrolja hajójuk. Két leány-regény következik „Huszár Anna“ után (közben egy sereg mesekönyv és sok egyéb, amikről később lesz szó): *Katalin* (1897) és *Uzoni Margit* (1901). Magától értődik, hogy erdélyi, sőt közelebbről erdővidéki emberek szerepelnek bennük; a szintér is többnyire Erdély. De bárhová mennek alakjai, egy lakásban, egy szobácskában össze-összejönnek és egyszerre otthon érzik magukat: Benedek Elek a pesti bérházban is Erdélyt teremt számukra.

³ *Benedek Elek: Mikes Kelemen. Tanulmányok; írták a Petőfi-Társaság tagjai. Budapest, Singer és Wolfner, 1927. 7—8. 1. — U. itt 1. önéletrajzát és műveinek jegyzékét.*

⁴ *Edés anyaföldem, II. 96.*

Érdekes, kissé exaltált alakok e regények hősnői. Szentpály Katalin elmenekül az ősi hajlékból a mostoha mellől, akit apja azért vett el, mert fojtogató adósságaitól annak anyagi segítségével remélt szabadulhatni. Ez a reménysége balul üt ki: az asszony megmenti ugyan az ősi birtokot, de a maga számára, s Katalinnak szemébe mondja, hogy apjával, testvéreivel együtt kegyelemkenyéren él. Ez az, amit Katalin nem bír elviselni. Valósággal szökik a szülői házból régi barátnőjéhez, Budapestre, ahol az árvák atyja, a jó Isten megsegíti: kenyérkeresetre talál, nemsokára testvéreit is magához veszi s az ő segítségükkel visszaszerzi a mostoha kezéből az ősi birtokot. Mindenki boldog, nincs a teremtésben vesztes, csak Katalin; anyagi romlásuk idején rájött, hogy vőlegénye, bár szereti, gyöngébb jellem, semhogy küzdelemre vállalkoznék érte, a szegény leányért. Nem megy férjhez soha, leányfejjel lesz testvérei gyermekeinek „nagyamája“.

Az író „Katalin“-t tartja legjobb ifjúsági regényének; mi inkább „Uzoni Margit“-nak adjuk az elsőbbséget, mert realisabb életet fest, bármily különös is a főszereplőnek és legjobb barátnőjének, a szép Lilinek lelki alkata. Mindketten költőbe szerelmesek: Lili Reviczky Gyulát szereti reménytelenül, kit sohasem látott. Teljesen lelki ez a szerelem, mégis egy életre szól: a költő halála után a szép leány koldosorba vonul. Uzoni Margit szerelme egy parányival földibb: egyszer, egyetlen-ször legalább megcsókolja szerelmese, akit azután elküld örökre. Nem lesz a felesége, nem akarja, hogy imádott költője később ébredjen a keserű valóságra: arra, hogy felesége bizony beteges, csúnya kis penészvirág. Mikor pedig leszámolt a szerelemmel, visszatér a székely faluba, mint tanítónő. A székely falu: Nagybaczon... A hamvadó zsarátnokot szítva vagy a tűz duruzsolását hallgatva, itt álmodozik ifjú szívvel a múlttól.

Nagyon szentimentális történet ez, de nem romantikus, amilyenek ebből a rövidrefogott meséből vélhetnők. Egyszerű fordulatai a való élet képét adják, szereplői húsból-vérből valók. A kolozsvári tanítónő-képző belső életének rajzához alighanem megtörtént esetek is szolgáltattak anyagot; a hősnőn és a mellékalakokon sokszor megérezni az arcképszerűséget.

Ugy képelem, hogy a legszebb magyar asszony regénynek, a *Színek és éveknek* írónöje fiatal-leánykorában sokat olvashatta Uzoni Margit regényét. És talán ennek a muzsikája zengett lelkében, mikor a szépséges Pórteleky Magda szomorú asszony-sorsának fonalát szötte-szövette...

„Vannak asszonyok, kiknek látásán a szív önkény telén megnyílik, kiknek körében boldognak érzed magadat s jobbnak és nemesebbnek; asszonyok, kiket mintegy vigasztalásnak teremtett Isten e világ bajai közé, mintegy áldást, hogy boldogítsanak“ — mondja a Karthauzi írója. Ilyenek a Benedek Elek nőalakjai: a drága jó Nannyó, Szemerjai Margit, Mária és mind-mind, — de ilyenek a férfiak is. Az ő világa különös világ: jóság és szeretet sugárzik a szemekből, még a rosszak sem igazán rosszak, csak mintegy kényszerűségből: szinte maguknak is fáj a rosszasságuk. Ha szerepüket eljátszották, sietnek megjavulni — és aljasságra egyikük sem képes. Ez a mi írónk csakugyan nem „modern“

abban az értelemben, ahogy ezt a szép szót manapság használni szokták. Még a „tudatalatti erotikus ösztönöket“ sem ösmeri; gyermekalakjai nem dadognak, sőt szebben beszélnek, mint akárhány „modern“ felnőtt. Ez a mi írónk 1920-ban büszke arra, hogy „sohasem írt olyasvalamit az öregeknek, amit a növendékleányok ne olvashatnának“. S hogy mindig „igyekezett fölemelkedni a nemesebb gondolkodásnak, a szemérmesebb érzésnek Nagyföldjére, a tisztultabb levegőbe...“⁵

En ezt mind tudtam s éppen ezért féltve nyúltam a könyveihez, amikhez feledhetetlen gyermekkori emlékek fűztek: hűsz, huszonöt esztendő múltán hátha majd csak kritizálni s nem élvezni tudom őket?

Bizony fölösleges volt a félelmem. Ez a „nagyapó lelkével“ mesélgető író nemcsak a gyermekeket hódítja meg, hanem a felnőtteket is, ha olvasója nem akarja erőnek-erejével megtagadni szívének minden nemesebb érzését, ami megmaradt benne a gyermekkorból. Ennek a varázserőnek pedig az a titka, hogy a *szeretet* nyelvén szól hozzánk s ez az érzelem még a huszadik század emberét is megfogja. (Csodálatos, hogy ez a szó csak most került a tollam alá, holott Benedek Elekről írván, evvel kellett volna kezdeni írásomat.)

De van egy másik titka is: olyan ő, mint Huszár nagyapó; „a gyermekek“ mind tudják a meséit, mégis újra meg újra elmondattják, mégis meghallgatják, mert olyan szépen — azt mondják — senki sem tud mesélni!⁶ Egy kissé paposán kenetes az ő székely-zamatú magyar-nyelve; a magyar írók között csak egy van, aki hasonló elvekkel és ilyen szépen tudott mesélni; az csakugyan pap volt, még hozzá püspök: Baksay Sándor. Az elveiért meg is rötta Mikszáth Kálmán, mert hogy „nem szállt le az emberi társadalom fürgetegeibe, az égiek felé irányította figyelmét, holott néki a földi dolgok közt kellett volna turkálnia.“⁷ Ez igaz; de bizonyos, hogy erről sem Baksay, sem Benedek Elek nem tehet, mintahogy a pacsirta sem hibás benne, hogy madár és nem vakondok.

Amit ifjúsági regényeiben és elbeszéléseiben⁸ szétszórta, mintegy kóstolóba adott, szülőföldjének etnográfiaját a kétkötetes nagy ön-életrajz, az *Édes anyaföldem* foglalja össze (1920). Élete munkásságának koronája ez a mű s egyben az első könyve, melynek terjedelmét, megírásának határidejét, tiszteletdíját kiadó nem szabta meg. Hogy miről szól, azt megmondja az alcím: *egy nép és egy ember története*. Ezért aztán nemcsak élményeket és eseményeket ír le, hanem egy sereg alakot elevenít meg; egy egész falu lép élőkbe mindenestül, vagy a kollégium nyüzsgő élete perog, a nyolcvanas és kilencvenes évek Budapestjének írói és politikusi kísértének. Az alakok egy része ismerős régebbi írásai-ból: nagyapóék, Benkő Adámék, egyik-másik professzor is talán, s legnagyobb szeretettel most is ezeknek az arcképét rajzolgatja. De jönnek eddig ösmeretlenek is, az író szinte beleveti magát az emlékek ten-

⁵ *Édes anyaföldem*, II. 138 és I. 17.

⁶ *Benedek Elek: Nagyapóéknál*, 2. kiadás, 33. 1.

⁷ *Baksay Sándor: Pusztai találkozás, Patak banya*. Bpest, Franklin, 1907.

⁸ *Nagyapóéknál*. (Egy pesti fiú naplójából.) Bp. 1896. *A mesemondó*, Bp. 1902. *Édes kicsi gazdám*. Bp. 1903. *Szülőföldem*. Bp. 1904. *Oh szép ifjúságom*. Bp. 1917.

gerébe s hagyja, hogy vigyék a habok, vigyék... Nem regény ez a könyv, mint a „Dichtung und Wahrheit“, „Wilhelm Meister“, „Zöld Henrik“. Több benne a valóság, mint ezekben; jobban mondva csak a földolgozása költői, a tárgya maga a valóság. Leginkább talán a Zöld Henrikhez hasonlít, hiszen egy népfaj, egy kor gondolkozásai, erkölceit és szokásait örökíti meg, mint az. A Zöld Henrik írójának egyénisége is emlékeztet Benedek Elekre: erkölce és gondolkodása emelkedett és a költészet aranyporával von be mindent, amihez nyúl. De az *Édes anyaföldem* kellemesebb olvasmány, mint a svájci író remeke, és pedig nem azért, mert magyar, hanem mert fordulatosabb és elevenebb. Egyébként pedig ez a könyv nemcsak irodalom; kortörténeti adalék is, utolsó pillanatban följegyzett emléke egy elpusztult világnak.

„Felnőttek“ számára írott dolgai közül ő maga a *Testamentum és hat levél-t* tartja legkiemelkedőbbnek. Hogy csakugyan így van, azt a könyv sikere bizonyítja: magyarul hét, németül három kiadásban jelent már meg. Röviden egy paradoxonnal lehetne jellemezni: ebben a könyvben egy végtelenül ideális gondolkozású ember *gyakorlati* életbölcse-sége van. Két fiának és kis leányának írta, 1894-ben, mikor még csak három gyermeke volt. Mit ajánl Marcinak, az elsőszülöttnek? Ne feledd, hogy szegény ember fia vagy s őseid is szegény emberek voltak. Ne igyekezz felettébb gazdaggá lenni, mert a vagyon nem mindig boldogít. Szeresd a földet, higj Istenben és ne szégyelj szeretni: se a hazát, se a feleségedet. Ne légy hozományvadász, ne légy stréber. „Ha emberek közt élsz, minden igaz, becsületes, jogos küzdelemből vedd ki részedet. Állj a védtelenek, a gyengék közé: nem virtus harcolni az erősek, a hatalmasok oldalán. Ne ejtsen meg a puha, könnyű élet varázsa; nehogy cserbenhagyd a veled egysorsúakat, mert téged talán megtúrnek a felsőbbek között. Neked ez nem okozhat akkora örömet, a mekkora keserűséget azoknak, akiket te cserben hagyál.“

Igen gyakorlati bölcsességek ezek, mindennap százszor elemlegetett igazságok. Mégis könnyekig meghat, ha olvassuk. De most maga az író árulja el a hatás titkát: „És te, fiam, kicsinyelheted majd tán elmémnek szűk körben való forgását, de egyet ki kell érezned e sorokból: tele volt a szívem szeretettel.“⁴⁹

És most búcsúzzunk el a „felnőttek“-től; forduljunk oda, ahová Benedek Eleket legtöbb szál köti: a mesékhez, a gyermekirodalomhoz. Első meséskönyve, a *Székely tündérország* nem sokáig marad egyedül. Hamarosan követi a többi, köztük egyik legsikerültebb, az *Apa mesél*. Hogyan lett meseíróvá, azt Endrődi Sándor próbálta megmagyarázni, azazhogya elmesélni:

„Volt egyszer egy író, aki a regék hazájában, szép Erdélyországban született s már kicsi korában olyan igaz gyönyörűséggel hallgatta szülőföldje kedves meséit, mintha előre érezte volna, hogy neki ezekkel a mesékkel még valami nagy tennivalója lesz valaha. Elkezdett vándorolni, ment, mendegélt, itt is, ott is meg-megpihent, megfordult mindenütt, ahol mesélgettek, nagy Meseország egyre jobban kitárult előtte s végre a *Testamentum és hat levél*. 4. kiadás, 42. 1.

ő maga is felcsapott mesemondónak. Ami gyengébb lelket végkép elcsüggesztett volna: a valóság szeretetlensége, gúny és hálátlanság, hétköznapi, nehéz gondok és sok egyéb, álmokat öldöklő rossz: az ő lelkében csodálatosképpen, mesés módon mind, mind jóra vált s csak a régi, nemes tüzet lobogtatta fel benne még élénkebben, a régi vágyat: visszamenekülni a szeretetlen légkörből a mesék bűbajos világába, s a rideg valósággal szemben kárpoztást keresni a költészet üdítő forrásainál.¹⁰

Ezeket a sorokat a *Magyar mese- és mondavilág* megjelenésekor írta Endrődi, mikor ennek a hatalmas vállalkozásnak utolsó, ötödik kötete is elhagyta a sajtót. Ez a munka mesemondó Benedek Elek életének legmonumentálisabb eredménye. Nélküle parlagon heverő kincs volna az a sok-sok mese, amit buzgó gyűjtők a nép ajkáról évtizedek folyamán összeszedtek. Ezek a gyűjtemények nem kerülnek a gyermekek kezébe és nem is arra valók, hogy oda kerüljenek. Benedek Elek írói munkája éppen abban állt, hogy a nép meséi közül kiválogatta és *átírta* a gyermek gondolat- és érzésvilágának megfelelőket. Ezzel az átírással azonban nem öltöztette szalonruhába a juhászbojtárt; ez a mesék meghamisítását jelentette volna. Az ő „átírása” tiszta költészet, a mesék eredeti karakterének gondos megóvásával. Eppen ez az, ami hiányzik a korábbi, Merényi—Gaál György-féle átdolgozásokból. Sőt hiányzik a világhírű Grimm-mesegyűjteményből is; abban nem egy darab, nem egy kifejezés akad, ami nem gyermeknek való. Benedek Elek csaknem négyszáznyi meséje között egyetlen egy sincs ilyen.

A *Magyar mese- és mondavilág* a legkapósabb könyvek közé tartozik; már rég túl van a 200,000 példányon, a 300,000 körül jár. Ez pedig nemcsak az író, hanem az olvasóközönség számára is fényes erkölcsi bizonyítvány.

A magyar mesékből született meg egyik legeredetibb színdarabunk, a dramatizált népmese: *Többsincs királyfi*. Három-négy mesemotívumból épül föl a darab cselekvénye, amiket rendkívül szellemesen és szerencsésen olvasztott egybe az író. Bár a megnyugtató végkifejlés felől nem lehet kétségünk, izgatott érdeklődéssel kísérjük az eseményeket, közben pedig gyönyörködhetünk a *versíró* Benedek Elekben, mert a darab egyes részei versben vannak írva. Nagy kár, hogy ez a darab ifjúsági színműnek és nem operett-librettónak készült. Sokkal eredetibb és hatásosabb, mint a *János vitéz* s megfelelő zeneszámokkal a külföld számára is érdekes volna.

Aki pedig azt hiszi, hogy ezek után búcsút vehetünk Benedek Elektől, az írótól, hogy az emberről is szóljunk, az nagyon téved. Egész sereg munkája volna még hátra: elbeszélések, versek, történelmi munkák — köztük a *Magyar nép múltja és jelene* —, ez a kétkötetes nagy munka, melyről maga írja, hogy írói pályájának legnehezebb föladata volt. Amde messze vinne kitűzött célunktól, ha mindezekkel foglalkoznánk. Föltétlenül meg kell azonban emlékeznünk az ő szerkesztői tevékenységéről, és pedig nem azokról az újságokról, amiket a felnőtteknek szerkesztett s amikre mindig ráfizetett (bár egynek sem

¹⁰ Endrődi Sándor: *Ezer év meseköltése*. „Fővárosi Lapok”, XXXIII. évf. (1896), 347. sz.

volt a tulajdonosa), hanem gyermekújságjairól. Ott van Pósa Lajos mellett, mikor az *En Újságom* megszületik. Ott van a *Jó Pajtás* születésénél: társszerkesztője, később, a háború és a forradalmak idején s a kommün utáni még nehezebb időkben szerkesztője lesz a lapnak, amely az ő távozását egy esztendővel éli túl. De ott kellett hagynia, mert fontosabb feladat várákozott reá: az elárvult erdélyi magyar gyermekek számára kellett újságot csinálni. 1922-ben megindítja a *Cimbora*-t. Ilyen körülményesen sem igen készült még újság. Eleinte Kisbaconban szerkesztik, Nagybányán nyomják, Szatmáron van a kiadóhivatala. De ennyi nehézség mellett is a magyar gyermekek ezrei tanulnak meg belőle magyarul írni-olvasni. Igen, nemcsak olvasni: írni is, mert a szerkesztő, Elek nagyapó nem áallja öreg szemeit azzal rontani, hogy a Cimbora-unokák ákom-bákomjait olvassa, hibáikat kijavítja, oktatja őket mindenre, amit az iskola nem ad meg nekik. Miért? Meg lehet ezt a munkát pénzzel fizetni? Nem, Elek nagyapó világéletében sem volt gyakorlati ember, hogyan lenne az öregségére? Ezt üzeni, íme, egyik Cimbora-unokának: „Úgy látszik — írod — a jó Isten azért küldte nektek Elek nagyapót, hogy nektek, gyermekeknek áldozza fel egész életét és örömet szerezzen. Ha ezért küldött — s úgy érzem, hogy ezért — van-e boldogabb ember nagyapónál? Van-e szebb munka, mint végezni azt, amire Isten elhívott bennünket?”¹¹

Igen, Benedek Elek tisztán látja emberi és honfiúi hivatását: Erdélyországban jövőt nevelni, embert és magyart. Ha szíve amúgy is reá nem vinné, ezért pártfogolja a kezdő írókat is, nem egyet nevelve föl a *Cimbora* hasábjain, mint ahogy nevelte őket a *Jó Pajtás* hasábjain is. Hamarjában elsorolni sem tudnám azoknak a nevét, akiket Benedek Elek segített szárnyra, akik szárnyaló korukban is hozzá járnak buzdításért, hitért, reményért, — szeretetért.

Íme, kiszabott terem elfogy, s most, írásom végéhez közeledvén, látom, mennyi minden maradt a tollamban, amit mind, mind meg kellett volna még írni. De végig olvasván mindazt, amit írtam, úgy érzem, hogy Elek nagyapóról nem „arcképet“, nem is essayt kell írni, hanem mesét. Úgy, ahogy Endrődi írt harminc év előtt, Tamási Áron¹² nemrégiben: Volt, hol nem volt egy ezüsthajú öreg ember, akinek az írói munkássága nem egyszerű foglalkozás, hanem szent szolgálat, vagy talán még ennél is több: mindennapos jó cselekedet... Akinek arcképe ott függ a magyar gyermekek, a magyar jövő ágya fölött; nevét imáikba foglalják, arcképét csókkal halmozzák el lefekvéskor... Nézem, nézem ezt az arcképet és a szeretet apostolának, Pálnak szavai jutnak eszembe: „Most azért megmarad a hit, a reménység, a szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.

(Debrecen.)

Szondy György.

¹¹ *Cimbora*, 1927. évf. 423. 1.

¹² *Tamási Áron: Lélekindulás.* Cluj-Kolozsvár, 1915. 169.1. „A legénkék kirája“.

MAKKAÍ SÁNDOR

MAKKAI SÁNDOR

Makkai Sándor: pap, Erdély püspöke. Erdélyben a magyar püspökök tollat is szoktak forgatni: gondoljunk csak Keserői Dajka Jánosra és Geleji Katona Istvánra. Ebben a tekintetben Makkai Sándor igazi folytatója a nemes hagyománynak, sőt továbbvivője: mert benne a tudós író mellett egy mélyérzésű, gazdag fantáziájú költő is él, akinek nem gátolója az, hogy egy a pappal; a papot pedig mindig segíti az író, mert szárnyat ad gondolatainak, s a fantáziája forrósága az *intuíció*, az ismeretlenbe való *bepillantás* hatalmát adja neki.

A költők igazában véve mindig papok; a szép és hatalmas Isten szolgálatában állók s minden bizonnyal *lelkészek*, mert a lelket gyönyörködtetik vagy edzik, rengetik vagy emelik. Így a papok szellemi színképében szintén döntő hatalommal kell szerepelnie a költőinek, a felrázónak és megnyugtatónak, mert a papság sohasem hivatal, ha komolyan veszik, hanem hivatás, vagyis testvér a költővel.

Makkai Sándor boldog ember volt; mert amíg az örök Isten királyi palástjának uszályát emeli, egyúttal énekel a köréje sereglőknek s az igazság komoly és komor fáklyája mellett a szépség színes tüzeit is meggyújtja; így nemcsak utat mutat az élet vándorainak, hanem meg is szépíti a jóság felé emelkedő ösvényüket. Makkaiiban öntudatosan él és harmóniába rendezkedik a szépség, igazság és jóság három-egy hatalma; mint hivatásos pap természetesen a jóság elsőségét hirdeti nemcsak egyházi beszédeiben, hanem szépirodalmi munkáiban is, különösen a novelláiban.

Írói munkássága tágas horizontú. Teológiai szakdolgozatai mellett az egyházi és világi beszédeknek, irodalmi megemlékezéseknek egész tábora zibong lobogója alatt; van egy kis kötet verse, talán még teológus-tanuló korából; van két kötet elbeszélése, van egy terjedelmes történeti regénye és van egy új költőnkéről szóló kitűnő tanulmánya.

Természetesen itt csak a szépíró Makkairól lesz szó; a teológia szakirodalom, nem tartozik az esztétikai vizsgálat keretébe.

*

Az írók munkásságában rendszeren a *lira* a kapunyitó. Az egyén, éppúgy, mint az emberiség, a saját fájdalmát vagy örömét érzi és

fejezi ki legelőször; az ú. n. objektív irodalmi formák későbbi fejlődés kivirágzásai. Először önmagunkat vesszük észre, azután a rajtunk kívül eső világot.

1912-ben jelent meg Makkai egyetlen verseskötönyve: a *Számadás*. Egyáltalában nem jelentős könyv, ha általános irodalmi mértékkel mérjük és mégis jelentős, ha az írója lelkének alapvonásait keressük benne. Azok a gondolatok, amelyek később Makkainak kialakuló világ-nézetét mintegy oszlopokként tartják, itt az érzések kohójában az edződés állapotában jelennek meg. Erzéseink, mégpedig ifjúkori érzéseink vetítik előre életünket irányító vezérgondolatainkat. Makkainak rokonszenves egyénisége már itt kezd kibontakozni; ennek az egyéniségnek alaptörvénye az *őszinteség*, saját magával szemben, és a világgal szemben is; az őszinteség belülről egy az igazsággal, mert az őszinteség az igazság formája. Magában éppúgy meglátja vagy megérzi a lelki szakadékokat, mint később Ady egyéniségében. Bűneit nem palástolgatja: bevallja, elismeri, megismeri; a megismert bűn a megbánás hangját szöszölgatja meg lelkében és versében: ez a Makkai látja meg és bocsátja meg később a mások megbánt bűneit is. Lelke fehér lesz, szíve tiszta, Istennél kész számára a kegyelem. A szó lehet gyöngye, a művészet lehet kevés: de a szegényes díszű kehelyben nemes bor ragyog.

Ez a kis verseskötet szerelmes dalokat is énekel, az ifjúság hajnali ébresztőit; de már a pap is számot ad lelkének ingadozásairól, Istenhez való viszonyáról, élete új fölfogásáról. Bizonyos fojtott küzdelem remeg a sorok között: Jákob harca az Angyallal. Mintha a téveteg ember néha nem tartaná magát elég erősnek és elég tisztának arra, hogy Isten fölönt harcosa legyen. Makkai nem hízeleg soha magának. Sok tiszta érzéssel keresi és kérdezi Istent, s hatalmát magasztaló zsoltárai önként buggyannak ki lelkén, mert Isten az ő ihletője: „Te játszol néha hárfalelkemen, ha olykor tiszta dal zeng odabenn“ (*De profundis*). E tisztaság hangoztatásának megvan az oka: a szent emberre is rászáll a kísértés tikkasztó számuma. A pap és a világi ember viaskodásának bevallásával föllebbenti lelkének rejtő fátyolát: minden elhivatás önmagunk harca önmagunkkal. — De jön a másik szerelem, a családi boldogságot ígérő; s mikor egy szőke leány arany haja megfogta a szívét: édesanyjához hajol vissza a fiúi szeretet szent érzésével. Ady jut eszünkbe: „Máriától Veronikáig ívelnek el a férfi karok.“ Éneklő eljövendő kis fiukat, aki folytatja majd az életüket: tovább szenved, tovább szeret. Valami nagy vihar közeledését is érzi (1912!); megcsapja a mellette elsuhant halálnak a lehellete, a mulandóság ábrándja száll át lelkén (*Meg fogunk halni*).

Nincs ezekben az illanó dalokban semmi művészkedés: őszinte vallomások, sokszor döcögő versekben, néha fakó prózában. De az érzés, amely e csiszolatlan formába öltözik, tiszta és nemes. Egy igazi pap és egy jó ember szívébe pillanthatunk be rajta. Talán legszebb a a halál közelségét éneklő *Meg fogunk halni*; Makkai prózában is, versben is megrendüléssel festi és éneklő a halál hatalmát. Szereti az életet, tehát sokszor gondol a halálra.

2.

Két novelláskötete van. Egyik az *Élet fejedelme* (1924), másik a *Megszólnak a kövek* (1925).

Ezek az elbeszélések körülbelül azt a hidat jelentik, amely a költő Makkait összeköti a pap Makkaival. Itt csak félig vezetik esztétikai célok; félig az egyházi ember erkölcsi kothurnusán áll. Gyönyörköd- tetni és tanítani akar.

Az *Élet fejedelme* hét elbeszélése közül három a Názáreti elfoga- tásáról, keresztfeszítéséről és föltámadásáról szól. Itt a pap és az író egymás kezét fogva, és egymás szívét fogva éli át az Ember Fiának tragédiáját. Jézus Krisztus alakját csak a szellemiség fényes körvonalai- val vetíti a háttérbe; a Megváltó példájának iszonyatos és fölemelő hatását az emberek, a környezetén mutatja meg. Míg a római Cézár alattasa, Pilátus, bosszankodva szeretné kivonni magát világtörténelmi bírói tisztéből: felesége, Tullia már megbűvölte az Emberiség vér- tanújának. A Golgotha napján sem a kinszenvedő Jézust mutatja fel Makkai, hanem a szétszakadó szívű tanítványokat; az ő megtört szemükben és elalélt lelkükben tükrözve látjuk az Isten-Ember földi szenvedéseit és elmúlását.

Makkai nem csodákat fest, hanem reális életet rajzol. A Krisztus- tragédia hármasság képe olyan, mint a Munkácsy triptichonja: éppen a mindennapi élet realitása teszi megdöbbenővé. Az Isten Fiának har- madnapra feltámadását, sírjából kiszállását egészen sajátos módon érteti meg: Nagypéntek napján erős, romboló földrengés rázza meg a Koponyák Hegyét s a völgyi sírkamrába helyezett Jézus koporsóját egészen eltemette a sziklák zuhatagja. *Ezért* nem találunk a szent asszo- nyok a Megváltó holttetemére. Magdaléna a völgyben hömpölygő ködök fantomjaiban látja lelkével az Üdvözítő szellemalakját, mint víziót, így magyarázza meg a csodát a felvilágosult bibliamagyarázó püspök, ialán az új német teológusok hatása alatt. S a legszebb az, hogy ezzel az átrealizálással a nagy tragédia nem veszít fenségességéből.

Ennek a kötetnek *A kiáltó szó* című elbeszélése Keresztelő János tragédiáját jeleníti meg, szinte drámai erővel. A pusztai próféta egész megjelenésében, külső alakján és félelmetes lelkén mintha a Wilde Salome-jának Jochánán prófétája kísértene. Wilde föltétlenül hatott c nagyszerű és színes novella megírásánál Makkaira.

A másik novelláskötet: a *Megszólnak a kövek*, témában, hang- ban, jellemzőmódban gazdagabb, szélesebb horizontú, mint az első. Az *Élet fejedelme* kötet a Biblia fényében ragyog; a *Megszólnak a kövek* közelebb van hozzánk térben is, időben is. Első négy novelláját Erdély sugalmazza. Bethlen Gábor titokzatos haláláról szól az egyik; a nagy fejedelmet állítólag felesége, Brandenburgi Katalin mérgezte meg (*A fejedelem rózsája*). A korát megelőző, szegény Apáczai Cserei János életéből szakítja témáját a második (*írhatsz, Aletta!*). Apafi Mihály különös fejedelemmé, avatását beszéli el a harmadik (*Jótám meséje*). A negyedik pedig az Erdélyben pusztuló protestáns egyházat és papját szólítja a történet színpadára, mintha Rákosi Viktor *Elnémult*

harangok-jának volna a keményebb és optimistább véggel kizengő novella-testvére (*Megszólalnak a kövek*).

A kötet másik fele szimbolikus novellák keretében az ember lelkének titkairól szól. Itt már nagy szerepe van Makkai fantáziájának. Az Egyéniség vára például egy üveg-hegyen forog óriás sebességgel; bent a várban Öntudat király lakik feleségével, Hit királynéval; egyszer a Hit elalszik s a várban nagy zendülés támad, mert Képzelet királyfi, akinek a lábain szárnyak bontakoznak, bűvös palástját az udvari nép fejére teríti s valamennyit lángra gyújtja varázsos képeivel; a nép bilincsbe veri a királyt, Öntudatot; az Értelemtől elveszik a kulcsot s betörnek a titkos kamrába, hol a vak óriás, Akarat (*Petőfi-kép!*) hajtja a várat. A vár összeomlik, de a mélyből gyermeksírás hallik: Hit királyné gyermeket szült, újra szülte, másodszor is az Öntudatot. Itt a pap újra egy a költővel: erkölcsi tendencia emelkedik ki a szimbolikus meséből: hit nélkül nincs öntudat, öntudat nélkül nincs rend, rend nélkül nincs boldogság.

A *gát* című elbeszélése finom gúny az „öntudat alatti Én“-ről, James amerikai pszichológus könyvével kapcsolatban. Az *Élet és élei* magasabbrendű egyházi beszédnek is beillenek; a szép, igaz és jó hármasság nagy hídján jut el az élet végső értelméig: a jóságból önkénytelenül fakadó szeretetig. Az élet értelme: a szeretet. Ebben a novellában egy Ady-képre bukkanunk: a Jóság embere éppúgy fekszik átvezető hídnak egyik partról a másikra a világ számára, ahogy Ady fekteti a maga lelkét keresztül a Hóvár-bércek zuhogó patakján, a *Hóvár bércek alatt* című költeményében. Két novellájában (*Az ablak alatt* és *Ahogy vesszük*) a halál foglalkoztatja Makkai képzeletét. Az egyikben a halál éppoly segítőtársa az életnek, mint ahogy Ady gondolta. A másikban a halál a sors kiküldöttje, sokszor inkább jóltevőnk, mint maga az élet. A valóságos lélek paizsa ez; mert a hit legnagyobb ereje abban van, hogy szembe meri mosolyogni a halált. Újra Adyhoz tér gondolatunk, mikor Istent kereső lelke a halálban bukkan rá az örök Urra: „Együtt leszünk mi a halálban.“ (*Adám, hol vagy?*) Ezek a találkozások azért is érdekesek, mert pillérei annak a hídnak, amely Makkait Ady lelkének mély megértéséhez vezette, a *Magyar fa sorsa* című tanulmányában. Végre *A levél* című elbeszélése a legvakmerőbb gondolatot próbálja velünk elfogadtatni: ha az elmezavar, a tébolyodás önzőből önzetlenné tud tenni valakit, hozsánna a tébolyodásnak, az elbutulásnak, mert *az irgalmasság és a szeretet a fő*. Ki ne hallaná ebből a szívéig pap embernek a világi hiúság szerint oly oktalan hangját? Makkai író és pap; egyik nem harcol benne a másikkal, hanem segítik, emelik egymást. Ebből a két kötet novellából összeállíthatjuk Makkai írói arcképét. Tudása és képzelete széles horizontot ölel át már a tárgykör tekintetében is: Ó-Babilontól a huszadik századig aratja témáit, idegen nép történetéből éppúgy, mint az erdélyi magyaréból. A Biblia nagy hatással van erkölcsi felfogására, világnézetére és nyelvére; az író mögött csaknem mindig látjuk a pap alakját. De nem lesz sem modorossá, sem kenetessé. Nyílt szemmel néz a világba s olyan igazságokat mer kimondani, amelyek a hipokriták fülében nagyon profánul csenge-

nek. A Biblia példázatos előadásmódja segíthette a szimbolizmus útjára, de itt már az újabb világi irodalom is hatott rá; hatott Ady Endre is. Szereti az olyan mesét, amelyből magyarázat nélkül bomlik ki a szimbólum; ha pedig nem bomlanék, tudatosan fejt ki, mint pl. az Apafi Mihály fejedelemmé választása történetében, ahol a Bibliából vett Jótám meséje ad az erdélyi históriának kissé ironikus mellékízt. Minthogy erkölcsi célzattal írja történeteit, a *tendencia* nála a fő. Ez azonban nem teszi pusztán gondolat-hüvelyezővé, hiszen igen eleven fantázia jár előtte lobogó fáklával, színesítve és bevilágítva messze utakat. Jellemezni is tud, ha akar. Pompás alak Kucsuk, a sima, ravasz bég; jó az öblös szavú, bibliás prédikátor; jó az ingatag Apafi, aki — mint Pilatus a Credo-ba — belepottyant Erdély fejedelmi székébe. (Ez a három alak a *Jótám meséjé*-ből való.) Apácai Cseri tüdővész alakja, aminl a novella végén megjelenik, az új élet hasztalan indulásának fájdalmas kontrasztjával szíven vágja az olvasót.

Meseszövéseben logikus, mert nála az utolsó gondolat, az erkölcsi célzat villan föl legelőször s rendszeren ahhoz szövi a mesét. Ennek a meseszöví logikumnak néha nagyon is nyersen látjuk a bordázatát, mint pl. az *Egyéniség várá*-ban; ilyenkor aztán gépiesse vagy mesterkéltté válik az okszerűség. Makkai olyan novellista, akit mindig a „ratio“ vezet.

Stílusában nincs észrevehető erdélyi íz; csak az archaizmusok használatával tud néha beleragadni bizonyos korok és néha emberek lelkébe, erdélyi korokéba és erdélyi emberekébe. Stílusa festői, ha szükség kívánja; olykor izzó, mint a keleti nap. Bibliás történeteiben éreztetni tudja a júdeai tikkasztó éghajlatot pusztán a nyelv hatalmával. Minthogy a stílus a fantázia kivetítése, Makkai fantáziája nem utolsórendű. Az izzás ebből a fantáziából sugárzik át stílusába, mikor Keresztelő János alakját festi meg, ahogy a pusztaságból közeledik Heródes Antipas palotája felé. Ady jut eszünkbe: „Napverte pusztán, lila ég alatt lohól, alatta lángol a vörhenyes homok s a pusztá egy óriás, tüzes kemence.“ A képzelet izzása néha felgyújtja az érzékiséget is; *A kiáltó* szó novellában a világi ember profán tüze lobog. Az irodalom gyakran palástolt szenvedélyeink megszólaltatója; még Kemény Zsigmondot is rajta lehet kapni az ilyen maga-elárulásán. Makkaiiban néha veszedelmes tüzek lángolhatnak, de fölénk kerül és másokba átlova, kívülről bámulja őket.

Éz az izzó fantázia kihamvad, mikor a *halál* alakjára vetődik és szinte fagyos ködön át mutatja meg nem egyszer a Nagy Kaszást, mint pl. az *Ahogy vesszük* novellájában:

„Az udvaron méltóságos, borzalmas lassúsággal sétált keresztül a Halál őfelsége. Fekete köpönyege hosszan omlott utána s zizegve sodorta magával a száraz faleveleket. Csontbokája kivillant a köpeny alól. Sárga kezét messze előre nyújtva haladt az ablak felé, amelynek leeresztett függönye mögül reszkette üdvözölte őt a virrasztó fény. A kaszáját a vállán vitte. Egyszer hátrafordította a fejét és nagy kalapja alól vérfigyasztóan vigyorgott vissza a leskelődőkre.“

Mindent összevéve: Makkai novelláiban *tendenciózus* író, mert papi ember. Élvezi a szépséget, vallja az igazságot, de mégis a jóság

szerinte a legnagyobb, mert a jóság szüli a szeretetet; a világnak pedig a szeretet a lelke. Az embert emberré, sőt nagy emberré: csak a szeretet teheti.

3.

Most különös fordulóhoz értünk. A puritán kálvinista Makkai, Erdély püspöke, valahogy rábukkan a Báthory Anna bűnös és bűvös alakjára, Erdély régi démonára — és nem tud szabadulni tőle. Ismerjük a költői, a művészi témáknak ezt a makacs visszatérését, ezt a nyugtalanító hatalmát; ráülnek az ember agyvelejére és le nem rázhatni őket, míg a varázsuktól megszállott le nem számolt velük. Makkai elég bátor lélek ahhoz, hogy szembenézzen a XVII. századnak ezzel a visszajáró szép és gonosz kísértetével. Szembenéz és leszámol vele. Komáromy Andrásnak a „Századok“-ban (1894) közölt Báthory Anna-életrajzát kiegészíti és megszínesíti a maga „álmaival“ s életet próbál lehelni a halott anyagba.

Makkai nem mindig bír a felidézett szellemmel. Néha mintha ki-eresztené kezei közül; néha mintha rácsodálkoznék — s hirtelen észreveszi magát: jaj, ezt nem szabad! és komoran olvassa rá a nagy világtörvényt, amelyet büntetlenül még az ilyen boszorkányosan szép asszonyoknak sem lehet megsérteni. A regény végén a pap Makkai szájából fölcsendül az erkölcsi vétő; de magának a regénynek a folyamán sohasem érezzük, hogy Báthory Anna elrettentő példaként szerepel ebben a múltat felásó könyvben.

Báthory Anna és testvére, Báthory Gábor, az országbíró ecsedi Báthory István törvénytelen gyermekei tulajdonképpen; s mikor árván maradnak, a zord főúr ecsedi várában nevelkednek. A vad és durva cselédkörnyezet megrontja a két gyermeket, különösen Annát, aki már tizenhárom éves korában modellt áll egy kóbor olasz művésznek, s akiért egy legény már ekkor felakasztja magát. Az elparasztosodott leányt később Báthory Erzsébet veszi kezébe és finomítja, neveli ki a szerelem művészetére. A tizenhat éves Anna bűnlajstromán előbb egy fogoly török fiú, aztán ennek gyilkosa, Anna testvére, Gábor következik. Bethlen Gábor fejedelemmé teszi a fiatal Báthoryt, Anna pedig férjhez megy Bánfy Déneshez, mikor egyetlen ideálja, Bethlen, visszautasítja szerelmét. Bánfy meghal, Anna minden asszonyi bubáját csatára indítja a hideg Bethlen ellen, de nem sikerül lerántania magához. Most egy régi rajongója, a jámbor szőke kis Jósika veszi feleségül, mert hisz az ártatlanságában, noha mind hangosabb és hangosabb lesz a mende-monda szava a „boszorkány“-ról. Báthory Gábort megölik, Anna egészen egyedül marad. Most már akaratvesztetten folytatja borzalmas életét. Második férjétől, Jósikától elválk, bigámiába keveredik s az Egyház kizárja. Bethlen szeretné a szerencsétlen asszonyt megmenteni; de aztán megutálja és leveszi róla a kezét. Sőt, a felesége megrontását ennek a boszorkányos asszonynak tulajdonítva, kiadja ellene az elfogatóparancsot. Báthory Annát elzárják, megfosztják első férjétől örökölt birtokaitól, azután szabadon eresztik. De a lejtőn nincs megállás. Kóbor cigányokkal szövetkeznek; állítólag a gyermekét is meggyilkolta. Váradon halálra ítélik, de a kivégzése előtti éjszakán valaki megszökteti a börtönből. Lelke megzavarodik. Tébolyultan járja az országutakat, sodorja-fujja a szél, mint az ördögszekeret; keresi a Heidelbergába vezető utat, de senkisé tudja útbaigazítani.

Makkai 1923-ban írta ezt a regényt, de csak 1925-ben jelent meg az első kiadása Erdélyben, a második 1927-ben Budapesten. A regény második kiadásához csatolt jegyzetében megokolja a szerző tárgy-

választását, hangoztatja Anna jellemének tragikusságát, de e jellem *nagyságát* nem tudja velünk elfogadtatni. Anna jellemét valahogy kettészakítja: egy tisztábbá és egy romlottá; azonban e kettőt nem tudja összeolvasztani, hanem csak váltogatva helyezi egymás mellé. Mozaik-szerű az egész. Őszerint a Bethlenhez való tiszta szerelme s e szerelem reménytelensége az, ami Annát bűnökbe sodorja; mintha azt mondaná: most már csak azért is! De Anna bűnös, sőt erkölcsileg menthetetlen szenvedély rabja már a Bethlennel való találkozása előtt is. Az volna a szép, ha egy ilyen bűnös lelket elérhetetlen tiszta szerelme nemesítene meg, esetleg a történeti adatokkal szemben is; mert a költőnek joga van így is formálni az eseményeket. Makkai ezt nem tette; talán, inert kötötte az „epikai hitel”; vagy talán, mert így látta tragikusabbnak a Báthory Anna alakját.

Az Anna jó-rossz lelkének kivetítése egy jó férfinban (Pál féltestvérében) és egy rossz férfinban (Gábor édes testvérében): szép és művészi volna, ha a regény folyamán maga az olvasó bukkanna erre; de csak a szerző megjegyzéseinek elolvasása után rémlik föl előttünk ez a ködbevesző célzat; elhisszük, hogy Makkai így akarta, de művészileg érzékeltetni nem tudta. Jellemzésbeli tévedés, hogy Anna már tizennégy éves fővel teljes tudatában van a maga kettőslelkűségének; mikor a haldokló Sára nénétől búcsúzik, egész lélekrajtot ad magáról. Itt bizony a szerző beszél belőle és helyette.

A jellemzésben Makkai azt a primitív módszert követi, hogy az alakokat különböző helyzetekben mutatja be: fényes után feketeségben, jószin után rossz-szinben, s szinte halljuk oktató szavát: lássátok, hogy változik ez a személyem! — Pedig nem változnak. Csaknem minden alakja *álló*, nem *fejlő*. A szerves kibontakozás nehéz lélektani útját nem tudja befutni, nem tud fát növeszteni az elvetett vagy elhullott magból, pedig ez volna a művészet. Szétszedi a fát gyökerére, sudarára, ágaira és leveleire — úgy mutatja meg *egymás mellett* darabokban, nem szerves kapcsolatukban. Ez a szétszedés, ez az egymás mellé rakás, ez az össze nem olvadás jellemzi Anna alakját is. Még ez hagyján, de néha a *hangot* sem találja el, amelyen az illető embernek beszélnie kellene. Hamis hangot fog, mint a rossz hegedűs. Például milyen ügyetlen az a jelenet, mikor Anna bevallja Bethlennek, hogy szereti. Igazán nagy lélekfestő mit nem csinált volna ebből! A romlott asszonyban feltámad a megbánó tiszta szerelem... Makkai annyira elejti, hogy bántó, mesterkéltné, mű-romantika lesz belőle.

Minthogy jellemei nem fejlődők, hanem állók, azok a legsikerültebb alakjai, akiket csak egy-két jelenetben mutat be. Ezért kitűnő a Bocskay markáns, oroszlan megjelenése; az öreg Báthory Istvánnal való jelenete pompás, a beszéde is antik zománcot kap; míg előttünk van, a kor levegője csap meg bennünket. Ugyanilyen biztos kézzel festi meg a Jósika kedves és gyámoltalan figuráját; hosszantartó, bekötött-szemű szerelme a bűnös Anna iránt nagyon jól van érzékeltetve. Torzított volna mellett is jó alak Leonard mester, a kóbor olasz ötvös, akit egy tragikus szerelem csonkít meg és tesz világbujdosóvá, alkoholba fulladó művésszé, Czeglédy prédikátort is *látta* Makkai, mert komor

egyéniségén keresztül a magyar XVII. századot hozza közel hozzánk. Már Báthory Gábor alakja elmosódik; kívülről néha megpillantjuk, de hogy mi lakik a lelkében: nem tudjuk. Kissé túl van színezve, túl van idealizálva; s annál inkább kiokítanak ebből az alaptónusból egyes naturáisan megfestett cselekedetei, jelenetei. Makkai általában hasonlít a jellemzésben Jókaihoz: fő alakjait elváltoztatja, két-három személlyé tördeli a mese menetében; ellenben az epizód-személyek csaknem mindig sikerültek, hívek magukhoz.

Valami dilettantizmus érzik az egész regényen. Vannak szép leíró részletei, vannak jó alakjai, azonban a *lélektani folyamat egységét* nem érezzük benne. Atélés a szerző részéről nem igen van sem a korban, sem a szenvedélyekben, sem a jellemeiben. Makkai novelláiban inkább művész, mint itt. Regényében nincs elhithető, szuggesztív erő; olyan-forma hatást tesz ránk, mint valami krónikás, színes följegyzés: a téma különössége, Anna hihetetlennek tetsző alakja érdekel csak bennünket, nem az író látó és láttató ereje. Makkainak van fantáziája, novelláiból sokszor színesen ragyog ki; ez a regénye valahogy mesterkéltén vagy ríkítóan színezettnak rémlik. Az át nem élésnek, a korba és jellemebbe való be nem olvadásnak árulói azok a stílusalanságok is, amelyeket a szereplők beszéltetésében követ el; í. i. az egyik fejezetben csaknem teljesen modern nyelven beszélnek alakjai, a másokban már régiesen. Annát mindig mai szavakkal szólaltatja meg; ez talán helyes is: a századába bele nem illő asszonyt lehet vele jellemezni. A regény elején még azt is ki lehet mutatni, hogy csak a *fiatal* szereplők beszéde mai, az öregebbek, pl. Báthory István, régiesen szólnak. Ebben művészet is volna, ha az író tudatosan végigvinné az egész történeten. De nem viszi. Laczkó Géza másképpen csinálja ezt a *Német maszlag, török áfium* című Zrínyi-regényében.

Makkai stílus kifejező, bár néhol ok nélkül *szónoklás*. A prédikátort nem tudja teljesen megtagadni magában. Halmozza az ugyanazon kötőszóval kezdődő mondatokat, halmozza a gondolatokat, a jelzőket. (Pl. mi-kor Anna beleszeret Bethlen Gáborba és a lelki megváltozását festi az író.) Erdélyi táj Szavak is bukkannak fel nála: *üstöllést* (rögtön), *nyomdék* (nyom, út), *szivályösvény* (titkos ösvény), *turma*, pl. juhok turmája legelész (csapat, nyáj), *suhancár*: „verték az ébresztőt a suhancáron“ (fa-dob); *kibolydult*: „városokból kibolydult német lovasok“ (kisereglett, kitódult). Erdélyies mondatszerkezetet is használ: „Szégyennek vélné, ha ő kéne választott fejedelemnek vagyont adjon“; ez nem éppen irodalmi stílus, de itt erdélyi emberrel mondatja az író, tehát megállhat, mert jellemző.

Az *Ördögsekér* nem mondható sikerült regénynek. Tárgya roppant kényes, nagyobb lélekrajzoló kellene hozzá; Makkai *csak kívülről* fogta meg a történetet, s olyan bonyolult női lelket, mint a Báthory Annáé lehetett, vagy amilyennek ő képzei: nem tudott a fa áziája ki-vetíteni; a kidolgozásban sok dologgal adós maradt, amit elméletben megígért. Meseszövése nem elsőrangú; nem mindig tud érdeket kelteni, nem mestere a lélektani folyamatok fokozásának; inkább mozaikszerűen összerakott jelenetek laza sokasága a regény, semmint organikusan

kifejlesztett történet. Az országos események rajza rendesen csak díszítő háttér, nem mindig kapcsolódnak bele az előtérben mozgatott alakok. Jellemzése hiányos, éppen a legfőbb személyei legkevésbé élő emberek; néha mintha légüres térben mozognának. Egyes részletek szépsége, egyes epizód-alakok sikerült volta nem kárpótol az egész tökéletlenségéért.

A novellaíró nem mindig regényíró.

4.

Ami nem sikerült Makkainak az *Ördögszekérben*: megértetni és és elfogadtatni egy különös, de rossz jellemet, ennek az ellentéte: megértetni és elfogadtatni egy különös, de rendkívüli nagy szellemet, Ady Endrét: meglepően sikerült. Az író dialektikája diadalt aratott abban a tanulmányában, amely nemcsak a huszadik század tragikus magyar költőjéről ítélik, hanem föllebbenti a magyarság titkának és tragédiájának fátyolát is, *egy emberben értve és értve meg egy nemzetnek csodálatos, de szomorú sorsát*. Makkai, mikor Adyról ír, a magyarság szellemi értékét méri meg; mikor a vér és arany költőjét méltatja, a lángelme csodáira vet gyönyörű, tiszta fényt. A *Magyarfa sorsa* a legtermékenyebb, a legösztönzőbb könyvek közé tartozik; szemfölnyitója sok tagadó Tamásnak, akik eddig nem hittek Ady nagyságában; és mints szerű példája annak, hogyan kell egy eredeti, nagy szellemet megközelíteni. — Makkai bevallja, hogy hosszú tusakodás után jutott Ady lelkének a közelébe; s így az ő megértésének útja az egész magyarság Adyhoz emelkedését, ez emelkedés nehéz és lassú folyamatát példázza.

Mint hogy védőbeszédet ír, számbaszedi Ady „bűneit“, egyenkint világítja és egyenkint cáfolja meg őket.

Ady költészete *hazafiatalan és nemzetközi*: — ez az első vád. Hogy törí össze Makkai ezt a vádat? Kimutatja, hogy Ady gyökeréig magyar és nemzeti költő. Miért olyan mélyen magyar? Azért, mert társtalan nemzetének tragédiáját *magában élte át*. Ady egyéni életének a tragikuma egy a magyarság életének a tragikumával. Miért? Azért, mert a magyarság földrajzi elhelyezkedése magában hordja (Ady szerint) létének örök kétségét és zaklatottságát: se nem *keleti*, se nem *nyugati*; nem tudja élni régi ázsiai életét, de egészen nem tud beleolvadni a nyugatba sem. Ezért bántják mindenfelől, de ezért békétlen önmagával is. Ady, e faj fia, hazája határán s nemzete életén belül éppígy nincs otthon; szívével a hazai földre nőtten hiába vágynak Párizs felé: nem tud a magyar Ugartól elszakadni. És rúgják, verik, mintha nem szenvedne eleget önmagáért is. Ady *lelkében* szakított kelettel és nyugat lelkét lehelte a magyar sivatagra: Ady egy *új magyarságot* akar: a maga életét élő, független s nem más után cammogó magyarságot.

Második vád az, hogy Ady szerelmi költészete *satnya érzékiség és erkölcstelenség*. Makkai beismeri, hogy Ady itt, a szerelmi költészetben, nem lehet *példakép*, mint Petőfi. De hiszen a zseni nem is mindig követendő példa. Ady szuverénül éli a maga művész-életét, amelyet

mindig szimbólumnak érez. Makkai szerint Adynak tulajdonképpen nincs is szerelmi költészete: másra irányuló; az ő szerelmi költészete a szerelmet önmagáért énekel, ezért nőtől és családtól függetlenített, *személytelen* költészet. (Ez talán tévedés; hiszen *Léda* mégiscsak élt!) A szerelem tárgya nem fontos Adynál; fontos a szerelem keltette szuggesztió. Ady feminin lélek; régi önmagára emlékezve szereti magában azt a lelket, aki a művészetét élteti. Az „Übermensch önszerelmé”-nek mondja ezt Makkai. De azt be kell ismerni, hogy ott jajgat némely versében valami beteg, érzéki szerelem. Azonban még ezek a versei sem léhák és soha nem csábítók. Egyébként hármas rétegzete van szerelmi költészetének: 1. az önmagáért való élet szerelme; 2. a magát másokban megtalálni nem tudó, önmagát romboló lázadónak a szerelme; 3. a tiszta családi szeretet után epedő férfiember sóvárgása. Az ilyen részekre szakadó lélek: *tragikus lélek*. Ady mindig *őszinte*, már pedig ez az utolsó szó a művészetben.

Harmadik vád az, hogy *Ady minden pozitív szellemerkölcsi érték beteg tagadója; költészete negatívum, nihilizmus*. Makkai elismeri, hogy van a költészetében valami *démoni* elem; a *pogány* Én ez Adyban, lelkének egyik fele, mely a másikkal, a krisztusival örök harcban áll. Ide tartozik a *Pérez* imádása is; a pénz a Sátán legfélelmezbesebb fegyvere. Harmadik hangja ennek a démoni Én-nek a *halállal való kötődés*; ez lassan áthajlik a *nihil*, a tagadás hangjába. Mi ennek a „démoni elemnek a magyarázata? Makkai szerint és szerintünk is, a zseni lelkében teljesen kifejlődve csatáznak az életet mozgó ellentétes hatalmak: *Jó* és *Gonosz*; a lángelme nem a harmónia, hanem a diszharmónia végletes képe; *egész*, mint a Világ, melyben együtt minden jó és minden gonosz. Minden művész: nagy színész, híven játssza a legellentétebb szerepeket is.

„Ebből a diszharmóniából két raenekvészi lehetőség nyílt meg Ady lelke előtt s ő egész szenvedéllyel kereste és hívta mind a kettőt: a Halált és a zstent. Megrázó küzdelem volt, amíg e kettőt külön és ellenséggként látta. Életének katarzisa ott következett be, mikor meglátta új Faustként a meg-megváltás útját: a Halálon át Istenhez”.

Negyedik vád az, hogy *Ady költészete nagyrészt a Halál dicsőítése*. Makkai azt mondja erre: „Mivel az élet és a halál úgy összetartoznak, mint a fény és árnyéka, minél nagyobb valakiben az élet igenlése, annál nagyobb realitás rá nézve a halál is.” Villámfénnyel villant rá itt Ady lelkének gyönyörű titkára: ez a nagy költő megérezte azt, hogy az élet legkisebb mozzanatait is nagyszerűekké teszi egyetlen voltuk, páratlanságuk, mert átélt életünk soha többet vissza nem tér; tehát: *a halál kiemeli és széppé teszi életünket*. Ady azért csodálta és szerette a halált, mert ez adja a legnagyobb páthoszt az életnek.

Ötödik vád az, hogy *Ady költészetében a bűnbánat ideiglenes és a vallásosság affektált*. Makkai szerint Adyban igenis van bűnbánat. Élete folytonos viaskodás Nemzettel, Nővel, Démonnal, Halállal, s e küzdelem feloldása mindig Isten volt. Ady a legegységesebb emberi érzéseket daloló költő; a vallás hangja sem hiányzik nála, sőt ez a végső hang. Adynál a vallás alaptényező, nem költészeti tárgy. Ezért szerinte Ady az „egyetlen magyar vallásos költő”. Ady találkozik Isten-

nel, nála ez élmény. Nála jelentkezik költészetünkben talán először a *bűntudat*. Bevallja: „Óh, nagyon csúnyán éltem!“ A közönség meg-
hökken erre a hangra: hát szabad ilyet költőnek bevallani? — Makkai
szépen, művészettel kíséri végig Ady lelkének a megtisztulását vallásos
költeményei során és fölemelkedését Istenhez, a dactól a bűnbánatig,
a kételkedéstől a kibékülésig. *Adám, hol vagy?* című versét a magyar
vallásos líra legszebb alkotásának mondja.

Hatodik vád az, hogy *Ady homályos és érthetetlen*. Üg^esen okolja
meg Makkai, miért nem értette meg a közönség Adyt egyszerre, föl-
lépésekor: azért nem, mert az Ady előtti Arany és Petőfi-epigonok jól
ismert és végsőnek tartott költői formáját a költészettel tévesztette
össze, s aki nem ilyen érthetően, világosan dalolt, azt nem is vette
költőnek. Ady költészete szükséges reakció az előbbi kitaposott útú
költészetre: egyéni és arisztokratikus, Én-költészet. Mégis *tradíciós*
költő, mert a Biblia, Pázmány, a kuruc költészet és Csokonai nyelve,
lelke szívódott fel költészetébe. Ady új költőtípus; nála a kifejezés ön-
célú s nem határozott logikai jelentés, hanem egy lelkiállapot kifejezése.
Új a látásmódja, önmagának a szimbólumát látja mindenben, új világ-
képet alkot. Ez a *látásmód* a döntő különbség Ady és az előtte élt költők
közt. Hangulati ereje óriási. Költészete minden ízében *tragikus*.

El kell itt olvasni Makkai összeállítását Ady új mithológiai képei-
ből: milyen gyönyörű így ez a költészet! A magyar nyelv maga is új
szépségben ragyog.

A kitűnő kalauz kiemeli ennek a költészetnek fantáziában és nyelv-
ben való rendkívüli *tömörségét* és kimondja a végső gondolatot: „Szé-
chenyi óta és mellett leginkább Adytól lehet tanulni *kritikai* haza-
szeretetet.“

Makkai könyve nagy meglepetés volt az Ady-értők és Adyt nem
értők számára egyaránt. Miért? Mert ez az első nagy, összefoglaló
méltatása a rendkívüli költő rendkívüli költészetének. Vizsgálták már
sokan Ady szimbolizmusát, új költői nyelvét, mithológiáját, de ilyen
mindent átfogó nézéssel még nem nézte senki. Makkai egész könyve:
Ady megtámadott költészetének apológiája. Pontokba csoportosítja az
ellene fölmerült vádakát és egyenkint cáfolja meg őket. Kitűnő dialekti-
kával veri le a vádak gátló korlátait s a cáfolat negatívumát az értékelés
gyönyörű pozitívumával teszi teljessé. Mert Makkaiiban nagy vitatkozó
él a nagy megértővel, a nagy együttérzővel együtt. Ismeri Ady köl-
tészeteinek minden tartó oszlopát, minden lépcsőjét, minden emeletét
és minden ornamentumát. Kritikai eljárása a legszerencsésebb: analí-
zissel párosult szintézis; alapfonalaira bontja a nemes szöveget, hogy
azután újra összefonva mutassa meg teljes szépségét. Álláspontja a
lehető legigazabb: megérteni a költőt, mégpedig magából a költőből.
Dicséretére mondjuk, hogy pap létére sok és nagy előítéletet rombol le,
s romjaikon áttörve tiszta szemlélettel jut el Ady költészetének föl-
becsüléséhez.

Mondhatni: *abszolút* mértékkel méri Adyt, a művészet abszolút
mértékével. Amit a magyarságáról mond, az a magyar nemzet tragi-
kumának Adyn keresztül való meglátása. Igaz, ez benne van Adyban,

Ady költészetében, de ilyen tisztán és kétséget eloszlatóan nem látta meg senki. Szerelmi költészetében nem a mindennapi ethika, hanem a lángész lélektana és élettana fáklyájával világítja meg a rejtett és gyanúsnak kiáltott mélységet, ahol a lángész önszerelmének sokaktól máig sem értett lángja lobog. Kiemeli, amit nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az olyan nagy egyéniség, mint Ady, szuverénül éli a maga művészi életét; nem is lehet ez az élet polgári mintakép; olyan ez, mint a vihar: megdőbent, lever, elkápráztat bennünket, nem tehetünk ellene semmit, mert hatalmasabb erő lázong benne nálunknál: a Természet ereje; csak csodálnunk vagy átkoznunk lehet.

Makkai meglátja Adyban a *tragikus* lelket. Ady egész költészete tragikus költészet. Tragikus, mert mindent magába foglaló: szépet és csúnyát, bünt és erényt, pillanatnyiságot és végtelenséget. A *minden*: az ellentétek összeütköző sokasága, ezért az ilyen teljes költészet nem lehet harmonikus belülről élve, csak kívülről nézve. „A végtelen látása mindig szomorú“ — mondja Babits Mihály Vörösmartyval kapcsolatban. Makkai merészen mutat rá Ady egyetemességére, amivel minden más magyar költő fölé emelkedik; még Vörösmartynál is gazdagabban, teljesebben éli költészetében az ezerútú emberi életet. Azért van benne *démoni*, mert ez ellentétes sarka a benne szintén élő gyermekiségnek vagy tisztaságnak. Angyal és ördög Janus-arca bontakozik ki csodálatos arcából. Éppúgy leszáll a pokolba, mint Dante, de a saját lelke poklába, önmagában szenvedve mindazt a kint, amit a nagy firenzei vízióként másokban látott; s éppúgy fölemelkedik a megtisztulás hegyén az Isten szent színéig, mint Beatrice szerelmese.

Eppilyen tisztán látja Makkai Ady költészetének esztétikai újszerűségét, Adyban az új költőtípust. Bizonyossá teszi előttünk, hogy Ady szellemi szintje más, magasabb vagy mélyebb, mint az eddigi magyar költőké; a forduló és változó idő viszi majd közelebb hozzá a későbbi korok emberét. (Ugyanez Földessy Gyula fölfogása is.) A költő magasabbrendű képzet- és érzelmvilága: lépcső a nemzetnek, hogy szellemi életében magasabbra jusson. A nagy költők így igazán nemzetük lelki gazdagítói.

És ez az író, aki megérti és megmagyarázza Ady szerelmi költészetének a rendkívüliségét is, egyben mégis *csak* pap marad, jobban mondva teológus; t. i. Makkai az Istenség fogalmának dogmatikus alapra helyezésekor szembekerül Adyval, a költővel. Szelíden fölhánytorgatja neki, hogy hiába talált rá Istenre: nem látja igazi képében, az *arcát* nem látja. Csak szívében érzi. Mintha anthropomorfizálná a megfoghatatlant és megláthatatlant; mintha a régi gyermeki hitet emelné a mélyebben járó és magasabbra emelkedett férfiúi hit fölébe. Szerintem itt Ady az igazság, mert az Istenség titokzatos nagyságát jobban érzékelteti az ő szimbolizmusa, mint a hit körülhatárolt Emberalakja. Dante is ilyen Ady-féle képben, megfoghatatlan és szimbolikus formában látja az Istent, ahogy belepillant a hármass, egymással ellentétesen forgó fénykorong képébe. (*A Paradicsom* utolsó énekében.) Minden profán célzat nélkül eszembe jut itt William Butler Yeats ír költő verse: *Isten és az indiánus*, amelyben a vízi tyúk Istent ragyogó vízi

tyúknak képzele, „akinek csőrében a világ“; a lóbusz: hatalmas lóbusznak; az őz: őznek; a páva: szent pávának.¹ Makkai nagyon is a Yeats költeménye értelmében beszél Istenről.

Ady istenszerelme is *tragikus*, éppúgy, mint magyarságának, sorsának és szerelmének érzése; ezért nem hoz létre Istennel való találkozása derültebb, gyümölcsözőbb életet. Adynál az istenszerelme a halálba-hanyatlás kezdete; ő, az élet forró, egész élője mindig megdöbbenéssel torpan meg a halál neve és jele előtt. Ady a *másik* életet nem úgy hiszi, mint Makkai; Ady költészetében érzi és tudja második életét, vagyis: az emberek folyton megifjodó lelkében.

A *Magyar fa sorsa* sokkal erősebb könyv, semhogy idők és emberek kikezdhessék. Ha valamikor megváltozik Ady értékesének nézőpontja, Makkai megállapításai és elemzései akkor sem vesznek el: megkövült anyagként átmennek az új formába. Mert Makkai azt látta meg Adyban, ami örök, változhatatlan: a fajtát kifejező nagy művészt. Sem politikát, sem gyakorlati morált nem elegyített esztétikájába, pszichológiájába, s tudjuk, ez ritka dolog. Magában fogta meg Adyt és magával magyarázta. Ez a könyve mutatja, hogy stílusztának is elsőrangú, ha gondolatokat kell logikus láncolatba fűzni. De bizonyos, hogy értelme éles szemét a megsejtő és fölfedező fantázia irányítja, mert az intuíció, a képzelet birodalmába tartozik. Tiszteletet parancsoló pártatlansága, tárgyilagossága szép és szabad szellemet revelál; minden során érzik, hogy nagy elkészüléssel és nagy áhítattal közeledett Ady rejtelmes lelkéhez. Legelső verseskönyve: *számadás*, saját lelkével akar tisztába jönni; ez a nagy tanulmánya sem más, mint számadás az Ady-kérdésről, amely a magyarság irodalmi életében páratlanul erős hullámokat vert és fog verni. Könyvét a magyar ifjúságnak írta, ugyanannak, akit Ady a maga költészete időtlen megőrizőjének választott. Esztétikus és költő találkozott: mindkettőjüket a magyar ifjúság komoly megértése adja át nemzedékről nemzedékre.

Ady költészete egy új világ; Makkai könyve ennek az új költészetnek gyönyörű exegézise.

(Debrecen.)

Oláh Gábor.

¹ Madách szerint: „Ebnek is eb a legfőbb ideálja.*“

REMÉNYIK SÁNDOR

„A költészetet olyan növénynek tekintem, melynek magja a mindenki lelkében élő hangulat, virágja a művészi forma, legdrágább gyümölcse pedig egy magasabbrendű élet.“

(Gondolatok a költészetről.)

Erdély mai költői között egy sem hódított meg annyi szívet, mint Reményik. Mikor első kísérleteit egyik folyóiratunknak megküldi, a szerkesztőség azzal a hódolattal köszönti és kéri közremunkálkodását, amely csak a legválasztottabbaknak szokott osztályrészül jutni. S ma, amikor kilenc kötete van a magyar családok asztalán, igazságot mondunk, ha a kilenc kötetet a magyar szív legbecsületesebb ékszereinek mondjuk. Mivel érte el ezt? Mi ennek a költészetnek a vonzóereje?... Erről szeretnénk e néhány lapon felvilágosítást adni.

Első verskötete 1918-ban jelent meg (*Fagyöngyök*). Az olvasó egy finomművű üvegharangot hall benne; üvegharangot, amely a magyar líra virágai között rejtőzik, de minden szellőrezdülésre halk csendben megkondul; megcsendülése alig is hallható, de a harangszív minden hozzáverődése az üvegburához, megsebzí magát a harangszívet, hogy az még érzékenyebbé váljék. Az embernek Sully Prudhomme néhány csendes dala jut az eszébe, az a túlfinom érzékenység, amely a francia poéta verseiből néhol kihangzik; az a panasz, amely egy helyt így tör ki: „Que ne puis-je endormir par mon coeur ma pensée!“ De csakhamar eltűnik Sully Prudhomme egyénisége: a tudatos bölcselkedés, a gondolat kiépített útja, a világnézet magafaragta karfája, a biztonság nyugalma a magyar költőnél nincsen meg. Maga a költő Vajda János rokonának mondja magát, ama költőének, aki küzd a kifejezés szavával, akinek tekintete önmagába szűr, akinek minden örömét megrontja annak a fájása, amire nincs orvosság, aki az életet ketrecnek, fülledtnek, fojtónak érezte s véres ököllel tépte az élet rácsát. Ezt a párhuzamot sem szabad folytatnunk; alig is tudnánk eltérőbb két lelket szembeállítani, mint Vajdát és Reményiket. De azt, ami költőnkben a legjellemzőbb, mégis ez a vallomás tárja elénk. A mindig ingó üvegharang ő, akinek nem adatott meg egy pillanatra is nyugodt csendben pihenni; a mindig zajló patak, amely sohasem tudja homokkal behordani a mélyében rejtőző örvényt, a mindig fájó szívű ember, akinek nézését örökké megzavarják az elűzhetetlen „mouches volantes“.

Mi ennek az oka? Költőnk elutasítja a kutatót, aki ilyesmit akar kibogozni, meg kell tehát elégednünk azzal, hogy ez az egyéniség ilyennek született; ilyennek termett. Lehet, hogy szervezeti oka is van, hiszen költeményeiből ismételve kihangzik az egészségért való sóhajtság; lehet, hogy a pályakeresés is sokáig tartott, hiszen szembetűnően későn kezd költeményeket írni; de a legigazabb oknak mégis azt a lélektípust

REMÉNYIK SÁNDOR

gondolom, amely benne megtestesül. Csak ez az érzékeny lélek fejlődhetett ezzé a poétává. Érzékenysége a szív, az értelem és az érzékek egész körén szembetűnő. Minden élménye a szív teljes erejű megrezdülésével jár. Nincs az a látási, hallási benyomás, amely Reményiknél a felszínen maradna; az érzési emlékezés mindet beárnyalja. Mintha minden benyomást csak egyképpen tudna befogadni: az érzésemlékek hangulati fátylán keresztül. Ez a fátyol ott terjeng az agy felvevő síkján s vagy el sem érheti a benyomás az agysíkot, vagy csak a fátyol foszlányát is lángra gyújtva. Ennek a lelki berendezésnek következménye, hogy egész lelkivilága nyomott marad; hogy minden benyomás azonos színezetűvé válik; hogy minden külső mozzanattól csak egyirányú sugarakat enged a szívéhez.

A legérdekesebb bizonyossága ennek az a néhány költemény, amely egy-egy nagy ember emlékét idézi fel. Amikor a wormszi gyűlés 400 éves fordulójára Luther emlékét ódába öltözteti, a nagy újító életéből csak egy vallomást hall ki, ezt az egyet: „Nem tehetek másképp!” Amikor Madáchot ünnepli, csak az a kérdés tudja megkapni, hogy a pesszimizmus épületének homlokzatára miként kerülhetett a hit igéje: „Tán kötelességednek ismered hitet ébreszteni hitetlenül?” Az igazi lírai ódának legszebb termékei ezek költészetünkben; a páthosz helyébe a lírai megindultság igazi szubjektivitása került, a szavak poézise helyébe a szív szava, a líra (*Egy eszme indul*).

Természetes, hogy a természetből is csak azt látja és csak olyannak látja, amit és amilyennek a hangulatvilága látott. Már első kötetében érezzük ezt. *A gát* mellett: a Szamos partján áll és nézi a gát sima deszkapallóját. Az élet ott játszatja le mellette a gyermekkort, ott zeng mellette az élet zongorája, de a gát zenéje nem változott:

„És lassan elszállt bánat, unalom,
Élőz minden szemet a szívmalom,
Vér nem hajtja az üres malmokat,
Egyedül zúg a csillagok alatt
Tovább a gát.”

Ennek a lírának legerősebb vonzóerejével már így, az első pillanatra is, két mozzanat jelölhető meg: az egyik az, hogy mindig és minden versfoszlány a költő szívéből fakadónak érződik, a másik, hogy a hangulat dallamcsónakja zavartalan varázsú. A költemények nem mindig külső élményből indulnak meg; sokszor gondolati bennük a megindulás; de a költőnek sajátos ereje van arra, hogy ilyenkor is közvetlenül a gondolati élményből eredőnek éreztesse versét. Az ok egyszerű; a költő szíve állandó érzelmi örvénylésben van s a dalmegnyilatkozás nem egyéb, csak ennek az örvénylésnek hullámtaraja. Az élmény nem is való egyébre nála, csupán az állandó örvénylés megnyilatkoztatására. Mint ahogy a patak vizéből a beléje mártott pálcika kiemel egy-egy vízgyöngy-fűzért, Reményik versei is ilyen kiemelt gyöngyszemek. Az olvasó azt érzi rajtuk, hogy a dal foganásának pillanatában annyira meggyült a költő lelkében a hangulat, hogy szinte önmagától vált dallá.

Ez magyarázza meg a költemények foszlányszerűségét. A legtöbb Reményik-vers néhány soros fohász; van benne valami a sóhajtásból. Ebből viszont egy új vonásuk ered; bár uralkodó bennük a gondolati probléma, az sohasem a maga gondolati elvontságában jelentkezik, hanem hangulati megfogalmazásban. Nem tudatos probléma-bogozás ez a poézis, nem a gondolati problémák kedvéért szólal meg a költő, hanem a hangulati telítettség a dal sajkájának a tengerre bocsátója, íme egy példa:

„Ha adsz nekem részt a feltámadásban,
 Ő add, Uram, támadjak fel virágban,
 Harangvirágban örvények felett
 Himbálják viharok a kelyhemet,
 Vagy örökkévaló csend simogasson,
 Csengjek misére sziklateplomokban,
 Bazalt-tornyokon hajnali misére,
 És ne kérdezzem: mi végre, mért élek;
 Hadd hervadjak egy kicsit boldogabban,
 Hadd lássam kissé szebbnek az eget,
 Figyeljek jobban mélységek szavára,
 A csengettyűmmel dicsérjem neved,
 Harang a harangozót, Istenem.“

Ez a magyarázata annak, hogy egy-egy dal megszakadhatatlan egységben árad, nincs még ponttal jelezhető megállása sem, csak száll, mint a sóhaj. A sóhaj költészetté a kifejezés köntösében válik: itt is a kérés képeket vet elénk. Csupa kép az egész kis vers. De a kép azáltal válik költői eszközzé, hogy már alapelemével, a harangvirággal is, egy bizonyos hangulatot intonál s a továbbiakban ezt az alaphangulatot mélyíti el. A dal szerves egysége megköveteli a szemléletes kifejezés hangulati és szemléleti egységét is és Reményik költői művészetének egyik varázsa éppen az, hogy ezt az egységet teljes épségben meg tudja tartani.

Megmutatkozott azonban már Reményik első kötetében is költészetének legbelső vonzóereje: a lélek érzéstartalma. Elsőnek tűnt szembe a másokért való áldozatkészsége. Már itt így foglalja szóba életprogramját:

„Akarom: fontos ne legyek magamnak.

A végtelen falban legyek egy téglá,
 Lépcső, min felhalad valaki más,
 Ekevas, mely mélyen a földbe ás,
 Am a kalász nem az ő érdeme.
 Legyek a szél, mely hordja a magot,
 De szirmát ki nem bontja a virágnak,
 S az emberek, mikor a mezőn járnak,
 A virágban hadd gyönyörködjenek.
 Legyek a kendő, mely könnyet töröl,
 Legyek a csend, mely mindig enyhét ad.
 A kéz legyek, mely váltig simogat.
 Legyek, s ne tudjam soha, hogy vagyok.
 Legyek a fáradt pillákon az álom.
 Legyek a délibáb, mely megjelen
 És nem kérdi, hogy nézik-e vagy sem,
 Legyek a délibáb a rónaságon.

Legyek a vén föld fekete szívéből
 Egy mély sóhajtás fel a magas égig,
 Legyek a drót, min üzenet megy végig
 Es cseréljenek ki, ha elszakadtam.
 Sok lélek alatt legyek tutaj,
 Egyszerű, durván összerótt ladik,
 Mit a tengerbe visznek mély folyók...“

A költészetet nem szórakozásnak tekinti, hanem a legfelelősebb hivatásnak. Nem is önmagával van eltelve, nem is önmagán akar könnyíteni költői szavával; egyre jobban érzi a költő felelőségének gondját: másokon akar lantjának szavával gyógyítani, mások redőit elsimítani. Imádság kél tehát az ajkán, amelyben azért könyörög, hogy a maga szívéről elfeledkezni tudjon és a saját fájdalma helyett azok fájdalmának lehessen a tüzes nyelve, akik fájdalmukban elnémultak. Az embertársainak szívében rejtőző fájdalomkincset akarja összegyűjteni „ezer hangon bűgő egy-fáj dalomba“.

Vájjon határozott fájdalomra gondolt 1917-ben, amikor ezt az imádságot írta?... Aligha; de — ügylátszik — megérezte, hogy a költői hivatás beteljesülése ez: a költő egyesítse magában ezrek szívének érzését és ennek adjon lángoló kifejezést.

2.

Erdély sorsa 1917 után csakhamar az erdélyi magyarság fájdalmának kürtjévé tette Reményiket. Hogy történt ez? Szerepül vállalta magára, vagy önkéntelenül, a lelke kényszerítéséből sodródott ebbe a hivatásba?... Reményik költészete nem hagy kétséget erre vonatkozóan. Az a lélek, amely a rettenetes sors láttán visszariad a templomból; aki úgy érzi, mintha rádőléssel fenyegetné a templomtorony, aki az Istent dicsérő orgonából csak diszsonanciát hall, aki kétségbeesésében csak pörölni tud a világhatalomzó égi hatalommal (*En most*), az nem tudhat mást érezni, mint ami fájdalom ebből a rettenetes csalódásból fakad. Aki érzi a havas megvonaglását, amikor az első idegen katona átlép a határon, aki a virágok kelyhéből, a patak riadásából, a hegyen-vizen futó szélből a halál masírozását hallja ki, annak iszonyatos megrendülése minden más benyomást, minden más történést elenged a szíve mellett, mert az egész lelkét ez az egy döbbenés tölti be (*Hogy is volt*). A gyötrődő lélek vergődése csak kínosabb lehet, de nem engedhet. Ez az ember, aki mindig az egész szívével érzett, most nem érezhet mást, csak a hazavesztés kegyetlen fájdalmát. Ennek a fájdalomnak lehetnek változatai, a lemondástól a kétségbeesésig, de maga a fájdalom minden más érzést elnyom. Ha sohasem írt volna költeményeket, amelyekben a haza, a magyar szó halála sikolt, Reményik szívéről még akkor is tudnók, hogy ebben a borzalmas időszakban egész lelkén csak ez az egy érzés uralkodhatott. Mert nem a divatos irredenta-költészet frázisai ezek a dalok, nem is más hangúak, nem is más stílűek, mint az eddigiék.

Az egyik hang a sóhaj hangja: a szomorú elmerengés sóhaja, amely még nem is ébred a tudatára annak a szomorúságnak, amely

megihlette. Még megmarad a foslány-vers, amely az élményhez egyszerű önkéntelenséggel köti a kifejezett hangulatot (*Köszönt egy ember*). Még kicsendül a természetbe-látogatás meghittsége, csakhogy most más, érthetőbben megjelölt fájdalommal (*Ma megfogta kezem*). Nem szakad szét a kontempláció fátyla, de nem is válik hangulat-szaggatóvá (*Haza, szabadság*). Másutt szinte 'a gesztust látjuk a borús sóhajtás csillaghullásában (*Hulló csillagok*).

Nem szólal meg ezekben a dalokban sem más, csak az ő érzékeny, vergődő lelke, ez a magányt kedvelő, de magányosságtól féltő lélek (*Nehéz homályba*). Nincs itt sehol más szó, csak amit a fájdalmas hangulat önkéntelenül enged ki az ajkon. Az ember mindig érzi a pillanat alkalmiságát; érzi, hogy valami élmény hirtelen utat nyitott annak a meggy ült fájdalomnak s ezen az úton tör az ki, a régi dallamon, a régi igazsággal. A hazafias költészet a század elején azzal veszítette el hitelét, hogy túlságosan érezte a szónoki sablont, túlságosan elrejtette a valódi érzést. A haza frázissá vált s a hazát emlegetni csinált alkalmiság volt. Viszont a rettenetes határcsonkítás, az ország legértékesebb részeinek erőszakos letépeése, az otthonukból elűzöttek panasza és a hónapokban más nemzet rabjaivá váltaknak ökölrázása csakhamar új hazafias költészetet duzzasztott fel. Csakhogy ezt az új költészetet nem azoknak a szíve termelte, akik a vesztséget átélték, hanem akik afféle „Nachfühlung“-ként azt eldalolni próbálták. A költészetben új értékelést sürgettek s ennek értelmében megkövetelték minden olyan szellemi termék ünneplését, amely a hazát siratja. A fájdalmas élmények során megtört közönséget minden „Hej Kassa, haj Komárom!“ könnyekre indította s a hazafias ünnepélyek szavalói megkönnyeztető hatást váltottak ki a hallgatóságból a gyenge, de hangosan jajgató versekkel. A hazasíratás lassankint szereppé vált, amellyel sirásra lehet kényszeríteni embertömegeket s költői hírnévre lehet emelkedni költői tehetség nélkül.

Mily távol áll ezektől a szerep-lírikusoktól Reményik Sándor!... Az ő lantján sohasem a közönség megríkításának szándéka termi a verset, hanem a szívettépő fájdalom. Amazok is ezt vallották magukról, de a versükben lobogó páthosz, az örökös szavalás, a fájdalom konkrét kapcsolatának elmaradása, az állandó egyhangúság meghazudtolja őket. Mert vájjon elképzelhető-e, hogy a tűz egy fokon marad, bármivel táplálja is az ember? Már pedig ezeknél mindig megvolt a jajongás maximuma, csak meg kellett nyomni az irredentáság csapját. Vájjon az érzelmet nem árnyalja semmi s az élmény mindig ugyanazon az érzelmi erőfokon jelentkezik?...

Reményik versei, amelyekben a hazavesztés fájdalma szólal meg, mind élményhez kötötteknek látszanak, mind önkéntelen megnyilatkozás színezetét viselik magukon, mindegyik az érzelmi megnyilatkozás kényszere a fontos, — szinte azt mondhatnám: megértésük is csak akkor teljes, ha az ember magát a megszületés percét is megismeri. A leghatalmasabbak egyike (*Eredj, ha tudsz*) ezzel úgy mered felénk, mint egy szomorú esetnek szomorú beszélgetéséből kihangzó jajkiáltás.

A másik mozzanat a versekben megnyilatkozó fájdalom élmény-

áryalta hangkülönbsége. Van ezekben a versekben a sirástól az átkozó kétségbeesésig egész sereg fokozat, de nincs kettő teljesen egyező érzelmi skálájú. És nincs egy sem, amelynek a hangját Reményik egyéb verseitől elütőnek lehetne ítélnünk. Mindegyiken a fájdalomnak ugyanaz a borongása ül, mindegyiken a szomorúságnak ugyanaz az alaptónusa s ezen belül az alkalom-adta élmény egyéni színeződése. Még az átok kifakadása is beleillik ebbe az egységbe: hiszen a költő lelke a nagy érzelmi megrendüléseket nem bírja el, sokkal érzékenyebb annál s így a nagy megrendülésben elcsuklik a szava, amikor kitör önmagából s átokban fakad ki.

S éppen ez teszi Reményik hazafias verseit költeményekké: a bennük kitörő érzés s az érzéshez pontosan illeszkedő, de egyéni színezetét megőrző kifejezés. Ne zavarjon meg bennünket az a kívánság, hogy a költő névtelenné akar válni. „Csak a szívekben égni, mint üszkös seb, mint el nem múló tüzes fájdalom.“ Ez sem más, mint az előző kötetének fonalán kifejtett pro gramm. Nem a mások érzését veszi magára, hanem magában érzi a mások fájdalmát is s ezt a közös fájdalmat akarja kifejezni olyan erővel, amilyen csak Istenadta költőnek adatott.

3.

1920-ban egy apró, három íves kötet jelent meg ezzel a különös címmel: *Csak így*. Azok a költemények lettek helyet benne, amelyeket az önmagában elmerengő költő első versköteté óta írt. A fájdalmas szomorúság dalai ezek is, de a lélek mélyéről a kínzó okok új forrása tűnik elénk. Mintha a költő maga megriadt volna attól a hatástól, amelyet apránként elterjedt hazasírató versei keltettek, mintha félénk szíve most döbrent volna reá arra, hogy egy fájdalmas keserűségében öklét szorító nemzet benne látja vezérét. Megriad, megdöbben ezen, hiszen önmagában semmi erőt, semmi szenvedélyt sem érez, ilyen nagy hivatásra valót. Az ő mindig remegő szíve hogyan lehet a határozottságot követelő vezérnek ihletője? Az ő hamar kétségbe vesző tartózkodása miként lehet a súlyos szavak kardforgatója?...

Az a szerep, amelyet a költőnek ezrek fájdalmát átérző érzékenysége szinte máról-holnapra rakott reá, Nessus-ingként égeti; nem tudja önmagát elég erősnek hinni a feladatra. Ez a kétség rezdül végig a kötetben:

„Már megtanulok én is sikraszállni,
S nem hajigálni kő helyett kenyeret,
S lenni kőszirt, mely int és fenyeget,
Kőszikla, mit meg nem ingat semmi,
Kőszikla, melyen a csákány eltörik...“

A szerep azonban egyre nehezebbnek tűnik előtte: egyre jobban várja az eljövendő költőt, a nagyot, a nemzet lángtűzű harcosát; egész hivatását szívesen kisebbíti le az előkészítő szerepébe. Az a poéta sóhajt ezekben a versekben, aki nem tud és nem akar trombita lenni, csak a maga szíve fájdalmában ki-kitörő csendesszavú lant. És ez a

megriadás mutatja legjobban, hogy az a költői termése, amelyet az irredenta poézis fajtájába soroznak, mennyire távol áll minden politikai szónoklattól, mennyire egyéni élményből fakadó líra az.

De kihangzik ezekből az is, hogy a nemzet sorsában éppen az elhagyatottság az, ami a nemzet lelkeségét az övével egy hangulatúvá teszi. *Tölem* című költeményében ennek az igazságára talál reá: nem trubadurnak született, nincs ábrándos húrja; rajta egy átok fogant meg, ő az éj és a köd küldötte, s köti a kietlen parancs: magánosan az utak szélén állani. A magánosan álló poéta alakja útszéli keresztnek látszik, bús Memento mori-nak, mely hangját a széttárt karjai között süvítő szelektől tanulja s amelyhez csak a fájdalom jár el és a kétségbeesés.

A magányosság könnyharmata ez a kötet. Örök vándornak tudja magát, örök idegennek. Fél a nagy közelségtől, fél a hétköznapiságtól. A csiga érzékenysége sikolt felénk: még a napra sem meri teljes bizalommal kitérni szívét. Mintha a mese keleti virága zokogna fel, az a virág, amely még a szem nézésétől is össze tud rázkódní. Kiformálja magában azt a boldogtalan meggyőződést, hogy a szerelem is megromlik az első csóknál. „A csóknak édes mérge megmérgezné a nyugodalmunkat, ha hozzánk érne.“ íme az érzékenységnek egy új hajtása: egyszermind magyarázata a költő lelkének. Nem mer az érzésekben teljesen elmerülni, nem akarja megengedni, hogy a benyomás hatása érzés-erőre emelkedjék: megmarad a hangulat finomabb, primérbbb fokán. Egész költészetének legjellemzőbb sajátossága világosodik meg ebben: a hangulat kódéből ki nem emelkedő, a hangulat fátylához görcsösen ragaszkodó lélek. Az egyéni lélektípus érzékenységének következetes fejlődése ez. Hogy ez a természet csak szomorúságot terem, hogy a boldogságot ez nem engedi a lélek felett uralomra, hogy a félénk tartózkodást sohasem engedi valami határozott öröm martalékául, azt egész költészete sejteti. Csak egyben tud hinni: az álomban, amelyet nem képzel tartósabbnak a felhőnél, a hervadás lehulló levelénél.

Nem félénkség ez csupán, hanem örökös kétség. Mi ennek az oka, nem tudjuk; de nem hisszük, hogy valami határozott csalódás lenne. Inkább természeti adottságnak ítéljük, amely ellen nem is lehet sikeresen küzdeni. De egy eredménye ki kell, hogy fejlődjék: az embertől a természet felé való közeledés. Ezt szövaltatja meg a *Vágy*:

Alszezhg Zsolt: Reményik Sándor. „Szeretnék úgy belédsimulni,
Természet — mint egy lehelet,
Mint szél fuvalma, mely alig-alig
Borzolja fel az alvó vizeket,
Szeretnék úgy belédsimulni,
Mint egy tétova napsugár,
Mely jár az erdő sűrű rejtékén,
Es nem keres és nem talál;
Szeretnék úgy belédsimulni,
Természet — mint egy tűnő napsugár...“

4.

Ezt a teljes belésimulást hozza meg a *Vadvizek zúgása*, mely 1921 nyarán keletkezett. Amint a világból távozik, amint a hegyek oldalán a magasság felé közeledik, egyre nyugodtabb a szíve, egyre hangosabb a dala.

„Az ösvény egyre keskenyebb
És egyre zengőbb a szívem.
Ugy zeng, mint egy kristályharang,
Pedig nem rázza senkisésem.“

A vadvizek zúgása túlkialtja a töprengést, gondot, szenvedélyt, lelki sebet, lelki halált; a vadvizek dala dajkadál; benne elsúlyed a nagyvilág, elsúlyed minden, csak a természet marad meg. A maga fontosságát túlzó ember ráébred itt arra, hogy korántsem ő a világ középpontja; az emberépítette harang szavát túlharsogja a némának gondolt harangvirág csilingelése. A „Magasságok Istene“ ott érzi otthon magát:

„A maga építette dombon,
önnön művében elmerül:
Az örök-szépben, örök jóban.“

A krisztusi szeretet itt itatja át igazán a mindenséget; halványpiros hegyi virág öleli a kereszt lábát, a fenyők pedig a föld alatt bocsátják feléje ölelő gyökerüket.

A természet maga elé képzelt világában sem hiányzik soha a fájó konstatálás, nem szűnnek meg a külvilág ütötte sebek. A fátyol nem tűnhetik el teljesen, a költő itt sem láthat mást, csak amit hangulata a szeméhez bocsát, de ez a szomorú alaptónus ezekben a versekben rendesen csak a kontempláció kísérő-mozzanataiban tör ki. Reményik természet-lírájának ugyanis az a jellemző vonása, hogy nem függetleníti a természeti élményt uralkodó hangulatának vallomásaitól. Egy-egy természeti kép vetődik elénk, de nem marad meg kép-mivoltában, hanem a hangulat mindet valami reflexió megnyilatkozásának foszlányául használja fel. Egy-egy kép rendesen egy-egy jelenetnek a pillanata. Ezt a pillanatot, ennek az élményi valóságát a dal elénk veti, úgyhogy szinte látjuk a költőt a természet valamelyik pontján. A megragadott természeti élet jelenet azonban a költő lelkének, nem pedig tisztán a szemének köszöni a megörökítést. Nem pillanatfelvételek ezek a természet fenséges világából, hanem a hangulati festés vászonképei. Innen van, hogy a megörökített pillanat cselekvés-tartalmát, történést nem is a természet elébe táruló élete adja, hanem a saját szívéből a természetbe képzelt érzés.

A költő ereje az érzés életadó ereje, az a képesség, amely mindent emberi szív kisugárzó képességével tud telíteni, amely mindenben a maga szívének lüktetését tudja kihallani és kihallatni. A telefonpózna, amely ott áll az erdő eleven fái között, egy élő lény szívének harcát sugározza ki magából. És ez az élet, amely a természet alanyaiból fénylik felénk, nála mindig hangulati élet, nem több az ember hangulati reflexénél. Még ott is, ahol az értelmi konstatálás marad meg az

olvasóban, ez a konstatálás csak hangulati ködben jelentkezik. A legszébb példája ennek a *Hangverseny*, az élet aeternitásának csodálatos kisugárzása:

„Lent a patak zúg;
De most jó a szél —
És elkezdí a fenyves idefenn.
Ifjú cserjék vad sörénye lobog
És az öreg fenyők
Inognak méltóságosan,
Azután semmi hang.

És felhallatszik újból a patak.

Egy szélroham —
S a fák folytatják, ahol abbahagyták:
Mi történt kétszáz esztendő alatt.
És új szünet.

És felhallatszik újból a patak.“

A természet fenségének, erejének, hatalmának és a költő lelke nyugalmának magával ragadó egyszerűsége a lírai költészetnek olyan új szépségét revelálja, amely Reményik nevét magában is maradandó irodalomtörténeti értéké teszi.

A hangulati megjelenítés természetesen elmélyedő, látszik rajta a költő önelemző hajlandóságának a megszokása, de nem értelmi boncolás, nem tudatos szándék által vezetett vallomás, hanem az önismerés önkéntelen megáradása, a költő lelkében végbemenő folyamat sejtelme. A természet és a líraiság nem mesterkéltén kapcsolódnak össze; a lírai elem mindig a látási élmény hangulati reflexének érzik. Ez az oka annak, hogy a természet szemlélete mítoszt nem fejleszt nála. Az éhhez szükséges távlat hiányzik, mert benne a természet egyszerűen hangra kelti a benne élő hangulatot.

Ebben az impresszionista költői stílusban volt mestere: Rilke, akivel sokban, természeti adottságában, kisugárzó szívmelegében is rokon. Nálunk a nagyközönség Rilkének előbb az emlékhangulatok után szálló verseit ismerte meg. Reményik nem ezeknek a verseknek lett a fordítójává, hanem azoknak, amelyek a gondolati problémákkal úgy küzdenek, hogy meghagyják őket hangulati sejtelmességükben. De azért alaptermészete nem teljesen a Rilkéé; annak kimért formai zártsága nem illik az ő lelkéhez. Jellemzően igazolja ezt *Ama keskeny út* című dala, amely nyilván Rilke egyik versének a visszhangja, a Reményik Rilke-fordításai között is szereplő *In diesem Dorfe steht das letzte Haus* kezdetűnek. De míg Rilke a természeti képet távolabb tartja magától, nem is egyéníti, nem is képzelheti el, hanem csak jelzi; míg Rilkénél a történés is általánosságban az emberiségre vonatkozik („Die das Dorf verlassen, wandern lang...“), Reményik a *maga* élményének mutatja a természeti miliót, a maga lelkére vonatkoztatja a hangulati reflexiót. Reményik tehát abban különbözik Rilkétől, hogy sokkalta szubjektívebb lírikus annál, hogy ezt a szubjektivitást a természet-

megjelenítésben is keresztül tudja vinni. Igaz, hogy ennek sokszor bizonyos elnyúlás a következménye, de csak a külső terjedelemben; az áradó hangulat azért nem feszíti tovább a verset, mint amennyit a hangulati közvetítés megenged, sőt megkövetel.

5.

Az, aki a természetben is csak a maga lelkének hangulatfelhőit látja, még inkább önmagába fordul, amikor megválnak a természettől. Nincs is más témája, csak önmaga. Reményik költészete is ilyen befelé forduló költészet. Gondolatai különösen két probléma körül szálldosnak: a költői hivatás és a költői munka körül. Az utóbbira vonatkozó világosság-keresésnek ő a legelmélyedőbb vizsgálója a magyar költészetben; külön kötetet is szentel ennek a problémának, a *Műhelyből* címűt. Keserűen panaszkodik, hogy a szó nem tudja fedni teljesen azt a tartalmat, amit a szív és ész reá akar bízni. A lelket a vers nem tárja fel teljesen, mindig marad valami feltáratlan, valami kiszoruló. Másik megállapítása az, hogy költészetében maga sem engedi a valóságot a maga megválogatatlanságában szóhoz; az a meggyőződése, hogy a költészetben nincs is helye másnak, csak ami érték. A költészetet sokkal többre tartja, mint hogy abba a szennyet, a nem felémelőt beleengedhetné. Szembefordul az újdonságot hirdető poétákkal, akik az erkölcs szavával nem törődnek: ő nem tud kacagni a sírok felett, nem tud a bánatfából bűvöléssel örömet kivirágoztatni, — nem is akar, hanem egy a célja: a vigasztalás. Viaduktnak érzi magát, amelyen a lelkek serege egymás felé halad; amely vállalja a gyötrelmet, csak hogy másoknak feledést, enyhülést, nyugalmat szerezzen. Költészetét teljesen a másoknak való szolgálatba állítja; megható nemességel dalolja:

Ó, szavaim, ti halk sebkötések!
Ha ügyetlenül tettem föl, mit ér
A fehér pólya bús szívek felett?
Művészet, tudás, szeretet mit ér,
Ha átizzik a kötésen a vér?''

A költészet értékelő szempontja az ő szemében az, hogy mennyiben tud a mű az olvasók lelkén nyhét simítani. Önmagát a versben nem tartja fontosnak, kicsinek érzi; de az a hit él benne, hogy költeményei ezt a lélekgyógyítást el tudják végezni. Ez a megnyugvása és a nehéz órákban ez a kétsége. A halhatatlanság nem csalogatja; megelégszik,

Ha csak egy lelket szebbé, jobbá tettem,
Ha csak egy szívbe szent mágot vettem,
Ha csak egy lángot növeltem az égig,
Egy ügyet védtem utolsó csepp vérig...''

Amikor elfogja a sötétlátás, amikor nem tudja szenvedéseinek értelmét, amikor a hangulat köde a legfojtóbb, az a kötelességtudat ihleti, hogy tán egy lélek insége, egy lélek éhsége, egy szív szomjúsága vár reá és *csakazértis* pengeti lantját. A fejlődést, a költői nemesedést

is ezért sóvároga, ezért akar jegecesedni, zárt kristállyá fejlődni. A Múzsák sokszor szomjúhoznak vére, de ő szívesen veti magát áldozatul a Múzsák vérszomjának, hitével, szerelmével, nyugodtfolyásúnak könnyebbíthető életével. Programja az örömszerzés, de minden nyújtott örömmel szenvedés az ára.

Mert szenvedés már maga a hivatásért hozott örömaldozat is, de még nagyobb a hivatás terhével való megbirkózás. Néha ijedten kérdi, nem tör-e össze lantja az alatt a súlyosabb dal alatt, amelyet a kor, a nép szenvedése sajtol ki belőle? Máskor attól fél, hogy a hit ereje hiányzik belőle; hiszen nem takarhatja el szemét s ha nem takarja el, látnia kell az áthidalhatatlan szakadékok ezrét, a leküzdhetetlen diszharmóniát, a lerombolt templom eltörölhetetlen vérfoltját. Ennek a kétségnek ki-kitörő fájdalma sír fel az *Egy eszme indul* lapjain. Saját szívének nemessége kristálypalotát épített vele, de az élet lökései megsemmisítik az épület homlokzatát, megtörik sudár felfelészökését. Ez a belső tragédia a legnehezebb tragédia, erőt gyilkoló, reményt hervasztó, kedvet temető. Úgy látszik e tragikus percekben, mintha a nyugvópont teljesen eltűnt volna, mintha a végzet mindent letarolt volna. Költőnknek azonban

„Ekkor eszébe jut:

Van még egy sírhant messze valahol“,

van még vigaszra szoruló szív, és saját lelkének vihara fölé a szeretet résztvevő leple borul. Nehéz ez a lepel, fojtó és kínzó, de a kötelesség ezt emeli minden más fölé. Ilyenkor önmagát ostromozza a szemrehányás, azért, mert önmagába tudott temetkezni, saját selymeibe takarózni, mint az önző szentjánosbogár.

A szentjánosbogár selyemszövései közül a legszebbek a halállal foglalkozó versek, amelyekben az örök álom fekete pilléjét várja, figyel, akarja megérteni; amikor a saját halálának pillanatát próbálja maga elé képzelni, azt esdélve a végzet kegyes hatalmától, hogy őt hivatása legszentebb percében, egy utolsó, alkotó akaratban megtisztulva ragadja el. De a halált megérteni nem lehet; félelmes hatalmát megfejtani hiába kísértjük meg. Savitri is borzongás nélkül állott Yama előtt, amíg szemei meg nem látták az Isten küldötté kedves arcán az üres szemgödörket, de az élettelenység borzalma elől nem volt hova menekülnie. Költőnk is a csendes eltűnést, a szelíd, halk léptű halál kíséretét kívánna, „emlékei hóesése közben“. De ez a vágy a legmesszebb esik a teljesüléstől; a halál gondolatának tehát csak az álom tündérecsetje adhat szépséget.

Az élet panasza is felsír néha költészetében. Valami elveszett belőle, amit megszereznie már késő: a boldogság. Az *Atlantisz harangoz* egyik verse mintha egy lehulló őszi levélre bízna ezt a szomorúságot, amikor így fejezi ki:

„Egy diák jött az utcán szembe velem,
A gomblyukában rózsza...
Ahogy méla mosollyal ráhajolt:
Valaki adta, sugárzott le róla.

Rózsa, illatos, nyárelői rózsá...
 Illatos, édes, első szerelem...
 Nekem ily rózsám nem volt sohasem.
 Más virágra vágytam már akkor is:
 Halványábbra, illattalanábbra,
 De ritkábbra, csodálatosábbra. —
 És közben — elfutott az élet is.“

A másik elégedetlenség a lélek értékének kibogozásával függ össze. Önmagában egy eltemetett Istenarc kisugárzását érzi, — egy Istenarcét, melyet a lét előtti élet temetett oda, s a kihült csillagok hamuja alól ezt akarja kifejteni. A köfejtő munka eredményével nincsen megelégedve, pedig a tisztaságnak olyatén himnuszai, mint a *Mikor a delta a forrásra gondol*, ennek az Istenarnak lehetnek csak a kisugárzásai. De az önbírálat kemény, — keményebb az igazságnál is. És ezekben a nehéz percekben boldognak mondja azokat a pillanatokot, amelyekben a gondolattól el tud szakadni, elfeledkezni minden problémáról és átengedni lelkét a messze zaj zsongító-békéltető zenéjének.

Ezt a nyugalmas pillanatot hozza meg legújabb kötetében a tenger fensége. *Két fény között* — ez a kötet címe. De a két fény csak arra jó, hogy örökké a saját lelke fény értékének pillangóvergődését vetítse elénk. És ebből a vergődésből születik a magyar szimbolikus lírának egyik legszebb dala, a *Karszt*. Altalában, a tenger a természet világát mind erősebben a szimbólum festékévé tette; így vált az Ica mellett elszökő patak a magát immár felejteni kívánó költő visszhangjává. A költő egyre jobban érzi a saját megtépettségét, a hivatás töviskoronájának vércseppjeit; egyre világosabban látja a teremtett világ könyörtelenségét, érzi meg a látszat csalfa, de édes nyugtatását. És itt, ebben a kötetben jutunk el a szomorú természet legtalálhatóbb magyarázatához, *A belülvalók árnyékához*, a *Mouches volantes*hoz. De itt halljuk a leghatásosabb gyógyszer megnevezését is, e sorokban:

„...mind, aki egymást ideleln szeretete,
 A csillagkoszorúba bekerül,
 S ragyog szerelmük tisztán, szabadon,
 Testetlenül és véghetetlenül...“

6.

Ha most már felelni akarunk arra a kérdésre, hogy mi Reményik költészetének a vonzóereje, könnyű a választ megadnunk. Annak a léleknek, amelyet a közelmúlt tíz esztendő fejlesztett ki bennünk, a legnemesebb, legtisztább hajtása a költő lelke. Mindaz, ami ebben a lélekben varázs, érzelmi szépség, ami ebből a lélekből bennünket legmagasabbra emelkedő tisztulásunkban áthat, megneimesít, a nagy ember szeretet, a minden emberi fájdalmat megsírató részvét, a nagy szeretetből fakadó kétség, fájó tehetetlenség, mindaz ebben a lélekben megésményesült tökéletességben lüktet, ebből a költészetből magához formáló erővel sugárzik. Nem ismerek ma magyar lelket, aki annyira magához igézné a magyar szívet, mint a Reményiké. Ez az első magyarázata nagy hatásának.

De Reményik nemcsak nemes lélek, hanem nagy poéta is. A magyar impresszionizmus lírájának legfinomabb esetje az ő birtokában van. Az erős hangulati élet, amelyet a sors reá szabott, míg egyrészt egész életére felhők terhét rakta, másrészt egész lelkét a hangulatok Kárfájává formálta. Az örökös hangulati szikra a daltermő percek ezrével kárpótolja fájdalomködből kiemelkedni nem tudó szívét. A költői intuíció adománya viszont a dal-tartalomhoz teljesen hozzáhangolja a dal szavát. A dal hangulata és kifejezése oly összhangzatos, hogy át-érezhető hatása ellenállhatatlan. Legtöbb költeménye épp ezért marad sóhaj, ezért marad meg a gondolati problémák szivárványos tükrén, a költő szívének bilincsen. A dallam úgy szövődik a hangulatra, mint a madár éneke: addig tart, amíg a hangulat kicsobbanása megköveteli, s olyan ritmusban árad, mint ahogy azt a hangulat erőfoka kívánja. A formának ez az — önkéntelennek látszó — hozzásimulása az érzés-tartalomhoz Reményik költészetének *legszebb* formai értéke.

A lélek érzékenysége még egyet adott neki: a nyelvképzelet üdéséget. Nemcsak a ritmus illeszkedik a hangulati tartalomhoz, hanem a kifejezés nyelvi elemei közül az értelmi és szemléleti mozzanatok is. A hangulat állandó hullámzása megköveteli a kifejezéstől is a hullámzás szuggesztíóját. Reményik nyelvében ezt az adományt is odajegyezhetjük a Múzsák áldásai közé.

A költői adományok mellett van egy öntudatos formai törvénye is: a zártság törvénye. Az a költeménye jut eszembe, amely talán azért intéződött Mécs Lászlóhoz, mert annak a pap „bánatútjáról“ való panaszára ad feleletet. Mécs László, a katolikus pap azt siratta, hogy a szerelem boldogságáról le kell mondania; Reményik erre így felel:

Ez így rendeltetett:
 Hogy ne lehessen soha senkié,
 És ne lehessen enyém senki sem.
 És legyen mégis a mindenkié,
 És legyen enyém az egész világ.

Ó, árvaságra szűkült végtelen,
 Ó végtelenné tágult árvaság!”

Ez a rövid, de hangulatban és a hangulat mögé rejtett gondolati tartalomban mérhetetlen gazdag megnyilatkoztatás Reményik formai művészetének legnagyobb értéke.

(Budapest.)

Alszeghy Zsolt.

KOVÁCS DEZSŐ

„Annyi a szegények szenvedése a világon,
amennyit nemes szívvel megérezünk belőle.”

Kovács Dezső.

Vannak írók — nem is a legértéktelebbek —, akik sajátos lelki berendezésüknél fogva mintegy *befelé*, csak maguk számára alkotnak. Témák suhannak át lelkükön, formába nem kívánczók, melyek bennük gondolatvillanásig tartó s a nagy műalkotások hatásával felérő megrendülést okoznak. Ez a kielégülés érzetével járó lelkiállapot félúton megakasztja a téma formába szökkenését: terméketlenségre vezet. Nem egy fontos tényezőnek kell aztán szerencsés együttműködésre lépnie, hogy a teremtő lelket zsibbadtságából felverje és az ilyen módon már-már elvetélt témákat műalkotássá érlelje. Ezek között nem kis szerepe van az anyagi kényszernek. Jól mondja Kovács Dezső a *Fogytán a nóta* íróhőséről: „Hátra volt még egy-két vizsgálja. Azokat nem tette le. Hadd legyen csak az írásra utalva.” Valóban, aki ilyen lelki berendezéssel azt akarja, hogy nevét a termékeny írók sorában emlegessék, jól teszi, ha minden hidat feléget maga mögött. De van az éremnek másik oldala is. Ha egyszer az ilyen író megnyilatkozik, nem azért teszi, hogy olcsó siker kedvéért vásári zajt üssön. Beteges népszerűség-szomját sem akarja oltogatni vele, mert hiszen a mindenáron felszínmaradás gyötrő kényszerét nem ismeri. Megnyilatkozik, mert teljes lelki kielégülésre vágyik; alkot, hogy lelke reprezentáns darabjait nagy gyönyörűséggel ingyen szétosztogassa.

Az írók e csoportjához tartozik az erdélyi irodalom egyik legvonzóbb egyénisége: Kovács Dezső. Neve nem új az erdélyi irodalomban. Nem a magáramaradást követő irodalmi fellendülés dobta felszínre; jóhangzású volt már a háború előtt is. Nagy időközökben megjelent novellái nem egészen négy kötetet töltenek meg.¹ (A *Trifolium* címűt Bede Job és Fekete Nagy Béla társaságában adta ki.) Ez a termés, ha kevés is arra, hogy neve mélyebben belevésődjék az olvasók széles rétegébe, nem kevés, hogy az a kis tábor, melyhez üzenete eljutott, örökre szívébe zárja. Mert — s ezt talán ő mondja valahol — nem a csak pillanatokra sima s még olyankor sem teljesen tiszta *tenger* tükrözi hűen a nap képét, hanem a fűszálon reszkető parányi, de mindig tisztán ragyogó harmatcsepp. Ilyen harmatcseppek az említett kötetekbe foglalt novellák is, melyek híven verik vissza Kovács Dezsőnek, a humoristának képét.

Mert Kovács Dezső humorista. A humoristáknak abból a fajtájából, melybe tartozni érzékeny szívet jelent. Van egy gyermektörténete, *A vén ló* című, mely szerencsés fényvel világítja meg a humorista feladatát, ahogyan azt Kovács Dezső látja. Az író egyszer sírva találja fiát. Csakúgy rázkódik a nagy zokogástól. Szünni nem akaró keservének

¹ *Trifolium*. Kolozsvár, 1890. — *Apró komédiák*. Kolozsvár, 1900. A szerző kiadása. — *Apostolok és csavargók*. Kolozsvár, 1924. Minerva-kiadás. — *Ballag már a vén diák*. Kolozsvár, 1924. Az Ifjú Erdély kiadása.

oka a filegóriában feledett hintaló nyakán talált levél. Az egykor délceg, most megkopott paripa szemére lobbantja benne kicsi gazdájának, hogy elhanyagolja. A filegóriában kellett átszenvednie a tél dermesztő hidegét szomorú elhagyatottságban. A levél fájó hangja megtalálja a hűtlen kicsi gazda szívéhez az utat. Megbánja szívtelenségét s ettől kezdve féltő szeretettel becézgeti a lovat, hogy átélt szenvedéseit feledtesse vele. „Óh én édes kicsi gazdám! — tanítja végül az író fiát — annyi a szegények szenvedése a földön, amennyit nemes szívvel megérezünk belőle.“ Ez a történet a maga megrázó egyszerűségében sikerülten példázza azt a szerepet, melyet Kovács Dezső az igazi humoristának szán. A humorista az emberek vigasztalója. Feladatát csak akkor tudja híven teljesíteni, ha szíve tárt kapu az emberi keserőségek számára s ha ezek a keserőségek át- meg átremegnek rajta. Csak szívárvány az örökös mosoly ajkán, a jókedvnek a befelé szívárgó könnyeken megtört szívárványa.

Kovács Dezső feladatához híven mély részvétellel, olykor alig titkolható megindultsággal szemléli a kis emberek félszeg botlásait, a szegények kínos vergődését. Néha úgy érzi, hogy ereje elhagyja s az örökös mosoly elhal ajkán. Ilyenkor a szenvedők szenvedőjén, a Jézus Krisztuson feledi tekintetét (*Az éjtszaka*), meg azokon, akik az ő útját járják, az apostolokon (*Az idegen, Az apostol, A katona*). Ha ilyenmódon erőt gyűjtött, fáradhatatlanul megy tovább a vigasztalók országútján.

Céljának, a humorista céljának megfelelően választja meg alakjait is. *Teréz és Katalin*, az *Anyai gondok* vénkisasszonyai kedves ismerőseink. Mintha már találkoztunk volna velük valahol. Talán egy halkszavú Biedermeyer-regényben, vagy egy régi-régi ház levendulaszagot őrző vastag falai között. Alakjukon ott reszket a Biedermeyer szelíd fénye. Fáradhatatlanul tipegnek egész nap, s amilyen tipegő a léptük, olyan a gondolkozásuk is. Az élet nagy kérdései előtt eleinte tanács-talanul állanak, de jó szívről csakhamar megmutatja a kivezető utat. Ugyanilyen mélyen bevésődik az olvasó emlékezetébe a jószívű, de indulatos falusi plébános, Barthos Theodozius (*Nyomok a kertben*), a két „minta-béres“, az italos János és Tógyer (*János esküszik*), a tragikus sorsú gazdaember, Nagy Andris (*Az utolsó barázda*) és legjobban a *Nagyasszony menni készül* pompásan megrajzolt nagyasszony-alakja. Finom és érzelmes, mint valami pasztell-kép, bájos és hangulatos, mint az erdélyi lankák őszi délutánja, mely még egyre mosolyog, pedig felette már az elmúlás borong.

A humoristát jellemző érzékenység s a fonáságok észrevételére idomult szem vezette Kovács Dezsőt gyermek- és diáktörténetei megírásához. Mert van-e furcsán félszegebb valami, mint a társadalomszabta korlátok között ide-oda bukdácsoló gyermek, de egyúttal van-e komolyabb? Kovács Dezső jól érzi magát a kicsinyek világában; nevet furcsaságaikon, gyönyörködve szemléli kópéságaikban megnyilatkozó találékonyságukat. *A csiga* „enfant terrible“-jének, Pista gyereknek vásott csinyjeiben annyi a természetes ötletesség, annyi a pajzán humor, hogy lehetetlen komolyan haragudni rá. A diákszobák rideg világára is ez a meleg humor árasztja fényét. *A történelem nemezise* hasonlíthatatlanul jóízű diáktörténet. — A kolozsvári kollégium egyik szárnyában

megbúvó infirmárium nevű szoba lakóinak igazságérzetét addig-addig izgatja a hős Hunyadi László lefejeztetése, míg egy szép napon elhatározzák, hogy egy kicsit rektifikálják a történelmet. Es egy, diákfantáziával kiagyalt történeti képben előadják nem a *kedves* Hunyadi László, hanem a *gonosz* Gara nádor lefejeztetését. A terv kifőzése, a szerepek kiosztása, a hátborzongató kivégzési jelenet s záró akkordul az általános verekedés, melyben a megelevenedett *Vérpad* is derekasan kiveszi részét, — mindez majdnem foltalan szépségben tárja elénk Kovács Dezső művészetét. Ha ilyen témához nyúl — már pedig ez nem ritka eset nála — megfélekedezik a tanári sors keserű tapasztalatokkal kirakott súlyos keresztjéről; arcán elsimulnak a hivatással járó szigorú redők és elvegyül a maga alkotta vidám világba. Nevet és nevetet, de komolyságát egy pillanatra sem veszti el. Minden sorából kicseng megszívlelésre méltó tanítása: Hosszú sorokban indulnak el a gyermekvonatok innen-onnan és futnak egyenlőtlen gyorsasággal az élet határáig. A felnőttekre vár az a kötelesség, hogy futásukat szabályozzák s ha kisiklanak, vissza-segítsék a parányi sínekre, mert a kisiklás még nem katasztrófa!

Amilyen megindult szeretettel rajzolja a gyermekek világát, éppen olyan szívesen mond el tréfás történeteket az állatokról is. A *Hollókról* című, három érdekes, egyben tanulságos holló-történetet tartalmaz, *A mi kutyánk* pedig egy baromfipusztító orosz vizsla eseményekben, helyesebben: baromfiakban gazdag élettörténete. Az előbbiben az író humora már-már a *groteszket* súrolja. Mert milyen más név illetné meg a *Mathu* nevű holló kissé kegyeletsértő kalandját a földosztó mérnöksegéd Annuska leányának halottas kamrájában?

Kovács Dezső előadóművészetét a megjelenítő erő jellemzi. S ha alakjai megválasztásában, méginkább rajzában Dickensre emlékeztet, ebben mintha itt-ott Jókai meg Mikszáth fogná tollát. A színes természeti képeket éppen olyan ízléssel tudja beilleszteni novellái szövetébe, mint Jókai. Vannak viszont fogásai, melyek Mikszáthot juttatják eszünkbe. A *Tavaszi rügekben* pl. a fogfájásról ír. Felsorolja fajait, aprólékosan beszámol keletkezéséről, növekedéséről, természetéről, egyszerűen a fogfájás egész természetrajzát adja. És mindez fogás nála, hogy annál jobban kiemelje annak a helyzetnek komikumát, melybe a novella fogfájós hőse sodródott. Nem hiszem, hogy volna még irodalmunkban olyan „költői mű“, amely részletesebb elemzését nyújtaná ennek az alapjában véve jelentéktelen, de gyöttrő betegségnek...

Ügyesen fokozza a humort szerencsésen megválasztott képeivel is. Vannak hasonlatai, melyek helyükön alkalmazva hármas célt is szolgálnak egyszerre: világító erejük, jellemeznek és egyszerre megütik azt a derűs hangot, melyre írójuknak szüksége van.

Kovács Dezsőnek, mint a kolozsvári kollégium tanárának, majd igazgatójának a magyar iskolaügy, — mint az Erdélyi Irodalmi Társaság alelnökének a magyar lélek és öntudat ébrentartása terén bizonyára hervadhatatlan érdemei vannak. Lehet, hogy ő maga is ezeket tartja előbbrevalónak. De hogy kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar irodalomba is, arról novelláskötetei tanúskodnak.

A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOM

Ha rész válik el az egésztől, lappangó erők szabadulnak fel. A Felvidék, különösen Erdély irodalma igazolja ezt. A Vajdaságban azonban másként áll a dolog. A legárvábban maradt minden elcsatolt terület között; irodalom szempontjából a „zsiros semmi“ volt; magyarsága legfeljebb félmillió. Kevés kultúrája, kevesebb pénze van, hogy olvasson. A legolvasottabb napilap, a „Bácsmezei Napló“ 18,000-es számban jelenik meg; könyvet vásárol átlag 150 személy. Megalakulóban van a könyvbarátok társasága, eddigi sikere: 40 tag.

Szócsőül folyóirat látszott a legcélosabbnak az írók előtt. Valamennyi hamvábaholt kísérlet volt. Hesslein József *Fáklyájának*, Csuka Zoltán aktivista folyóiratának, az í?/-nak, *Revu* c. képes hetilapjának néhány számig terjedt az élete. Az idén *Képes Vasárnap* címen indított Csuka új hetilapot. Talán jobban meggyökeresedik az, mert irodalmi rés zében, képeiben enged az olvasók ízlésének; bár nevelő szándéka kétségtelen.

Más terület hiányában napilapokban tört életre az irodalom. Ez nem széles; 12—15 heti- és napilap jelenik meg a Vajdaságban, de csak a szabadkai „Bácsmezei Napló“ és az újvidéki „Délbácska“ öleli fel a fejlődő irodalom izmosítását.

A viszonyok rászorították az írókat kollektív megnyilatkozásra. A *Vajdasági Magyar írók Almanachja* (szerk. Dettre János és Radó Imre) a megmutatás szándékával lép elő: „van vajdasági irodalom, az elszakadt magyarság kultúrképes“. Ennek erősítésül mindenkit szóhoz juttat; pár oldal jut egy íróra, s mindig legjellemzőbb alkotásukra. A most készülő *Kéve* is minden irány természetét felveszi.

Természetes vágya az íróknak: önálló kötetben megjelenni. Több mű a szabadkai *Minerva* könyvkiadónál, de nagyobb rész saját kiadásban született meg. A jelentősebbek Magyarország felé húzódnak. Sőt versek, novellák, cikkek is átkelnek a határokon. Csuka Z., Fekete L. a Hídba, Pásztortűzbe, Tamás I. a Magyar Hírlapba dolgozik; László Ferenc a Korunkban, Könyvbarátok Lapjában ismerteti az ottani magyar irodalmat.

Ennyit a viszonyokról; a továbbiak az írókról.

Egy részük még Nagy-Magyarország irodalmához számítandó. *Ambrus Balázs* a Hét és Új Idők gárdájához tartozik. Fordít ma is angol, francia, német, szerb verseket, de kötetet nem adott ki az elcsatolás óta. Baedeker *Milkó Izidor* sem sorolható a vajdasági írókhoz. írói tevékenysége a múlt század utolsó negyedére esik. Hosszabb szünet után hat kötet munkát adott ki. *Firenzei eset és egyéb elbeszélések* szatirikus novella-kötet. A címadó elbeszélés középkori szerelmes történet, főlényes, modern szemszögből nézve; a többi novella politikusok szatí-

rája. A politikusokat s a vidék életét tűzi tollhegyre *A miniszter barátja, Spekulané és társai* pedig az új gazdagok kultúrszomját. Ez a szomj úhozás természetes; méltóbb lett volna rovásra a társadalom, mely vagyonhoz juttat munka s műveltség nélkül. Ennél a hosszú résznél érdekesebb a: *Beszélgét a szegény ember és a gazdag ember*. A legvaskosabb anyagiasság, a vagyoné, önt panaszniagarát a kőszívű szegényre, ki nem tud sírni a gazdag gondjain. *Asszonyok*: női lélektan. Nem mindé; ama 80—90 százaléké, kik boldogtalanítják az otthont, társaságot, novellákat. Szellemesen végzi ki Milkó a boudoir-novellák hőseit, hősnőit, úgy-hogy kötetének etikaibb hatása van, mint egy kötet morál-prédikációnak. *Baedeker írásaiból* kalauzol az emberek között; kis és nagy ostobaságok kényszeredettjei, éretlen gyermekek ők, kiknek mindegy, ha rombadól is minden, csak az ő gummilapdájuk legyen meg mindörökké. Rajtuk, népeken, elítéleteken, paradoxonokon túl, az igazi emberit keresi. *Írók és könyvek* kellemesen cseveg visszaemlékezéseket, elmélkedéseket a könyv, újság, olvasók belső világáról. *Ketten*, Milkó egyik legértékesebb könyve. Finoman vezetett párbeszédében tárja fel a történetem s irodalom nagyjainak lelkét. A hat kötet változatos formákon át dokumentálja Milkó erős, Ambrus Zoltánra emlékeztető írói készségét, felsőséges íroniáját, mely még saját mesterségén is felül áll, nagy műveltségét, — szociális érzését.

Borsodi Lajos negyedszázadja kezdte meg működését s Budapesten jelent meg első kötete: *Mesék-merengések*, melyet a kritika melegen méltatott. Ma vajdasági s erdélyi lapokba dolgozik. De jelentek meg önálló kötetei is. *Kirakat*, kis költemények prózában. A fájdalom rab-szolgájáról, az emberről, az emlékek múzeumáról, az életről, tolláról, szívről szól halkan, mintha magával beszélgetne. Alig mérhető dolgok indítják el a gondolat- s érzésrajokat, a simán áradó mondatokat. *Házi bál* c. kötete novelláit nőkről szövi: legszívesebben az erősekről s fölényesekről. Megoldásuk frappáns, bennük drámai erő lüktet. Természetes formájuk a párbeszéd; többjük színjátékká íródik.

Havas Emil újabban egy regényt adott ki: *A fehér lapot*. Apróságok széles részletezése közben mondja el, hogy Bozóky Elza nem tudja lány-ságát fehér lapnak megtartani. Miért? Ehhez nincs az írónak elég hitető s jellemző ereje.

Radó Imre a Pesti Hírlapban adta közre első novelláit. Régebben megjelent kötetei: *Nősülő férfiak, Mézes hetek az esküvő előtt, Riport*. E cikk határába eső regénye: *Az akarát szárnyán*. Bálint István repül rajta célja felé, fölényesen, biztosan. Zsámolya Kungl, a tolvaj bank-tisztviselő, gátja a nő, Méryné öméltósága; nő, kiért történik minden; Zsuzsika. A sikerért magasra ívelteti pályáját; hisz mindenhez ért, zseniális az agya, izmos az akarata. Kissé Jókai-alak, de Radó is szereti a keménykötésű férfiakat. A regény vége mindent jóvá kozmetizál, de ez nem rontja el a mese érdekességét, az elbeszélés elevenségét.

Szenteleky Kornél írói pályája Budapesten kezdődik. Az elszakadás óta a Bácsmegyei Naplóba dolgozik, esztétikai cikkeket ír, francia, olasz, német, szerb verseket fordít; maga is ír finom hangulatú költeményeket. Önálló művei: *Kesergő szerelem*, egy sorsverte asszony csöndes szerelmé-

nek lírai regénye. *Színek és szenvedések*, Pechán József bácskai festő emlékezetére írt essay. Legjellemzőbb műve: *Úgy fáj az élet*. Egy nagykultúrájú lélek lírai sóhajtásai prózában. Súlytalan vágyakból, remegő hangulatokból sző, gyöngéd jelzőkkel, csiszolt képek sokaságával kicsipkéz habkönnyű szemfedőt s ráborítja a múltra. A múltra, melyért rajong, mert fantáziája színesíti, a művészeti s történeti emlékek álomvilágára, a kolostorok misztikus életazilumára, a tegnap vánkosára, ahol gyermekkoráról álmodhatik. Érdekes a 40 c. dithyrambus, a láz fátyolos zenéjének lekottázása.

Az új nemzedék írói ereje lírába öltözik.

Csuka Zoltán sokoldalú munkásságot fejt ki. Mesével kezdte: *Mes. az orgonakirályfiról*; aztán folyóiratokkal próbálta ki fáradhatlan erejét, ír elbeszéléseket, fordít, készülöben van egy regénye: *Ez a mi testünké*. Igazi területe a vers; legalább így mutatják kötetei: *Versek, Utak, Megyünk, Fundamentum, Észendők ütőerén*. Figyeli az ember szíve remegését, gyomra korgását. Nem esztéta, akinek minden mindegy, csak a rím és ritmus fontos. Meleg érzéssel átfogja az élők s élettelenek mindenegységét, hogy új öröm elé hívja. Öröm, élet, erő árad soraiból: még az ősz, a múlás nyútt témája is életkedvre fakasztja. Szerelme sem az egyén sóhaja, nyügösködése, hanem lebomlás a teremtő erő előtt. Nyelvét áhangszerelte a pásztor- s földmívelő élet nyelvéről a ma kifejezéseire. Egyéni, tömör, mégis egyszerű nyelv ez. Formája a ránézve egyedül lehetséges, szabad vers. Tud könnyedén játszani is, de az élet jajját, ökölbesorulását nem törheti szabályok versruhájába.

Debreczeni József egy kisebb gyűjteményt tett közzé *Történet* címen. Közel van a diákkorhoz, annak emlékei, olvasmányai, konvenciósan vágyott múlt, hitegető misztikum adják verstárgyait. Az élet előtt még idegenül áll, keresi magát, megnyilatkozhatását. Ezért inkább a forma, mint a mondanivaló vezeti gondos felépítésű verseit.

Fekete Lajosnak megjelent két kötete: *Bilincses gyermekkor, Béklyózott erők feltámadása*, rövidesen megjelenik a *Szent Grimasz*; ezenkívül még egy várja a napvilágot. Költészetéből két lélek néz reánk. A passzív lélek hangulatoktól ellágyulva, életfáradtan menekül emlékekhez, álmokba, magánosságához. Élményeit annyira szublimálja, hogy valósággyökerükhöz vékony szál sem fűzi őket. Aktivitásában a jövő tűz csóvjának lobogtatója. Hinteni akarja mindennek az élet jóságát, szépségét; harcol a nyomor, rosszakarat, tehetetlenség, Jóbok ellen, kik renyhén henyélnek az Úr szemetjén. Versei formája is kettős: tud játszani könnyed formákkal, de sokszor egyszerű, közvetlen beszédben nyitja fel lélkét. A belső s külső kettősség fejlődésének eredője. Maga sem érez közösséget minden versével; mai énjét újabb kötetei fogják megmutatni.

Szántó Róbert több irányban dolgozik. Egyik élesztgetője a kultúr-életnek; szerkeszt egy modern szellemű egyházi újságot: *Vándorút*. Ír költeményeket; lírai lélek közvetlen megnyilatkozásai ezek, de a vers három dimenziójában — tárgy, kifejezés, forma — csak az Ady előtti korig jutottak. Ez áll legújabb kötetére, a *Viaskodó tavaszra* is. Elbeszéléseit *A próféta szerelme* c. kötetben adta ki, kisebb igényű valóságos-, diáktörténetek, történeti novellák, humoreszkek. Három egy-

felvonásosa műkedvelő-előadásban sikert ért el. Tehetsége az egyházi szónoklathoz irányítja; ha arra összesíti erejét, értékes munkát fog végezni.

Tamás István Fekete majális c. verskötete a húszévesek lelkét revelálja: a csikó-kedvet, robbanó vért, hetyke hiúságot, édig érő bambaságot, az egetverő bátorságot. A mindennél jobban szeretett én a költészete magja. Ezt az ént szeretné átmenteni az életből, amely kivázza a szemeket, nyársba húzza a lelket. Erős énje vizionálgatja a halálát, ravatalát. Szerelmében is az én a központ; ezért csupa küzködés, lázadás az. Ha kilép önmagából, tiszta emberiséghez, világot átfogó unanimitista érzésekhez jut. Versei ellentéteken ívelnek, de egy szemvillanással áttekinthető egyenesben. Szavaiba mondatokat fog egybe. Mikor eltalálja a közvetlen beszédet, közel fér az olvasóhoz. De a húszéves lélek forró boszorkányüst: pózt, bizarr, nyikorgó képeket, erőltetett erotikumot dob ki, melyek szétvetik a formát s harmóniát. Már versei bizonyítják jó szemét. Még inkább riport-könyve: *Öt világrész a Szajna partján*. A tudomány, művészet, politika, mulatók divatba kapott embereiről ad fotográfiákat. Főlényes felülről nézi őket; megkeresi bennük a jellemzőt, amit a csodáló tömeg nem lát.

Arányi Jenő: Ilyeneket álmodunk. Hőse az egyszerű ember, az író. Ami vele történik, amit belül átél, azt mondják el a fakó prózájú novellák. *N ovoszel Andor* egyszerű tiszamenti történeteket, kiszélesített tréfákat foglalt egybe *így a koma* c. kötetébe. *P. Gergely Boriska* verseket, szubjektív prózát ír „belső kényszerből”. Kötelességből pedig mesél, hogy a magyar betűt megtartsa a gyermekekben. Vezeti a Képes Vasárnap gyermekrovatát, a Bácsmezei Naplóban meséket közöl egy-egy magyar kincsről (Munkácsy, Ady). Az ötletes tanító-gondolat uralkodik *Mesék* c. gyűjteményében is. E modern mesék formája új, természetszerűen még nem kiforrott.

A magyar irodalom hatása a szerbre régi keletű. A helyzet most a fordítottját segíti elő. A modern szerb költőkből anthológiát adott ki *Debreczeni József* és *Szenleleky Kornél Bazsalikom* címen; Nusic regényét, a *Község gyermekét Csuka Zoltán* fordította magyarra.

Az esztétikai, tudományos irodalomnak is vannak munkásai. *Borsody Lajos* irodalmi tanulmányokat készített (*Ady, Az irodalom újabb irányai, A szerb-horvát irodalom, Az ember tragédiájának méltatása*), *Csányi Endre* egy *Baudelaire-tanulmányt* adott ki, most dolgozik ennek mélyítésén. *Farkas Geiza* szociológiai, esztétikai, lélektani munkássága a magyarországi irodalomhoz tartozik.

A felsoroltakon kívül számos magyar író dolgozik Jugoszláviában, de nem jelent meg kötetük, vagy ha igen, kisebb fajsúlyú.

A vajdasági magyar irodalmat értékelni nehéz, mert fejlődésben van. Ezért csak keresztmetszetét adtam. De annyit megállapíthatunk, hogy van értéke: menekülés a kaotikus, barbár világból, s a tisztult emberiség keresése. Csak éppen nem tud még megfelelő formába lendülni. Ha ez is meglesz, joggal kér helyet a négyfelé vágott magyar irodalom versenyében.

KÓS KÁROLY

1. Ma már — Uram bocsá' a paradoxnak tetsző szóért — könnyű erdélyi írónak lenni. Könnyű beszélni valami alig definiálható fogalomról, amelyet transzilvánizmus néven emlegetnek gyakorta, Bihar-keresztesen innen és túl. Fel-felbukkan a szó hol a budapesti, hol a bukaresti sajtóban. Magyarázni próbálják, körülsétálják a lényegét, belemagyaráznak sok mindent és elmagyaráznak belőle, ahogy éppen a hozzászólók politikai beállítottságának jól esik. Éppen csak a lényeget megfogni nem sikerül, kicsurran a hozzányúlók ujja közül, mint az ázott homok.

Nem sikerül pedig azoknak, akik tudományos apparátussal, homlokra tolt pápaszemmel vizsgálgatják, mint a szürke vulkáni kőzetből ki-kicsillanó termésaranyat. Művészembernek azonban, aki az érzékeltetés eszközeivel vezet el a titkok nyitjához, ehhez a furcsa transzilvánizmushoz is megvolt a kulcsa. Megvolt már 1910-ben, mikor Ady Endrén kívül még senki sem merészelte volna feltenni a kérdést: „S ha Erdélyt elveszik?”

A kulcsot akkor, mindnyájunk között elsőnek, Kós Károly találta meg. Az építőművész Kós Károly, aki akkortáiban hagyta el a budapesti Műegyetem tanuló-műhelyeit s valami belső indítástól hajtva, elindult megkeresni a probléma kulcsát, holott akkor még a probléma nem is élt tudatosan a magyar test tagjaiban. Az angol Ruskin tanításai akkoriban kezdtek belterjesebben hatni a mi művészi életünkre is. Akkoriban, vagy pár esztendővel annak előtte, forrtak a szívek és az agyvelők, hogy megszülessék a magyar építőstílus, amelyről csak annyit sejtettek, hogy egyszer, valamikor lehetett, de bizonyító adat alig-alig szóit amellet, hogy valaha is volt. Épültek indiai pagodák, cifra szűrőkről kopírozott tulipántos motívumokkal és azt mondták rájuk: ez a magyar stílus, vagy legalább is ilyennek kellett lennie, ha — voit. S ha nem volt, akkor ilyen legyen.

A fiatal műegyetemi hallgatót nem elégitették ki ezek az eredmények. Lennie kell valahol annak a magyar építőstílusnak, mely nem csupán díszítő motívumaiban magyar, de lényegében, tehát *konstrukcióban* és díszítésben összhangzóan az. S ha valamikor Ruskin Velence köveinek beszédét hallgatta ki, Kós Károly Erdély köveitől várt feleletet, megoldást az álutakon kereső magyar építőművészet legnagyobb problémája számára. Bebújt az erdélyi havasok közé és vallatni kezdte az ócska falusi templomok, az eldugott völgyek ölébe húzódott udvarházak, a faragatlan szikladarabokból tákolt hegyi viskók köveit. Bejárta a Székelyföld szelíd folyóvölgyeit és a félelmetesen kopár, vagy őserdők zúgásától harsogó sziklagerinceket. Órákat ült szász kerített-helyek tömpe templomaival szemközt. Felkapaszkodott a gyalui és bihari havasok facsúztatóin, olyan falvakban épült házikókat tanulmányozni, ahová hírmondóul alig jutott fel a magyar szó. Színmagyar, színromán és keveretlen szász vidékek épületei csakúgy vallottak neki, mint a három nemzetnek a szórványokban össze-visszakevert köemlékei, fedél-

KÓS KÁROLY
A MŰVÉSZ EREDETI RAJZA

szerkezetei, csüptetői és hegyes, zsindelyes tornyocskái, melyeknek négy vállán négy kicsi torony ágaskodik, mint anyamadár hátán a fiókák, jelképezvén a négy evangélistát, az ötödik, a főtorony pedig, a Mi Urunk Jézus Krisztust. És rajzolt, skicceit, jegyzeteket csinált, s megtalálta a nagy titok nyitját s keze alatt — s talán még a Thoroczkai-Wiegand keze alatt — megszületett a Gyermekek, a magyar építő és lakásberendező stílus. De ugyanakkor megszületett a transzilvánizmus egyetlen elfogadható indokolása s egyetlen alaposan megindokolt definíciója is.

1910 körül volt ez, inkább korábban pár esztendővel, mint később. Kimutatta akkoriban Kós Károly, hogy az erdélyi román ház, az erdélyi magyar ház és az erdélyi szász ház szerkezetei elemeikben — noha kiviláglik, hogy melyik magyar, melyik román s melyik szász kéz munkája — annyira hatottak egymásra, hogy építéstílusuk a külön nemzeti karakteren túl egy közös karaktert is tükröz: az erdélyi stílusét.

Most már könnyű elmondani, miután ugyanezt Bartók Béla is kimutatta az erdélyi népi zenék egymásrahatásából, s ha egy hamisan értelmezett nemzeti szellem megengedné, kimutatnók a három nemzet népköltészetének kincseiből is, hogy bizony ez — ha bevalljuk, ha tagadjuk — így van; de fel kell jegyezni, hogy Kós Károly volt az első, aki rávilágított a tényre és stúdiumainak eredményeivel bizonyított is. És ettől már csak egy lépés volt a három nemzet intellektuális művészetében is felfedezni bizonyos közös karaktervonásokat, melyek az Erdélyben született s az erdélyi anyaföld illatával telített tehetség műveinek olyan couleur locale adnak, mely messziről megkülönbözteti azokat minden másvidéki magyar, román, vagy német művész alkotásaitól. Megkülönbözteti pedig anélkül, hogy okvetlenül megmaradna az erdélyi mű a „provinc-értékek“ kétes színvonalán. A román irodalomnak erdélyi származású költők adták a legsúlyosabb értékeket s magyar vonatkozásban is Kemény Zsigmondok, Jósikák, Mikesek, Körösi-Csomák egész sora jelentkezik eleven bizonyításként az utólagosan leszűrt tételnek. Sőt a máskettőhöz képest nagyon kicsiny szászság is produkált már világhírtéket.

2. Mindeddig azonban Kós Károlyról, az íróművésztől nem esett szó. Néhány, figyelemre alig méltatott kísérlete után azonban — pedig ezek is írókvalitásokat árultak el a javából — krónikának nevezett nagy regénye, a *Varjú nemzetség*, döntő bizonyosságot tett elhivatott író volt a mellett is. Nyilván a grafikus illusztrátor-kedvtelése adta Kós kezébe először az író tollat, csak úgy a maga multságára, hogy utóbb már az írás legyen a cél s a grafika szoruljon hátra annak, ami eredeti rendeltetése a könyvben — kommentárnak.

Az író-, tervező-, illusztrátor-művész, az ezermester, ugyancsak tipikus erdélyi jelenség. Bolyai, az öregebb, matematikus, drámaíró és muzsikos volt egy személyben. Petelei István írt, muzsikált, rajzolt és berendezést tervezett egymaga. De hány és hány fűrő-faragó-rigmusc-sináló ezermester él az erdélyi s különösen a kalotaszegi és a székely nép között! Csaknem minden falunak megvan a maga helyi művésze,

akit megillet, de aki el is várja az ezermester címet. S lám, ez a típus Erdélyben még a főúri rendben, a mágnások közt is feltalálható, hogy csak Bánffy Miklóst említsük, akinek sokirányú művészi és közéleti tevékenysége s minden irányban átlagon felüli produkciója közismert,

Kós Károly első két irodalmi kísérlete még a háborút megelőző években Budapesten jelent meg. Egyik a székely balladák nyelvén írt, darabos históriás ének Attila haláláról, melyet illusztratív anyaga egymagában is érdemessé tesz a fennmaradásra. De az ének archaikus zenéje is bennmarad mindenkinek a fülében, aki egyszer végigolvasta. Másik műve, a *Régi Kalotaszeg*, amolyan értekezéséféle, melyet figyelemzetlenül írt Kós „azoknak, akik új utakon járnak“. A Nyugatnak szövege ez az írás és heves visszhangot is váltott ki megjelenése idején a Nyugat hasábjain. Foglalatja röviden az volna, hogy nem Paris irányában kellene keresni az új utakat, hanem önmagunkban, befelé, a nép felé. Maga Ady is írt korábban hasonlót, a „Vallomások és tanulmányok“ füzetében. És ő is az újat kereső kedvet Erdélybe irányítja s a megváltás csodáját is Erdélyből várja. E két régi írás egyszersmind bibliográfiái remek is. Mindkettőt a „Magyar Iparművészet“ jelentette meg, a szerző kék-veres kódexírásának litográfiái másában s kék-veres illusztrációival.

Azután sokáig nem hallottunk az író Kós Károlyról.

Igaz, közben háború jött, forradalmak jöttek, országomlás temette maga alá a szíveket. Ezekben a zavaros napokban Sztambul építészeti emlékeiről jelent meg utolsó, Budapesten kiadott műve, hogy azontúl örökre eljegyezze magát szülőföldjével, Erdéllyel. „Én is elhagyjam őket?“ — csattan szinte nyersen a szava messzivágyó asszonyához abban a novellában, mely a zavaros napokban játszódik s amelynek — könnyen kitalálható — saját maga a hőse.

Nem hagyja el hát „öket“. Itt marad. Behúzódik kicsi sztánai házába és szántja, boronálja, kínozza a sovány, köves sztánai ugart. Az ugart és magamagát. Igazi mesterségében, az építészetben, áll minden. Csak a politika zajlik még akkor Erdélyben, egyoldalón hevesen, türelmetlenül, másoldalón összeszorított ajakkal, keserű elszánással. Ezekben az első esztendőkből Kós művésztemperamentuma is a politikában próbálja kiélni magát s lesz határozott, keményszavú vezére Kalotaszeg magyar népének. És otthon, a kicsi sztánai ház pár négyszögméternyi műhelyében, ezekben az években valami középkori barátmunka is kezdődik. Kicsi könyvek íródnak, szedődnek; linóleumba metsződnek a képek, megindul a gyermekjátékszernek is kicsiny kézírás s megjelenik rövid egymásutánban egy illusztrációsorozat: *Erdély kövei*, aztán az *Ének Attila királrról* második kiadása és végül egy furcsa kis erdélyi naptár, a *Kaláka Kalendárium*, amelyet már ketten csináltunk kalákában, ami erdélyi szó és a közös ingenymunkát jelenti.

Még mindig nem az író, még mindig a grafikus az uralkodó hatalom ezekben a könyvecskékben. S mialatt a politikus Kós éles hangja fel-felcsattan a közélet fórumain s a grafikus-Kós sűrű egymásutánban nyomtatja kicsi könyveit, az építész-Kós is megrendelésekhez

jut lassacskán. Falusi templomokat épít, régieket restaurál s ha véletlenül nem magyarnak születik, bizonyosan megnyeri a kolozsvári görögkeleti katedrális tervpályázatát is. Így azonban szerényen be kellett érnie a második díjjal.

Es ezalatt, a kenyérkereső munkától ellopott éjszakákon, lassan, tempóval elkészül az első, minden ízében transzilván regény, a *Varjú nemzetség*. A stílusizshta erdélyi mű.

3. A népi építőművészet tanulmányozójának, a fejedelmek korabeli erdélyi történelem talán legmélyebbre tekintő bűváranak, sikerült szerkezetében, karaktereiben, történeti levegőjében és nyelvében harmonikusan azt nyújtani, ami Erdélyt szinte-szinte keresztmetszetben ábrázolja ki. A kalotaszegi hegyek közé felhúzódott bocskoros Varjú-nemzetség három generációjának története ez a regény, I. Rákóczi György fejedelemségének idejéből. A „bolond“ Varjúk regénye, akik a hegyi ember szemével néznek alá a völgyben nyüzsgő halandókra, akik a völgyiek számára megfejthetetlen titkoknak tudói, rejtett erők titokzatba burkolt eszközei. Ravaszak és tiszták, fortélyosak, de igazak, hűségesek és becsületesek. Bethlen Gábor úr halála után Rákóczi Györgygyei, a „kívülről jött“ kapzsival, a „pataki úr“-ral szemben öreg Bethlen Istvánnak haláláig hű és elszánt hívei, akik minden erejükkel és rejtélyes hatalmukkal Rákóczi megbuktatásán munkálkodnak. És — mellesleg — néhány odavetett, de pontosan a maga helyére vetett vonással, finom asszonyalakok tesznek-vesznek, epekednek, várnak a kép háttérében. Törekeny-liliom kicsi Basa Annát, férfi helyett is férfi, elszánt és erős-szép Huszár Ilonát, középkori kópírók gyengéd vonalaival teszi az előtérben verekedő darabos emberek szelíd árnyékaivá, akik azonban minden passzivitásuk mellett igazi hajtóerői a férficselekedeteknek.

Mindez együtt az előadás naiv bájával itt és zord erejével amott, csakúgy leheli magából a történelmi Erdély levegőjét. Pedig csak módjával archaizál, nem tüntet a régi szavakkal, régi jelmezek és régi életviszonyok leírásával. A mese sodra borítja elénk szép renddel a multat, mint ahogyan ekevas kiveti fekete pántlikákban a humusz mélyebb rétegét. A természettel együttélő ember munkája ez, akinek egész élete, napoknak és napszakoknak minden változása *esemény*, aki a kis események egymásra torlódó habjaiból szokta rekonstruálni a maga számára a tegnapot és a tegnapelőttet. Akinek szenzáció az első hó és megrögződik emlékezetében egy-egy vihar, egy-egy különösszép nap emléke, hogy többi emlékeit ezek köré kösse csomóba. A regénynek majdnem minden fejezete az időjárás leírásával kezdődik. Az olvasónak mindig tudnia kell, tél volt-e, vagy nyár, mert ez itt a hegyek között nem elhanyagolható valami. Ezek az emberek odakinn élnek széjjel-szórva a fálvokon, vagy mint a Varjúk, messze minden emberlakta helytől, magános udvarházban a havas alatt. Órák telnek bele, míg találkozhatnak egymással, esetleg éppen napok. Életük a földművelő életnek csupa kicsi eseményeiből van összetéve, s minden mozdulatukat, minden cselekedetüket megszabja, irányítja és determinálja: a föld.

Egyszer-egyszer aztán a szemre jelentéktelen események fel-taraj lanak, mint dagály jöttével a hullám, felkapják a föld hátáról a szürke embert, eszmények és szenvedélyek magasába lökik fel, hatalom lesz az események sodró ereje s a fellökött ember messzelétszó lármafa. Észre se vetted és öreg Varjú János egyszer csak a „pataki úr“ torkát szorongatja s az ország fejedelme, a hatalmas, gazdag úr, ott vergődik szijjas ujjai közt. Pillanat és az egész országocska sorsa más irányt vesz ott fenn, az istentől elhagyatott Pojánán. De a feledhetetlen hajnali csatajelenet után, mire a hajnal véres orcával felbukik a havason, mint csapdából szabadult róka menekül Erdély fejedelme Pojánáról a gyalui biztos kővárba. Öreg Varjú Jánosnak nyoma vész, lángot vet a Pojáná. Aztán esztendők fordulnak. Elvesztjük szem elől a Varjúk sorsát, hogy az ország dolgaiba is bepillantást kapjunk. Leírja ifjú Rákóczi György esztelen kalandját a lengyel korona után, Kemény Jánosék tatárabságba jutását s egy ijesztően komor jelenetben az itthonmaradt asszonyok és gyászbororult anyák zendülését ama nevezetes szamosújvári országgyűlésen. És most már nemsokára jön a fenesi csata is. Ezalatt a két egymástól elhajlott szerető szív két külön ágyasba ültetett palántái is nagyranőnek. Varjú János fia és Basa Anna kicsi Katka lánya kibimbóznak, egymáshoz hajolnak, mint édes szüleik valamikor régen. S elhullnak a derék férfiak, csak a két özvegy marad meg, Basa Anna az egyik, Huszár Ilona a másik s a két hajdani vetélytársak mint anyatársra-menendők, egymásra találnek emlékeikben és gyermekeik jövődjének édes reménységében.

Három generáció életét fogja át a Varjúkról írott krónika egyetlen arasszal. S két erdélyi fejedelem országlásának idejét. A réghalott múlt úgy nézi magát e könyvben, mint a tükörben. Csak a tükörkép vonalai merevebbek, leegyszerűsítettek, stilizáltak. Kós Károly, a korok és stílusok művésze, tud gazdaságos lenni a múlt újjáteremtésében. Néha éppen szűkszavú is. És ebben van az ereje.

Ebben és nyelvében, mely éppúgy nem bőbeszédű, mint alakjai. Amely szürke és mégis színes, gyengéd és kemény, mint a visszacsapó penge. Töredezett, kurta mondatokban rakja egymás mellé a mondani-valót kedves erdélyi beszéddel. S noha szigorúan ügyelni látszik az epikus tárgyilagosságára, kivehető e mondatok hanghordozásából, hogy írójuk mégis inkább öreg Bethlen pártján érez, azzal a különös erdélyi exkluzivitással, mely gyanakvó szemmel néz minden idegenbőljöttet, akitől nem várja, hogy magával hozhatná az ő külön világa ismeretét. Enélkül pedig hogyan is érthetné meg őt s hogyan Erdélyt? Mintha meg akarná mutatni az Erdély életét idegen szemmel néző olvasónak: Látod? Ez Erdély igazi világa!

Van még egy kicsi regénye Kós Károlynak: a *Gálok*. Ez is a falusi kurtanemes ragaszkodását írja le az ősi földhöz. De ez még töredéknek látszik, s mint hallom, most épül egészé, a negyvennyolcas szabadságharc Kalotaszegen lejátszódott eseményei köré. Addig is, míg ezzel az újabb művével elkészülne, az író Kost egészen megmutatja eddigvaló egyetlen nagy munkája, a *Varjú nemzetség*.

R. BERDE MÁRIA

TOMPA LÁSZLÓ

R. BERDE MÁRIA¹

Enyeden gimnazista, Kolozsvárott — még a jó békeidőben — egyetemi hallgató. Itt kezdi szárnyát is bontogatni. Ha az aula meghitt közönségének néha-néha ünnepeken verseiből felolvas, virágcsokrok hullnak lába elé lila, fehér, kék örvénylással. Az egyetemi polgárok szemében kész költő, kire a *golyák* irigykedő respektussal néznek fel. Egy-két külföldi év, a háború gyötrődései, tanári állás a marosvásárhelyi kereskedelmi leányiskolában, végül a Magyar Tudományos Akadémia figyelve, mely *Romuald és Andriána* c. regényét az Ormódy Amélie-díjjal tünteti ki, — ezek Berde Mária külső életének főbb állomásai. Hát ezek mögött mi van? A megvalósulatlanságok, a be nem telt álmok, a néma panaszok, az el nem sírt könnyek feneketlen tava, melybe a költő, mint a pásztorok falvabeli Rina a *Rina kincse*-ben, olykor lemerül s mikor a sorvasztó sós habokból kikél, csodálatos ragyogású drágakövekkel ékes. Nevezi pedig e drágaköveket: *Az örök film*-nek, *Haláltánc*-nak, *Romuald és Andriána*-nak stb.

2.

Berde Mária lírai költeményekkel lépett fel először irodalmunkban. E borús hangú, pasztell-színezésű költeményeknek különös jelentősége az, hogy a női lelket tárják elénk a maga hamisítatlan valóságában. A leánylélek rezdülései, vágyai és ábrándjai, csalódásai és keservei öltenek bennük artisztikus formát. E témakörhöz hű marad akkor is, mikor a lírát a bonyolultabb regénnyel és novellával cseréli fel. Mert Berde Máriát e műfajokban is elsősorban a nő sorsa érdekli. Sok kiáltó hazugságot talál a társadalom mai felfogásában és berendezkedésében, ele legkiáltóbbat a férfi és a nő egymáshoz való viszonyában. Az uralkodó törvények könyörtelenek, de csak a nő számára. A férfi számonkérés nélkül követheti el azt, amit a társadalom a nőnek bűnül ró fel. A teremtés koronája „öntudat nélküli kegyetlenséggel, szándékosság nélkül, gondolattalanul, vakon és irtóztató magátólértéktelenséggel tipor reá a nőre, akin túlhalad.“ (*Haláltánc.*) „Neki minden szabad; szabad a korcsma, szabad a szerelem és szabad megütni és csúfnéven szólítani azt a nőt, aki tiszta szerelméért lelkével fizetett...” (*Rina kincse.*)

¹ Berde Mária eddig megjelent szépirodalmi művei: *Versek*. Modern Könyvtár. Budapest, 1912. *Az örök film*. Regény. Budapest, 1917. *Tükör*. Novellák. Marosvásárhely, 1920. *Rina kincse*. Novellák. Temesvár, 1923. *Vizén hold*. Novellák. Kolozsvár, 1924. *Haláltánc*. Regény. Budapest, 1924. *A szent széken*. Regény. Marosvásárhely, 1925. *Enyedi történetek*. (Az ifiúság számára.) Nagyvárad, 1926. *Romuald és Andriána*. Regény. Berlin, 1927. *Télutó*. Elbeszélések. Kolozsvár, 1928. E kötet tartalmazza a *Tükör* c. kötetből *A tükör*, a *Rina kincse* c. kötetből az *Olajfa*, *Vargabetű* és *Vipera* c. novellákat.

A nőnek azonban kegyetlenül nagy árat kell fizetnie a szerelmi vásárban. És ha megfizette a nagy árat, akkor is egy szenvedés az élete. „Tudod, milyen egy-szenvedés a mi sorsunk. Tudod, hogy a férfi fel nem méri azt soha“, — mondja Rina nényének. (*Rina kincse.*) Hogyan van ez? Miért kell ennek így lennie? Mi itt a tennivaló? E problémára próbál Berde regényeiben és novellái egy részében bátran és önérzetesen rávilágítani.

Már első regényében, *Az örök film*-ben megjelenik ez a probléma, ha halványan is. A regény Münchenben játszik és az ottani diákéletből vetít az olvasó elé színes és mozgalmas képeket. A „vetít“ szót ez esetben nem képes értelemben használtam. Nagyon is ráillik a regényre, melyet írója apró képecskékből kaleidoszkópszerűen rak össze, úgyhogy olyan hatással van az olvasóra, mintha film peregne le előtte. Ezzel kétségtelenül művészi célja van az írónak. Az események ugyanis egy diákszállóban, a Biedermann-penzióban történnek. Márpedig a nagyszállók és penziók életében van valami filmszerű. Mozgalmasak, de unalmasak. Eppen azért unalmasak, mert nagyon mozgalmasak. A személyek állandóan változnak, de a keret, az életformák maradnak mindig ugyanazok. Ezt a filmszerűséget, a mozgalomban, a túlságig fokozott mozgalomban rejlő örök egyhangúságot igyekeznek ábrázolni Berde Mária. E törekvése azonban inkább kárára, mint hasznára van a regénynek. Az unalomig változó képek megbontják a szerkezetet. Nem tudjuk, ki a hős, nem tudjuk, melyik a középponti esemény. Hős helyett szerelmes párok vagy csoportok keltenek figyelmet és játsszák el a testükre szabott szerepeket. De a Helmanné—Jensen—Evans—Lilienthal-csoport története éppen olyan érdekes, mint az Etelka—Albert—Ulrik Adolf-csoporté, pedig *Etelka*, a magyar leány volna a hős. A Bukovina—Helén pár története se unalmasabb, mint a Karla—Franci páré, vagy a Bispinck—Lóri, vagy a Zdenka — Aladár páré. A különben érdekes mellékesemények e koordinátsága — főesemény talán nincs is — fárasztó olvasmánná teszi a regényt. A problémát az Etelka—Albert és a Karla—Franci pár története vetíti elénk. Etelka — talán maga az író — és Albert jegyesek. Albert szereti menyasszonyát, de nem annyira, hogy érte laboratóriumi munkáját elhanyagolja. Ez a józan, nagyon is nyárspolgári szerelem nem elégíti ki Etelkát. A másodrendű szereppel nem elégszik meg. Többre vágyik: annyit szeretne kapni, amennyit ő ad. Pusztá kíváncsiságból — mert nem a vére hajtja — belekóstol a Biedermann-penzió bohéméletébe s szívesen fogadja Ulrik Adolf udvarlását. Az expresszionista költőben azonban csalódik, mire keserű szájjal visszatér vőlegényéhez. Megtanulta hát, hogy a szerelemben nincs egyenlőség. A férfi többet kap, mint amennyit nyújtani képes. Még nagyobb tandíjat fizet a keserű tapasztalatért Karla, aki első szerelmének álmait, ifjú szívének első fellángolását pazarolja olyan férfira, kiről később kiderül, hogy nő. Ami Francinak pusztá szórakozás volt, arra Kariának a lelke ment rá. E két esetből világosan kitetszik Berde tétele: A férfi életében a szerelem másodrangú, a nőnek egész élettartalom. A férfi még a hazugságtól sem riad vissza, hogy a nőt törbe csalja és kifossa.

Az Örök film-ben még van mentegető szava az írónak a férfiak

számára. Albert egy pillanatig sem ártatja Etelkát. Nem ígér többet, mint amennyit teljesít. De mikor olyan keveset ígér! Franci menségére szerelmi önzését hozhatjuk fel. Olyan jól esett sütkéreznie a leány derűs és tiszta szerelmében s olyan jól esett látnia a lány megszépítő boldogságát, hogy nem volt lelke elárulni a valót. Második regényében, a *Haláltánc*-ban már mostohább bánásmódban részesülnek a férfiak.

A *Haláltánc* megírására Berdét kétségtelenül Ferentzi Magda *Fehér árnyékok* c. regénye ihlette. Ismertette is a korán elhunyt író nő emberien igaz és megrázó davosi regényét a Protestáns Szemle 1916. évfolyamának 7—8. számában. De ha a Ferentzi Magda műve ott is volt a *Haláltánc* bölcsőjénél, a két regény között mégis kevés a hasonlóság. A *Fehér árnyékok* megrázó élményszerűségével és stílusának szuggesztív erejével hat, a *Haláltánc* tendenciájának művészi előadásával. Ferentzi regénye az élőhalottak belső élete a maga komor egyszerűségében, Berde regénye több annál: az író művészi tendenciája új és szokatlan környezetbe, az élőhalottak világába helyezve. E környezetben is szomorú igazság marad, hogy a szerelemben más erkölcsi törvényt ural a férfi, mint a nő.

A regény eseménye különben a Svájci Házban történik. A Svájci Ház szanatórium, melyben tüdőbetegek tengetik életüket. E házban él Ginevra, a szép ír leány és Hugh, az angol ifjú. Gyönyörű emberpár. Az író ábrázoló művészetének egész gazdagságát pazarolja rájuk. Lány pasztell-színékkal festi őket, mindenben kerülve a rikítót, mint amely nem illik a halál előcsarnokába. Körülök járnak groteszk táncukat a halál sípjára a nemzetközi társaság többi tagjai: Madame Mercati, egy vagyonos örmény-görög kereskedőnek felesége, a léha Prisse báróné, Ziegler, a német hegedűművész, Kazanov, az orosz ifjú sa többiek.

Hugh és Ginevra szeretik egymást. Szerelmük növekedését gyötördő feltékenységgel nézi egyfelől Madame Mercati, aki az angol ifjúba, másfelől Ziegler, aki viszont Ginevrába szerelmes. A válságot Prisse báróné megérkezése idézi elő. A lelkiismeretlen bárónőnek sikerül meggyőznie Madame Mercatit, hogy a közte és Ginevra között kitört harcban nem feltétlenül a leánynak kell felülmaradnia. A leány csak szép ígéret a férfi számára a szerelmi küzdelmekben, az asszony maga a beteljesülés. „A leány joga szentebb — mondja a báróné, — de az asszony erősebb.“ Az elvetett mérges magvak hálás talajra találnak. Az eleddig magábaroskadt, siránkozó asszony egyszerre kivirul, mint valami pompás exotikus virág és Hugh szédülten hull karjaiba. Zieglernek tudomására jut az angol ifjú kettős élete és hallgatási díj fejében azt kívánja tőle, hogy kerülje Ginevrát. A szép ír leány elhanyagoltságát nem bírja ki. Betegsége súlyosbodik s mikor Ziegler a mellőzött vetélytárs kíméletlenségével leleplezi Hught, Freyné, a szanatórium-tulajdonos újsághozza vendégeinek, hogy Ginevra *hazautazott*, ami az élőhalottak nyelvén azt jelenti, hogy egy „fehér árnyékkal“ ismét kevesebb lett a Svájci Házban. Hugh magát vádolja Ginevra haláláért. Szakít eddigi életmódjával s benne Madame Mercatival, aki kétségbeesésében méreggel vet véget életének. Ziegler idegei sem bírják el a próbát. Mindinkább meggyökeresedik lelkében az a tudat,

hogy esztelen féltékenysége idézte elő Ginevra halálát. Önvádja emberkerülővé, majd Hugh gyilkosává teszi, hogy aztán az örültek házában fejezze be elhibázott életét.

A problémát Ginevra és Hugh története rejti magában. Hugh imádja Ginevrát, „először nyíló lelke minden leborulni vágyó áhítatával, reménytelen ifjúsága első, egyetlen, üdvözítő reménységével“, ugyanakkor „sóvárogja Madame Mercatit, későn ébredő férfiösztönnel, mindazzal a féktelenséggel, ami a sokáig gátba szorított, morajló vészes vizeket hajtja, ha szakadni érzik a gátakat...“ Mikor először ébred tudatára szerelmi élete furcsa kettősségének, maga is megdöbben. Tűnődik: bűn-e egyszerre két asszonyt szeretni, az egyiket testi, a másikat lelki szerelemmel? Egyelőre nem tudja eldönteni, csak érzi, hogy olthatatlan szomjúság gyötri mindkettőért. Hogy bünt követett el, az csak akkor érik lelkében fájdalmas bizonyossággá, mikor már késő, mikor szerelmi kettőssége a tragikus halálesetek egész sorának lesz okozója. És Ginevra? Ő olyan magasságban él Hugh felett, hogy hozzá az élet szennye el se hat. Eszreveszi, mert Ziegler észrevételei vele Hugh árulását, de nem érti. Nem azért szenved és sorvad, mert Hugh megcsalja, hanem mert elhanyagolja s így nincs alkalma tudomására hozni, hogy régen megbocsátott neki. Íme az igazi nő lelki nagysága a férféhoz viszonyítva és íme az igazi nő kálváriája a férfi oldalán!

A Haláltáncban tehát Berde tovább folytatja igazának kifejtését. Éles támadást intéz a férfiak ellen, e „zilált, kétlaki lények“ ellen, kik „a császárnak és Istennek, a testüknek meg a lelküknek egyaránt megadják az övét“ és keserű kritikát mond a társadalomra, melynek törvényeit a férfiak kétségtelenül saját testükre szabták, mert csak így válik érthetővé az a bűnös közöny, mellyel a világ a férfiak e kettősségén napirendre tér.

Még tovább bogozza a problémát *A szent szégyen* c. regényében. Eddigi regényeiben arra a kérdésre igyekezett felelni, hogy mit ad és mit kap a nő a szerelemben, ebben az anyaság glorifikálása a tárgy. Sajátosan női téma s hogy Berde Máriának is lelkétől lelkezett, elárulja az a szinte profétai hév és lelkesedés, mely műve minden sorát átfűti.

A regény meséje meglehetősen köznapi, ami természetes is, mert az író elsősorban a valóság erejével akar hatni. Megtudjuk belőle, hogy nagy és tiszta szereimében elbukik egy leány, egy egyszerű varróleány. aki a társadalomnak is hasznos tagja volt, mert keresményéből nemcsak özvegy édesanyját támogatta, hanem fiútestvérét is segítette felsőbb tanulmányai folytatásában. Az történik vele, ami hasonló esetben sok leánytársával történik, hogy „szent szégyenével“ magára marad. Már-már az öngyilkosságra gondol, amikor megértő és megbocsátó szeretetével közbelép anyja és visszaadja az életnek. Még többel tesz: sikerül fiát is meggyőznie és a leány pártjára hódítania. Most mái a leány elég erősnek érzi magát arra, hogy gyermekéért felvegye a harcot s hogy emelt fővel álljon a rászakadó pletyka- és rágalomförfögetegben.

E mesevázlatból is kitűnik, hogy *A szent szégyen* irányregény. A társadalomnak azt a képmutató felfogását támadja benne az író, mely éles különbséget tesz anyaság és anyaság között. Pedig anyaság csak egy

van — hirdeti a regény —: az a golgotás, töviskoszorús anyaság, mely glóriával övezi a nő fejét; de erkölcsi törvény kettő, külön a férfi és külön a nő számára. Hisz ugyanaz a társadalom, mely megbocsátja a férfi szerelmi kettősségét és ezzel a nagyobb bűnöst futni hagyja, teljes zordságával sújt le a kisebb bűnösre, mikor az illegitim anyaságot szégyennek bélyegzi. Jól van — hirdeti tovább: — legyen szégyen, de *szent* szégyen. Viselői ne görnyedjenek súlya alatt, hanem haladjanak emelt fővel, mert az anyaság *szent*, az anyaság *fenség*.

De bármily fényes dialektikával száll is síkra Berde az anyaság fensége mellett, a felvetett problémát nem oldotta meg. Nem mintha cserben hagyta volna ez egyszer művészi ereje, hanem azért, mert ez a probléma ez idő szerint megoldhatatlan. Azt nem tagadhatjuk, hogy igazsága igazság, az is szembeszökő, hogy a társadalmi berendezkedés egyben-másban fogyatékos, de viszont át kell látnunk, hogy az anyaság problémájában a társadalom nem tehet mást, mint amit tesz. A mai társadalom alapja a család. A családi élet pedig a nők tisztaságára, megbízhatóságára és hűségére van építve. Ha az ú. n. tiszta szerelem szerencsétlenül engedményekben részesülnének, ez megadásával járna olyan engedményeknek is, melyek már foltot ejtenének a családi élei tisztaságán.

A problémához nem fűz új vonást, csak elmélyítéséhez járul hozzá, Berde Máriának ez idő szerint utolsó regénye: *Romuald és Andriána*. A szerző széphistóriának nevezi. Valóban az, akár az események mozgató rugójának, a szerelemnek mindenható szerepét, akár az előadás ízléses ódonosságát nézzük. A regény a Barbarossa Frigyes korabeli Németországban játszódik. A Rajna mentén vagyunk, Valkenfelsen várában, ahol éppen a lovaggátetés ünnepére készülnek. Az ünnepség hőse a délcég Romuald. Nagy az öröme, hogy végre helyet kap a lovagok díszes sorában, de még nagyobb lesz, mikor megtudja, hogy a lovaggá ütés tisztét ez alkalommal urának, Udalrich lovagnak szépséges leánya, Andriána végzi. Az ünnepség lezajlása után feltárják szívük feltett titkát — nem egymásnak, hanem a várkertben levő Mária-képnek. A csodálatos véletlenben — mert addig nem is beszéltek egymással — a Szent Szűz ujjmutatását látják és a kép előtt gyűrűt cserélnek. De a gőgös Gerberga asszonynak más terve vannak leányával. A gazdag és előkelő Thibald grófot, a szomszéd vár urát, szemelte ki vejének, Andriána visszatartja Thibald úr közeledését, mert amennyivel gazdagabb és előkelőbb a nemes gróf Romualdnál, annyival idősebb. A szülők, különösen Gerberga asszony haragja határtalan, s hogy a szerelmeseket elválasszák egymástól, elhatározzák, hogy Romualdot a császár seregével a Szentföldre küldik. A megszorult szerelmesek Hiltrudához, a titokzatos javasasszonyhoz fordulnak segítségért. A vén boszorkány szörnyű fogadalmat tétet le velük. E fogadalom szerint, ha testben és lélekben hűek maradnak egymáshoz, szerelmük minden akadályon győzedelmeskedni fog. A Romualdból fakadó vágy ereje Andriánában testi virulássá válik és megfordítva. De ha hűtlenségben találtak, kölcsönösen okoznak egymásnak gyötrelmes kórságot. A titkos kórság a hűtlenség foka szerint súlyosbodik. A foga-

dalom letétele után a szerelmesek elválnak egymástól. Romuald Barbarossa seregével a Szentföldre megy, Andriána Thibald úr öröme otthon marad. És most könnyű kitalálni, hogy mi történik. Ki tartja és ki szegi meg a fogadalmat? A fogadalmat — az író programja szerint — Andriána tartja meg. A belőle áradó vágy ereje vérré és velővé duzzad szerelmesében. Romuald ellenben egyik hűtlenségből a másikba esik, sorvasztván vele Andriána életerejét. Mentségére csak az szolgál, hogy a kötetst tevők a csodálatos fogadalom után tüstént elfelejtettek mindent, s így Romuald nem tudta, hogy valahányszor idegen asszonyra mosolyog, mindannyiszor Andriána arcáról hervad le egy rózsalevél. De nemcsak számos szerelmi, hanem számtalan életveszélyes és csodálatos vitézi kalandnak is hőse Romuald a Szentföldön. Vitéziségeért várat és grófi címet kap a császártól. Most már hazatérhet. A törekennyé és légivé finomult Andriánát a Szent Szűz képe alatt látja viszont. Megcsókolja. Erre Andriána emlékezetéről felszakad a fátyol és irtózza látja vőlegénye sok undok förtelmességét. A szörnyű látomást nem bírja elviselni, holtan bukik a Szent Szűz lábához. Romuald mint zarándok vezekli le bűneit.

A *Romuald és Andriána* tárgya a típusos Berde-tárgy: a férfi szerelmi életének kettőssége és e kettősség szomorú következményei. Miután már előzőleg az író meghordozta tárgyát a modern élet szövevényeiben, a középkorba helyezi, hogy a messzi idők szépítő fátyola s a lovagvilág csillogó romantikája enyhítsék komorságát. De a bűn bűn marad s a középkorban élő férfi veszedelmes kétlakisága éppúgy sirásója a nő boldogságának, mint a modern férfi kettőssége. Andriána éppúgy áldozata szerelmese féktelen ösztönéletének, mint Ginevra a Hughének. Andriána különben is emlékeztet Ginevrára, aminthogy Romuald is egy töről sarjadt Hughval.

A Berde-problémák természete és célzata azt is megértetné, ha az író helyel-közzel torzító tükörben nézné a férfiakat. De Berde főlényes művészetének ilyen durva észrevétető eszközre nincs szüksége. Egy szeretet vezet tollát, akár nő-, akár férfialakot rajzol. Némi elfogultságon is csak e regényében kapjuk rajta. De ez az elfogultság se bántó, mert mindössze abban áll, hogy Romuald hűségi fogadalmának sokkal nagyobb teherpróbát kell kibírnia, mint az Andriánáénak.

3.

De nemcsak regényeiben, hanem novelláiban is szívesen bibelődik Berde e szívéhez nőtt problémákkal. A *Vargabetű* című novella témája majdnem azonos *A szent szégyen* témájával. Mindkettőben az illegitim szerelem áldozatai keltenek mély részvétet. Még az alakokban is van rokonság. Dobokai Druzsianna tükörképe *A szent szégyen* Hannájának. Hasonló körülmények között fogant puszító szerelmük viharként sodorja őket a *szent szégyenbe*. Felötölő hasonlóságot találunk a két anya és a két csábító alakjában is. A férfi kétlaki életmódja miatt fizet örömtelen, könnyes életével a *Kifüstölés* Juditja. Hitét, leányálmait, egész lelkét pazarolja érde-

metlen vőlegényére, kiról kisül, hogy más nőnek van rá nagyobb joga. A férfi a szégyen elől a halálba menekül és Judit, a szégyen, kifosztott Judit magára marad boldogsága romjain. Mintha Karla és Franci történetét olvasnók *Az örök film*-ben. A *Tükör* című keleti tárgyú novella azt igazolja, hogy a férfi életében a szerelem gyakran csak eszköz magasabb — ha nem is mindig nemesebb — céljainak elérésére. Timur, a fiatal arab behatol Rahman emír háremébe és megszőkteti az emír leányát, a csodaszép Kandazét. Valójában arra a bűvös tükörre fáj a foga, melyet az emír mesés értékű kincsként még leányánál is jobban őriz. A szőkevényeket üldözőbe veszik az emír fegyveresei. Timurnak, hogy megmenekülhessen, választania kell a leány és a tükör között. Habozás nélkül a tükröt választja. E novella másért is tanulságos. Fényt derít arra az igazán művészi eljárásra, mellyel Berde, regényeinek és novelláinak nagyon is hétköznapi meséjét az érdekesség, és újszerűség köntösébe öltözteti. A *tükör* meséje pórére vetköztetve az, hogy egy arab ifjú élete kockáztatásával behatol a bagdadi emír száz lakattal zárt háremébe és megszőkteti a hárem legszebb virágszálát. De a mese ebben az alakban használhatatlanul elkoptatott. Berde újszerűséget visz bele azzal, hogy beilleszti a mese szövetébe a bűvös tükör motívumát. Ezzel a mese nemcsak új szintet kap, hanem egyúttal hordozójává válik az író ama vezető gondolatának, hogy a férfi életében a szerelem másodrangú. De érdekességét is növelni kell valamivel. E cél elérésére Berde sajátos fogást alkalmaz. Nem maga beszél el az eseményeket, hanem az elbeszélés keretének egyik alakjával láttatja őket a bűvös tükörből, mely annak idején magába szívta az emírléány csodálatos szépségét és még csodálatosabb történetét.

A Berdét érdeklő problémák nyomait megtaláljuk a *Rina kincsében* is, noha ez a novella szimbolikus tartalmánál fogva más eszme hordozója. A pásztorokfárvabeli *Rina* élete egy szenvedés. A Boáz, az „első-utolsó-egyetlen férfi“ iránti szerelme csak fokozza gyötrelmeit. Kínjaira nem talál enyhületet, mert rideg anyja, durva bátyja, sokgyerekű néneje megtiltották neki a fájdalomenyhítő sírást. Végre egy törpe megszanja és ismeretlen rengetegen át elvezeti a be nem telt álmok, a meg nem született gyermekek, a beváltatlan ígéretek és az el nem sírt könnyek, egyszóval a megvalósulatlanságok örök birodalmába.¹

Egy tűzhányó torokban kerek tavat mutat neki, melynek zölden csillogó vize a leány el nem sírt könnyeiből gyűlt össze. Rínának meg kellett fürödni a csipősen sós hullámokban. Fürdés után fésülődéshez lát. A fésűvel kitépett nedves hajszálak között valami megcsillan. Megnézi közelebről, hát mesés értékű drágakő. Ettől kezdve valahányszor megfürdött a tó vizében, mindannyiszor valóságos csillaghullásként pergett hajából a sok gyémánt, rubint, drágakő. A kincspergető Rina a városba kerül, onnan a herceg palotájába. Fejedelmi

¹ Hasonló motívumot találunk Ariosto *Őrjöngő Lorántjában*. Asztolf vitéz a Holdba való utazásakor talál egy völgyet, mely a szerelmes szívek könnyével és sóhajával, a dörék semmiférvésével és soha meg nem valósuló óhajával stb. volt színültig tele. A sok lim-lom között megtalálja Lóránt elvesztett esztét és magával hozza a földre.

pompa veszi körül, de neki csak kincsei szereznek némi örömet. A városba vetődő anyjának, testvéreinek megfejtí csodás élete titkát. A megölt, az el nem sírt könnyek tették azzá, aki lett... De ha csak egyszer, egyetlenegyszer engedték volna szíve szerint kisírni magát, az több lett volna neki, mint a világ minden pompája és dicsősége. Ez a mese az író tragikusan szomorú sorsát példázza. Lelke dús kincseit osztogatja embertársainak. Ingyen részesülhet belőlük boldog, boldogtalan, csak az író fizetett érték nagy árát, saját tönkrement, elrontott életét... Ahogy Ady Endre mondja valahol: A szép költeményekért csúf élettel fizet a költő.

A többi novellák közül a művészi *Téltutó*, a megrázó *Húgocska* és a mélabús *Olajfa* keltenek mélyebb hatást.

4.

A női gondolkozásról azt mondja *Kornis* „Nők az egyetlenem“ c. tanulmányában, hogy az nem kevésbé értékes, mint a férfi intelligencia működése, csakhogy más tárgyak irányában. Kisebb ugyan a női lélekben a logikai szigorúság, de gazdagabb árnyalatokban. Nagyobb az intuíciója. E megállapítás helyességét Berde Máriánál senki sem igazolhatja pontosabban. Csakhogy belé logikai szigorúság is szorult annyi, mint akármely férfiba. Berde elsőrenden értelmi lény. E tulajdonsága megnyilatkozik művészi eljárásában, mellyel a mesét egy-egy neki tetsző probléma hordozójává tudja tenni és megnyilatkozik művei felépítésében. Kritikusai egyhangúan kiemelik kompozícióinak szilárdságát. E tekintetben csak első regénye, *Az örök film* kifogásolható. Kedves témája, a szerelem és az anyaság sajátosan női tárgyak. Nem csoda, ha többet s jobbat tud róluk mondani akárhány férfi író társánál. Bátran hangoztatja, hogy a férfi és a nő számára a boldogságnak csak egy igaz formája van: magukhoz ölelni azt, akit szeretnek. Kívüle senki más semmilyen alakban. Szűnjék meg végre a férfi szerelmi életének kettsége. Egyenlő joga és egyenlő kötelessége legyen mindkettőnek.

Berde Mária emellett tipikus erdélyi író. Az erdélyi lélek tulajdonságai közül a jellegzetes erdélyi *türelmet*, mely a különböző nemzeti-ségű és felekezetű népeket egységbe iparkodik tömöríteni, talán egy magyar író se fejezte ki pregnánsabban, mint Berde *Az én apám* c. költeményében. Az erdélyi magyar úri házak életét még apróságaikban is alaposan ismeri. *Innepszombatja* c. novellája annyi érdekes és jellegzetes etnografikumot tartalmaz Erdély életéből, hogy méltán vetekszik e téren Apor báró híres emlékiratának megfelelő lapjaival. A *Vargabetűben* a konfirmálással kapcsolatos virágharangkészítésről, erről a szép erdélyi szokásról, ír hangulatosan és a valóságnak megfelelően. Jól ismeri és elemzi az erdélyi tájak sajátosan vonzó szépségét. *Virág az erdőn* című elbeszélésében találoan írja, hogy Erdély felett valami nyájasság lebeg, amilyen csak azokon az arcokon, amelyeket bájosoknak mondunk. Valóban ez a megejtő finom báj a leglelke a transzilvanizmusnak, melynek olyan sokszinű és sokrétű kifejezője Berde Mária költészete.

TOMPA LÁSZLÓ

Ady halála után lassanként megkezdődött a költő igazi értékének megállapítása. Az élő Ady tüneményes szuggesztíója távlatba került. A megszakadt élet nyomán támadt új lírai megoldásokat sürgetett. Ady működésének a fiatal írónemzedékre nézve legfőbb jelentősége annak a mindig újra átélendő igazságnak demonstrálása, hogy a költészetben a döntő súlyt a tudat alatti lélek hangulati ereje adja meg. Egy irracionális költői álmot, egy nagy zengő elhitetés. Ady versei is e szerint hullnak vagy maradnak már.

Sajnos, a kidőlt Ady utáni magyar líra ezt az igazságot nem mindig és nem mindenütt vette figyelembe. Az egyéniség-elmélet recept-alkotásokra csábított. Valósággal lírai laboratóriumok keletkeztek, ahol a talaj és a Nap lassan ható ereje nélkül akartak hirtelen-növényeket bűvölni.

Hogy ma már mindezt tisztán látjuk, annak felismerésében nagy segítségünkre volt az erdélyi irodalom.

A vidéken mindig volt valami elpusztíthatatlan idealizmus, valami ősi hit. János vitéz-szerű naivitás, a népmesék igazság-szolgáltató üdesége. Egyszóval: a vidék tájaiban alszik a költészet szelleme. A költészet, minél több benne a város, annál kevésbé költészet. Ennek egyszerű oka pedig az, hogy a város, legalább a mai formájában, maga is természetellenes alakulat. Artisztikum, kombináció, logika: ezek kétségkívül fontos kellékei lehetnek a jó lírai versnek, de tartalmat, lényegét nem adnak. A költészethez anteuszi földhözvágódás kell. De őszintén, számítás nélkül.

Ez a számítás nélküli őszinteség legnagyobb értéke Tompa Lászlónak.

2.

Mindössze két kötete jelent meg: 1921-ben *Erdély hegyei közt* s két évre rá az *Éjszaki szél*. Mindkét kötet magán viseli a vidéki szerény kiállítás jellegét. Megszállott területről jöttek, az elszigetelt magyarságtól. Első pillanatra az lep meg legjobban, hogy szokatlanul későn lépett nyilvánosság elé. Lexikoni adatai szerint ugyanis 1883-ban született Bethfálván, Udvarhely vármegyében. „Jogot végzett, a háború befejezéséig Udvarhely megye főlevéltárosa, azóta a *Székely Közélet* c. hetilap szerkesztője.” (Benedek M.: Irodalmi lexikon.)

Harmincnégy éves kora körül porondralépni, évek hosszú során át magába visszafojtani a hangulatok napfényt követelő ostromát, ez már maga tisztelő parancsol. Másrészt a kritikai következtetés számára nagyon fontos tanulságok folynak ebből a dátumból. Hiszen itt egy sokáig lappangó lelki processzus hirtelen kirobbanásával van dolgunk; egy befejezett ifjúság előtt állunk, olyan határon, amelyen túl a líra lassanként elapad.

3.

Erdély hegyei közt bevezető versével és négy ciklusával ötven-négy darabot tesz ki. Ha e versek felőli általános benyomásokat elemezzük, Szentimreinek pársoros lexikoni kritikáját sok tekintetben el kell fogadnunk. „Feltűnően későn, de teljes fegyverzettel fellépő költő. Nem mindig egyenletes. Fanyarság, néha szilaj, keserű dac verseinek alaphangja. Máskor harsonás erővel zengeti a maga és székely fajtája fájdalmát. A külső forma zeneisége helyett erősen összefogott belső formával kárpótol. Verseinek egyéni zamata teszi költészetét különösen értékessé.”¹

Az idézett sorok helytállanak a keserű dac, fanyarság, valamint a versek egyenletlenségének a kiemelésében. A „külső” és „belső” forma szembeállítására már kissé javításra szorul, az „egyéni zamat” problémáját is tisztáznunk kell.

Ha ebből a kötetből anthológiát kellene összeállítani, én a jelen pillanatban ezeket válogatnám ki: Rejtett kincs tudója, Szánkózás, Szelíd kívánság, Virágzó fák alatt, Éjjeli havazásban, Viharfelhők alatt, A parton, Sziklavár, Oh, gyermekek..., Öreg pár a tarlón, Nyájas ős Udvarhelyen, Este, a győzelem után.

Egy szabad, önállóságra törekvő szellem iránti szimpátia fog el Tompa László olvasásakor. Fanyarságát, keserű dacát minduntalan átszínezi valami szelíd bánat, elégikus megnyugvás. Kiválasztott verseiből megtudjuk, hogy lelke mélyén, egy öreg fűz tövébe, *kincs* van elásva s a mesék fekete kutyája őrzi a kincset, amelyet azonban feledés borít, mert a megváltó varázsszót még nem mondta ki senki. Most sebes *szánon* ül szép kedvesével s vígan cseng a csengő. De nemsoká, a városon túl, feltárul előtte a havas sík, a friss hó lágy fehérsége sorsa kegyetlen tükrévé mered s a csengő fagyos hangja örök válásra inti. *Szelíd kívánságából* kiremeg a szeretet tárgyának délibábszerű elérhetetlensége:

„...két karom *egészben*, amint vagy,
Szegény szívémre sohasem szoríthat. . .“

Elnézi a *virágzó fák alatt* boldogan játszó három gyermekét. A fák lombja és a kék ég sátorként borul rájuk. Vidámak, minden csupa fény és jószág nekik. De a költő már látja az élet zord ábrázatát, a láthatáron, az ég peremén a kis foltnyi homályt s

„Az a homály — még talán dél se lesz —
Viharmadarak bolydult fészke lesz.”

Mégis bízik a fiatal hajtások életerejében s evvel a szép reménnyel fejezi be versét:

„Hadd hihessem: ha nem is védne fátok
— Erős hajtások — akkor is megálltok!”

Ez a pesszimizmuson túlvezető bizakodás jellemzi Tompát. Áprily rokon *Esti dal*-ában Laokoón „sors-sötét” árnya kilátástalanabb jövőt sejtet.

Gulyás Pál: Tompa László. ¹ Benedek M.: Irodalmi lexikon.

Dantei ünnepélyesség szólal meg az *Éjjeli havazásban*:

„Szél hord havat meg bontott rímeket.
Gartatva zúg át a kihalt fenyéren:
Tán engem is már végre befemet.

S itt roskadok le sápadtan, fehérén.“

Tartalmilag ilyen képet mutatnak Tompa László versei. A kiválogatottak e néhányának bemutatása utal gondolatkörére, lírai problematikájára. De ki kell végül és mindenekfölött emelnünk *Nyájas ősz Udvarhelyen* című versét, mely alighanem a kötet legtisztább, legkompaktabb darabja; az őszi elmúlásnak Arany János, Tompa Mihály, Lenau konzervatív nemességével s finom modern árnyalattal való harmonikus rímekbe öntése.

4.

Mielőtt esztétikai tanulságomat tételesen leszögezném, röviden foglalkozom a másik kötetével, melynek címe: *Éjszaki szél*. Itt nincsenek ciklusok, a kötet negyvenhat versdarabja — amint az író a könyv elején maga előrebocsátja — 15—16 utóbbi éve verterméséből van összeszedve, az előző kötethez hasonlóan. Ebből az a következtetés vonható le, hogy itt nincs bizonyos fejlődés konstatálhatásáról szó, hiszen össze vannak kavarva az évek. Az előző kötet és a második kötet nincsenek biztosan kettéválasztva a lelki fejlődés sorompóival. Mégis, ez a második kötet markánsabb, erőteljesebb hangú. A Szentimrei-féle megállapítás arról a bizonyos zordságról, dacról inkább erre a kötetre illik. Legegyénibbek talán ezek a versek: Két férfi esti sétán, Tancos lovakkal, Éjszaki szél, Tétova ajtó-nyitás előtt, Tavaszi eső zenéje, Egy új Faust szerenádja, Napon, Hazug, alattomos ősz, Havasi tájékon, Forgószél (a befejezése különösen erőteljes), Őszi estén, város-szélien, Vihar, Tavaszodás, Keresztes lovag a Szentföldről hazatér, Erdélyi szántó-vető estéje. Ezek közül is kimagaslik koncepciója merészségével, Lenau Faustjára emlékeztető fekete színeivel a *Forgószél*. Kár, hogy sohasem veti magát bele a művészi komponálás szigorába, hanem szinte improvizáltan hagyja elgondolásait. Néha jó ez, de máskor ugyanannyi hátránnyal jár. Egyensúlyt kell tartani az impresszió frissesége és a „poésie pure“ műgondja között.

5.

Ha tételekbe foglalom észrevételeimet, röviden ezeket kell megjegyezniem:

a) Tompa László alapkedélye mélázó szomorúság, mely azonban férfias erélyig emelkedik.

b) Tárgyköre: Erdély vidékei, a gyermek, a székely erő, az alkonyodó szerelem: mindez egy elkésett íróélet kódös szomorúságán át vetítve.

c) Ebbe a tárgykörbe néha egészen markáns képeket visz bele, amelyeket kellő kompozíció-szigorral kifejlesztve, érdekesebb lenne

egyénsége. Idegmozgató témába is minduntalan belefolyik a konvencionális képzetkapcsolások szürkése, pedig az ösztöneiből, a hangulataiból ír s ez a fontos mindenekelőtt.

d) Előadásmódja természetes. Néha szinte Adyra emlékeztető súllyal vágja le rímeit, fiatalabb korból eredő verseiből pedig különösen kiérzik a formai iskolázottság, „erősen összefogott belső forma“ nincs végső konzekvenciáig kifejlesztve.

Rokonszenves, őszinte egyénsége bizonyára még módot fog találni arra, hogy művészibb megnyilatkozást mutasson. A benne rejlő áhitatszerű komolyság, az irodalomnak a nagy magyar tradíciókhoz hű, ünnepélyes ápolása ígéri ezt. Medre ő is a költészet szent vizének, mely a sors proteuszi intésére egyszer apró patakokban csörge-dez, máskor hömpölygő folyamokká dagad.

*GYALLAY DOMOKOS
TABÉRY GÉZA*

*KOVÁCS DEZSŐ
TAMÁSI ÁRON*

GYALLAY DOMOKOS

Gyallay Domokos írásai között van egy kedves elbeszélés Katona Pap Jánosról, a fehérlovas obsitosról. Aligha őse nem volt az írónak ez a száz év előtti székely huszár, ki tizenhat hosszú esztendeig járta a messze harctereket hetedhétország ellen. Sok szép tervvel, békességes vággyal, otthon-imádatlall került vissza az édesanyja mellé; de elment újra, gondolkozás nélkül a fehér paripán, mikor nagy Napóleon ellen ismét csak fegyverbe szólította a székely fiúkat a császár. Elment — az öccse helyett, hogy az édesanya szívéhez jobban hozzánőtt fiú otthon maradhasson; hogy ez a szeretve-szeretett szív valamiképpen meg ne szakadjon a szüntelen való búsulásban. Elment s nem is jött többé vissza...

Gyallay Domokos is messze harcmezőkről, vérrel versengő hosszú évek után tért haza Erdélyország édesanyjai kebelére azon a szomorú őszön, mikor minden, de minden elveszett, mi szép volt, kedves volt a magyarnak. De, míg fehérlovas őse újra elindult ismeretlen országokba, az édesanyja szíve nyugalmaért, Gyallay Domokos otthon maradt az édes anyaföldön, akkor is, mikor mindenki bódult menekülési ösztönnel szedte a sátorfáját, ha helyhez nem kötötte az ősi rög. Ottmaradt azért, amiért Katona Pap János elment: édesanyja vigasztalására. Ott maradt Erdélyországért, az elárvult, csüggedt, veszendő magyarságért; öntudatosan vállalta a születése, vére által kiszabott sorsot, az erdélyi szent Thermopyléd védelmét utolsó? csöpp*·;· végig, utolsó lehelletig.

Gyallay Domokos udvarhelymegyei székely, éspedig az unitáriusok közül való. A család nemesi levele Bethlen Gábor kezeírását viseli: 1619-ben kapta Gyallay Samu unitárius lelkész. Ez a szépséges hivatás ezentúl a család nevében is fennmaradt: innen kezdve két nevet viselnek, írván magukat Gyallay, alias Pap-nak.

A tiszteletreméltó és tiszteletes nemességszerző ős íróember vala; az akkori nehéz viszonyok között azonban csak az íróasztala fiókjának írhatott. S mintha keserű sorsából a késő unokának is hagyott volna valamit: nemcsak a papi hivatással velejében rokon s áldozatos önfeláldozásban azonegy tanármesterséget, de az érvényesülés, a napfényrejutás kálváriás nehéz útját is. Mert Gyallay Domokos pályafutása megint jellemzően erdélyi poétasors. Míg csorbítatlan épségükben állottak az ősi gyepük, míg Budapest ítelt fellebbezhetetlenül minden írásmű felől, őt sem akarták észrevenni.

Mikor első kötete megjelent (1921), túljárt már az ember életútjának felén: negyvenegy esztendő volt, pedig ugyan korán kezdett az íráshoz. A kilencszázas évek elején, mint egyetemi hallgató, együtt indult a Parnasszus ostromára Ady Endrével, Ravasz Lászlóval, Bodor Aladárral. A kolozsvári Egyetemi Lapoknak szerkesztő főmunkatársa

volt s a szerkesztősködéshez hű maradt a tanári oklevél megszerzése után is. Mint a tordai unitárius gimnázium tanára, a helyi lapot szerkesztette. Ettől az időtől kezdve (1910) a budapesti lapokban is sűrűbben jelentek meg írásai: történeti rajzok, apró elbeszélések. De jött a háború s Gyallaynak is ott kellett hagynia a katedrát s a szerkesztői asztalt. Elment a virágos regimentekkel; nem is került haza, csak a legvégén, mikor már ellenség gyanánt acsarkodtak az orosz határon a csehek. A harctérről is küldött egyszer-egyszer írást a Pesti Hírlapnak, Budapesti Hírlapnak; hanem ezekre senki sem figyelt föl, elmerültek a háborús irodalom áradatában.

Mikor azonban újra ott ülhetett a katedráján, megérezte a sorsdöntő pillanatok fontosságát s lázas tántoríthatatlansággal indult el pártfogókat keresni egy néplap megindításához. Mennyit kellett kilincselnie, várakoznia, érvelnie! Vállalnia kellett a felelősséget, hogy a lapnak esztendő múltán kétezer előfizetője lesz, — holott ezt talán senki sem remélte az alapítók közül. Gyallay a fanatizáltak hitével vállalt minden eshetőséget — és neki volt igaza. Ma, a lap nyolcadik évfolyamában, kevés híján húszezer ember járátja a *Magyar Népet*. A szerkesztő programja rövid: az erdélyi magyar népet nagyobb műveltséggel s jobb erkölcsökkel akarja az uralkodó népfajtól elválasztani. A lapnak minden sora ezt a célt szolgálja.

Hogy a lap csakugyan célba talált, azt nemcsak az előfizetők állandó s rohamos gyarapodása igazolja. Ez legföljebb anyagi siker volna; de van a Magyar Népnek egy könyvkiadó-vállalata is, és ennek a sikere bizonyíték arra nézve, hogy a lap elvetette mag jó talajba hullott. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy ezekből a hasznos könyvecskékből a legutóbbi három esztendőben évenként átlag 12,000 darab fogyott el.

Mindezeket pedig el kellett mondanunk bevezetőül, mert Gyallay szerkesztői tevékenysége leginkább mutatja az íróban is azonnal szemünkbetűnő jellemvonását: ezekből a múltó pillanatnak szánt, mégis messze jövőt munkáló lapokból megérthetjük, miért nevezte Gyallayt egyik kritikusa¹ „Erdély tanítójának“. Ez a nemes erkölcsi célzat rendkívül fontos, ha erről a későn kivirágzott s nem túlságosan termékeny íróról igaz képet s méltó értékelést akarunk adni. Mert veleszületett nevelő hajlama az íróból is kiütközik; írói programja sem más, mint a szerkesztői. Írásai nemcsak gyönyörködtetnek, hanem nevelnek is. Nem a budapesti szalonok számára ír: a székely faluk téli estéit akarja földérinteni a székely nép életéből vett, hol vidám, hol szomorkás történeteivel; vagy elringatni s lelkét edzeni a küzdelmes múlt dicsőségével. A Gyallay-novellákat tehát nem a budapesti újságíró szemével és lelkével kell olvasni; mert egyszerű falusi embernek más fogalmai vannak a szépségről, mint a fővárosi újságírónak.

A mese akkor szép, ha jó: vagyis, ha a megpróbáltatások ellenére is győz az erkölcsi világrend. A hősnek nem szabad elbuknia, mert ez ellenkezne az erkölcsi világrend mindenhatóságával s mert nem is

¹ Hartmann János: *Erdélyi irodalom*. Napkelet, VI. évf. 391—6. 1.

lenne szép. Minden Gyallay-novella ezt a felfogást hirdeti s ez megmagyarázza, hogy olvasásuk közben nem egyszer népmesékre réved gondolatunk. Alakjai között nincsenek rossz emberek. A jámbor vejét megvető, csúfbeszédű öreg Palkó Bálint könnyes szemekkel tér meg a tavaszi ég kékje alatt, mikor látja, hogy veje még a gonosz természetű tinókat is megregulázza szép szóval, káromkodás nélkül (*A szép szó*). Az örmény kereskedő elteszi ugyan Kálnoky Istvánné nagyasszony pénzeszacskóját, mit a nagyasszony az üzletben felejtett; de évek múlva, éppen a legjobb pillanatban, megsokszorozva adja vissza a pénzt, hogy bűnéért bocsánatot nyerhessen (*A bársonyfoltok legendája*).

A népmesékkal egyeznek a Gyallay-novellák szerkezetükben is. Kitérők nélkül, nyílegyenesen halad a cselekvény a végkifejlés felé, gyakran szinte csattanóra megy ki s ez a csattanó az erkölcsi tanulság. Annál azonban sokkal öntudatosabb művész Gyallay, hogysen ezeket a tanulságokat piros szalagsokrocskákka kötözzé a mese fonálára.

Az egyszerű mese és szerkezet tökéletes összhangban áll a nyelvvel. Nem a műtövös vésőjével dolgozik, hanem a székely népművész kisbaltájával. Színtiszta és zamatos a nyelve, alig-alig kever belé tájszót, holott, székelyekről írván, ez a tartózkodás lemondás-számba mehet. Valóban színesebbé tenné írásait, ha gyakrabban szólaltatná meg bennük a székely dialektust.

Kőfundamentumra épült faház a Gyallay-novella; tetejét erkölcsi tanulságok szikladarabjai védik a viharoktól. Van közöttük nem egy remekbe készült: mint a „Jézus Maroskenden“ című (a *Föld népe* c. kötetben), ez a modern legenda, mely Lagerlöf hasonló tárgyú elbeszéléseinek méltó párja. Vagy a „Farsangi álom“ ugyanebben a kötetben, két pompás, ízig-vérig eleven figurájával s bájos hangulatával. Es akad vérszegényebb is, mikor a téma alig több egy humoros vagy szomorgós anekdotánál s az író mesterkedése sem tudja nagyobbá tenni (*Ismerkedés a faluval, Mikor a vackorja kivirágzik, A morzsa*). Meglehet azonban, hogy ezt is csak a városi ember érzi így: azok, akiknek Gyallay szánta őket, talán éppen ezekben gyönyörködnek legigazabban.

Gyallay Domokos egyenes leszármazottja Benedek Elek íróművészetének. Székely dialektus nélkül is mindketten föltétlenül elárulják székelységüket: tárgy választásban, gondolkodásmódban, jellemző erőben. S ha nem tudnám, akkor is kitalálnám, hogy Gyallay lelkében is ugyanaz a benyomás a legtermékenyebb és legmélyebb, mint a Benedek Elekében: a székely népköltészet.

A magyarországi írók közül talán Lampérth Géza, Lőrinczy György állanak hozzá legközelebb; és még inkább Bartóky József, kinek mese-fája ugyanarra a hatásra borult késő őszi virágzásba, mint Gyallayé. Könnyű észrevenni, hogy az említettek mindannyian elsősorban ifjúsági írók. Gyallay is az;² és ez természetes, mert aki a népnek ír, az egyben az ifjúságnak is írójává lesz. Nagy kár, hogy a Gyallay-kötetek még nem jutottak el a magyarországi iskolák könyvtáraiba!³

² L. Hartmann János idézett cikkét is.

³ *Ősi rögön*, 1921, *Föld népe*, 1923, *Rég volt, igaz volt*, 1925.

A novellista Gyallay nem vall szégyent akkor sem, ha hosszabb lélekzetű történettel próbálkozik meg, egy regény keretében. — A *Vaskenyéren* (1926) c. történeti regénye csorbítatlan szépségben mutatja írónk minden jótulajdonosságát.

A „vaskenyér“ a torockói jobbágyok kenyere, éspedig zsíros kenyere, mert a vasbányászatból nem adnak dézsmát földesuraiknak, a Thoroczkay-családnak. Eppen ezt szeretné nyakukba akasztani a család legkapaszkodóbb, legkapzsiabb tagja, a consiliarius. Ugy gondolja, hogy a megszálló csapatok generálisának, Rabutinnak segítségével sikerülne ügyét dülőre juttatni. A bányászok viszont a családtól s a jobbágyágtól szeretnének szabadulni. Valami régi, lappangó kiváltságlevél a reménységük, mely szabad várossá tette Torockót. — Ügyüket a leggazdagabb s immár nemességet nyert bányásznak külföldről hazatért fia, Koncz Miklós karolja fel; így remélvén, hogy elveheti szerelmét, a szép Tóbis Juditot. Apja ugyanis ellenzi a jobbágy-leánnyal való házasságát.

Ez az egyik cselekvényfonal; a másik Rabutin oldala mellől indul. — A generális segédtszije, egy derék fiatal hollandus, van Norden, szerelmes Csegezi Anikóba; éppen Anikó az, kit Miklósnak, apja akarata szerint, el kellene vennie. Van Norden, hogy a leány szerelmét megnyerje, nagy dologra határozza magát: a titkon forrongó székelyek mellé áll s a hadsereg fölfegyverzésének leple alatt a székelyeket is ellátja hadiszerrekkel. Szociális-nemzeti forradalmat szervez; hűséges segítőtársa ebben legjobb barátja, Koncz Miklós. Erdekesen, sőt izgalmasan bonyolódik a mese; a dézsma-pör sikerrel biztat, mert Tóbis Judit csókja megszerzi egyik Thoroczkay-úrfi révén a kiváltságlevél másolatát. A forradalom is kitörésre érik, de az utolsó pillanatban mégis rombadól minden. Koncz Miklós Rabutin fogságába kerül s az akasztófától csak Anikó közbenjárása és barátjának önfeláldozása menti meg. Torockó szörnyen elpusztul, de a romokon kivirul Miklós és Anikó boldog szerelme.

A *Vaskenyéren* tehát kisemberek regénye, de az író mégis be tudja mutatni az akkori Erdély minden társadalmi rétegét: a vaskenyéren élő, jómódú bányászokat, az elkeseredett székely gazdát, a tanácsurat s szék-kapitányt, az idegen zsoldos hadat, generálisával az élén. Szemünk előtt elevenedik meg egyik Bánffy-leány hétorszagra szóló lakodalma, a regénynek egyik legbravúrosabban megírt fejezete. De azért itt sem dolgozik nagy apparátussal, bár sok embert mozgat a színen. Élesebben csak néhányra világít rá, a többi silhouetteszerű, fölbukkan s eltűnik ismét. Még a főhőshöz oly közelálló Tóbis Judit is homályban marad s egy kissé rejtély számunkra. A néhány főalak körül bonyolódó, tulajdonképpen helyi és egyéni érdekességű ügyek nem lobbanhatnak föl országos jelentőségű tüzvészé; de ennek lehetőségét állandóan érezzük, a lappangó zsarátnok füstje fojtogatja torkunkat. Mégis ki-elégítőnek, föloldónak találjuk a befejeződést, a megfeszült izmok csöndes munkába ernyedését, mert éppen a főhős passzivitása már eleve előkészített rá. Koncz Miklós nem forradalmár, nem a harcok embere s regényhősnél kissé szokatlanul sodorják ide-oda idegen akaratok hullámai. De eleven élet lüktet benne, mint a többiekben is és Erdély történelmi levegője lengi őket körül. Ezért kis méreteivel is monumentális hatású a regény, amiben nagy része van harmonikus, bátor és nagyvonalú fölépítésének.

A *Vaskenyéren* méltán fűzött új koszorút Gyallay Domokos neve köré, mely az újabb erdélyi irodalomban a legnemesebb pengésűek közül való.

TAMÁSI ÁRON

Az a novelláskötet, amelynek alapján Tamási Áron írói arcképét meg akarjuk rajzolni, találóan kapta a *Lélekindulás* címet. Nem könnyen említhetnénk olyan munkát, amelynél a cím ennyire fedje a tartalom lényegét.

A mű legszembeszökőbb tulajdonsága, egyszerűsége, legnagyobbat érdeme abban áll, hogy át van itatva azzal a misztikus „lelkiséggel“, amely Maeterlinck szerint a művészi munka legbecsesebb, legtökéletesebb tulajdonsága. A *Lélekindulás* egyetlen hangulat, egyetlen ösképzet variációja. A novellák, ha külön-külön befejezett, önálló egészek is, másfelől egy magasabb rendű egységgé egészítik ki egymást, ami novelláskötetekenél igen ritka jelenség. Ez a belsőleges összetartozás esztétikai tekintetben nagyon becses valami, mert azt mutatja, hogy az író lelke a művészi munka közben egyetlen nagy gondolat, egyetlenegy hangulat fátumszerű uralmának kényszere alatt állott. Ez pedig előfeltétele és ismertető jegye minden igazi művészi produkciónak.

A vers és próza fejlődése között irodalmunkban ma csaknem olyan aránytalanság van, mint volt ezelőtt száz évvel, Vörösmarty fellépése után, amikor a próza évtizedekkel elmaradt a költői nyelv fejlődésétől. A szimbolizmus, a modern lelkiség a maga forradalmát lényegileg már a világháború előtt befejezte és tagadhatatlan, hogy az újítás eredményei ma már benne vannak az irodalmi köztudatban. Az ötletre, csattanóra, olcsó szentimentalizmusra épített líra, a versben való logikázás és különösen a retorizálás naiv öröme: mindez visszahozhatatlanul a múlté. Az új eredményeket átvették a költők és megköveteli az olvasóközönség. De ugyanekkor a modern magyar lélek a prózában még a magakeresés Sturm und Drangjánál tart és geniális részleteredményei mellett is a vajúdas korát éli. Ha ez a megállapítás helytálló, akkor nagyban növeli a *Lélekindulás* jelentőségét, mert bizonyos tekintetben úttörő munkának tünteti fel a kötetet. Tamási köteté izzig-vérig a modern magyar lelkiség megnyilatkozása.

A *Lélekindulás* egészen a jelenéig, minden darabjában a világháború utáni magyar lélek nyilatkozik. A kötet összhatása így természetesen tragikus, aminek alapja az erdélyi magyarság, helyesebben a székelység nagy katasztrófája. Tamási e tragikus alapszín kivetítésében igazi költőnek mutatkozik. A *Lélekindulás* novellái nem szólnak közvetlenül a nagy összeomlásról, de azt minden sorból kiolvassuk, hogy írójuk lelkét a „sors láza“, a nagy magyar szerencsétlenség ereje tépi és az író hangulatát átvesszük azon a mély, nagy faji ragaszkodáson keresztül, amelynek Tamási Áron a jelen magyar irodalomban egyik legtokéletebb átérzője.

Ez a nagy, meleg ragaszkodás az erdélyi rögöz, az erdélyi fajtaéhoz egy pár darab elolvasása után feltétlenül megfogja az olvasó lelkét,

a legszilárdabb morális alapot adja az író művészetének, a kötetnek vonzó, ideális jelleget, elsősorban pedig eredetiséget kölcsönöz. Tamásinál ugyanis a faji ösztön hatása sajátos módon nyilatkozik. — A modern időben, a technikai fejlődés és a tudományos általánosítások korában egészen természetzerű, hogy a szépíró is mindinkább szélesebb, általánosabb kapcsolatban hajlandó tekinteni a problémákat és jelenségeket. Mennyivel természetesebb ez a magyar írónál, akinek örök sorsa, hivatása, hogy „néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre“. És Tamási úgyszólván meg sem próbálja felvetni a székelység jövőjének problémáit s következetesen kitér a székely faj sorsának nagyobb kapcsolatokban való vizsgálata elől. Egyetlen munkája, a „Megnyitom a földnek száját“ című, amely legalább közvetve, allegorikus fátyol alatt megkísért ilyesmit. Azonban talán éppen ez a kötetnek leggyengébb darabja, telítve mithológiai misztifikációval, amely érdekes színei mellett is nélkülözi a művészi elhithető erőt. Más helyeken is ritka, villanásszerű az efféle perspektívák, kapcsolatok keresése. És ezt az eljárást nem szabad a külső, politikai hatalom elől való kitérésnek, meghátrálásnak minősíteni, amint nem az volt Tompa allegorizálása sem annak idején. Aki e novellákon keresztül megismerte a szerzőt, az tudja, hogy Tamási Áron így írna akkor is, ha nem fogná tollát a kényszer szülte óvatosság. Írónk ugyanis egész lelki hajlandósága által éppen ellentéte a „fajából kinőtt magyar“ típusának. A Széchenyi-féle keserű „kritikai hazaszeretet“ egészen távol áll tőle. Nemcsak hogy nem látja faját a nagyobb politikai, vagy éppen világkapcsolatokban, hanem még az erdélyi magyarság is túl nagy horizont neki. Ő sajátlagosan székely író akar lenni, aminthogy az is. Tamási Áron ma a székely lélek legeredetibb kifejezője; tragikusan elkülönített fajtája sorsát idegennek vagy legalább is elkülönültnek érzi még az erdélyi magyarság sorsával szemben is.

Ebből az álláspontból következik, hogy írónk a székelységnek nemcsak költője, hanem szinte etnográfusa akar lenni, úgyhogy e téren itt-ott túlzásba is esik. Némelykor úgy tűnik fel, hogy a szerző már el is hagyta az általános-érdekűség határát és a szakszerű néprajzi ismeretetés területére csapott át. Azonban ez csak látszat; az aprólékos ecsetkezelés csak használ a munka általános érdekének. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a székely rajzok jelentősége az egész magyarságnak szól s a könyv konstruktív szellemével, szándékával és egész hatása révén egyenesen hazafias mű.

A hazafiasság fogalma a magyar köztudatban túlságosan politikai színezetű. Figyelemreméltó azonban, hogy nagyjaink nem ilyen értelemben használják. Elég csak Széchenyire utalni, akinek felfogása szerint a hazafi-munka elsősorban a nép gazdasági és kulturális javainak megtartása, gyarapítása és talán csak legutolsó sorban politikai tevékenység. Ha a szót ilyen értelemben használjuk, akkor ezt a munkát feltétlenül hazafias műnek kell tekintenünk. Igaz, hogy a szerző nem bírálja faját semminemű viszonylatban; nem is akarja tanítani vagy irányítani. Úgyszólván teljesen kritikátlanul áll vele szemben; a székely életnek csak nézője, rajzolója. Sőt szempontja mint rajzolóé sem távlati

szempont; népének nem fölötte, hanem közte van; csak kis kört lát be egyszerre és sohasem törekszik az elébe akadó képeket egy általánosabb, szélesebb perspektívába beállítani. De viszont a közvetlen látás az élettől duzzadó részletek egész seregével gyönyörködtet bennünket. Tamási könyvében nincs egy objektív sor sem. Az író passzívnak látszó szemlélődése nem a realista szenvtelen, konstatáló tárgyilagossága, hanem az elfogódott rajongó csendes bámulata egy megigázott, szakadék szélére sodródott, de mindig és mindenképpen nagyszerű emberfajta iránt, amellyel magát és sorsát elválaszthatatlanul egynek érzi. Mivel pedig az igazi szeretet mindig hatalmas és szuggesztív erő, ez a könyv is hatóerővé válik azáltal, hogy a székely életet színes, szívet megejtő közelségbe hozza az olvasóhoz és az írónak a tárgy iránti szeretetét átlopja az olvasó lelkébe is. Lehet, sőt bizonyos, hogy ez az élet nem minden vonásában olyan, amilyennek Tamási Aron festi, de ez nem fontos. A fontos az, hogy a könyvben megnyilatkozó erős, nagy fajszeretet szuggesztív erővel bír és a lelket felemeli arra az álláspontra, ahonnan a szeretet áldott elfoglaltságával nézzük ennek az életnek minden megnyilatkozását, minden érverését.

De nemcsak a tárgy iránt tudja megnyerni rokonszenvünket az író, hanem saját művészete iránt is. A színes, meleg, lelkes rajzokért hajlandók vagyunk eltekinteni a hibáktól, amelyekről különben megállapítható, hogy az összhatást lényegesen nem módosítják. De ezek a hibák mégis megvannak s jó, ha a szerző ellenőrzi magát azokon a pontokon, ahol a jóhiszemű kritikus fogyatékoságokat vesz észre.

Ilyen hiba az elbeszélés helyenkénti nehézkessége és nehezen érthetősége. Az író nem mindig szentel elég figyelmet az írás mesterségi részének; ez pedig megbosszulja magát. A lehetőség szerint minden sorban érdekesnek kell lenni; ez olyan szabály, ami büntetlenül még a legmélyebb, legeredetibb művészi felfogás mellett sem hanyagolható el. A népi tárgyat eredeti dialektusban feldolgozó művésznak ezenkívül még más kötelezettsége is van. Úgy kell írnia, hogy a használt nyelv-járás minden színe, minden sajátja érvényesüljön és a munka ennek ellenére közérthető legyen a szó betűszerinti értelmében. Fritz Reuter a németeknél ennek az összeegyeztető-érzéknek klasszikus példája. És ez az érzék írónkból meglehetősen hiányzik. Gyakran úgy tűnik fel, mintha a munka kizárólag csak beavatottak, szakemberek számára készült volna. Hogy a novellák egyszerű témáik mellett sem mondhatók közérthetőnek, az főleg ennek a hibának következménye. Megemlíthető még az is, hogy itt-ott a túlzott, alpáthosz rontja a hatást. Am ez árnyoldalak számban és jelentőségben elenyésznek az író kitűnő képességei mellett.

Az erdélyi irodalom a magyar jelen egyik legnagyobb büszkesége. Amikor az erdélyi írók marosvécsi összejövetele megkoszorúzta Tamási Aron írói munkásságát, ezzel nemcsak elismerte, hanem el is kötelezte őt az erdélyi magyar szellem egyik vezetőjévé. A *Lélekindulás* mindenestre olyan beköszöntő, amely után méltán tekintünk várakozással és érdeklődéssel a művész további fejlődése elé.

NYÍRÓ JÓZSEF

Ha közelebről nézed: egy ember és egy könyv áll csupán a cím mögött. Különös növény színpompás, húsosszirmú kivirágzása. Vad és patetikus mondatok, mint nehézdübörgésű, vasalt hadiszekerek kerekkei, vágatnak tova s vágnak mély sebnyomokat a befogadó agy szürkeállományába, ahol az emlékezet lakik. Emberekről beszélnek e könyv lapjai, akik „darabosak, féktelenek és az Ursten is tájékoztatlanul keresi a helyüket a másvilágon, hogy hová tegye őket“.

Ezt a könyvet¹ nem elég elolvasni s nem elég néhány lexikoni adattal elintézni az embert, a könyv íróját. Mert ez az egy ember hárskürt az ő népének szája előtt s a könyv ama hárskürt hangja, mellyel székely eleink a veszedelem híret futták ki tüdejükből a székek lakói közé.

Öblös, messzebúgó, sokáig zengő, hegytől-hegynek hajított, elnyúló jajkiáltás ez az egyetlen könyv. A „Jézusfaragó ember“ csupa torz Jézusképet farag, az „Időnapelött ébredt ember“ az elnéptelenült templomban egereknek prédikál, a „Barlangnéző“ a kövek beszédéből pusztulást hall ki, a „Vérlátó legények“ és a „Vízbetemetkezés“ hősei ősi rítusra gyűjtják és oltják magukban a megkínzott szívet s a városra, oskolára küldött Sebe Lászlók vért hánynak és „hazabeszélnék“. Halálraítélt nép jajgat és figurázik ebben a könyvben, mely olyan, mint a fekete fellegekkel terhes nyári ég: dörög és villámlik, dörög és villámlik, s a megkönnyebbülés záporpatakja csak nem tud alászakadni belőle. Sem élni nem tud, sem halni nem, mint az a néptöredék itt Erdély sarkában, melynek sem eredetét, sem sorsát, sem jövődjét igazán nem látta még emberi szem. Néhány hetyke, hanyaveti póz kifelé: köznapi szemeknek ennyit jelent a székely s néhány adomát, ami elszottyán két keserű sóhajtás, vagy két mélyről felszakadó káromkodás közt.

A székelyzsombori pápista tanító fia, a sok nehezen nevelt gyermek közül egy, elment papnak, mert minek mehetett volna másnak? Megjárta a bécsi Pázmáneumot, mert az arravaló székely, ha már nekifog valaminek, kitanulja alaposan. De nem járt soha becsukott szemmel. Mint a léppel fogott madár a favágó markában, ő is folyvást jártatta maga körül a szemét, ki a kispapok kék reverendájából, s hogy messzire elvetődött házul, annál élesebben meglátta otthonvaló népének otthonhagyott nyomorúságát. És tenni nem tudott ellene és segíteni nem tudott semmit. Arra pedig nem született, hogy ne lásson s ha lát, ne cselekedjék. Sem a nagy keserősége, sem a nagy, bolond vére: egyik se, egyedül se bírhatta sokáig a reverenda szorítását a mell tájékán.

¹ *Jézusfaragó ember*. Novellák. Kolozsvár. Minerva, 1924.

Kilépett, megházasodott, előbb falusi molnár lett, aztán író, akinek törvénye, hogy mindent kimondjon magából, mert ő a népek szája előtt a kürt.

A volt pap felfedezte magának és felfedte mások előtt az ő i népét, a székely népet. Ő, nem ő az első, aki erre a különös népre felhívta embertársai figyelmét, de így senki sem hívta fel előtte. Ilyen borúsnak, ilyen villámterhesnek, ilyen maga helyét nem lelőnek, ilyen ősegyszerűnek és nagyraihivatottnak nem mutatta meg senki még. És ilyen elhagyatottnak is kevesen.

A paraszt: paraszt, így tartja róla az „urak“ szemén át nézett s az urak eszejárásával megszínált esztétika. Magyar paraszt, székely paraszt: mindegy. Van elmélet, mely a világ minden parasztját egy kaptafára húzza, mert csak falusi és városi embert lát, gatyást és nadragost. De kezdjük mindjárt azon, hogy a székely *nem paraszt* s paraszti-sorban is nemesembernek érzi magát, az is volt minden felmenője. Ha jobbágyi sorba törték le: fellázadt s hogy hányszor lázadt fel, azt csak a székely nép történései tudják. Másféle történelemkönyvek írói nem helyeztek valami nagy súlyt ezekre a lázongásokra, pedig ez a helyesen meglátott és meglátatott tény sokmindent megmagyaráz. Évezreden át őrizték apáról-fiúra a határt, de őket nem őrizte, csak a fennvaló Isten. Ha volt elegendő erejük, feltartóztatták az ellenséget, de legtöbbször nem volt s a hátrábbfekvő vármegyékben csak akkor kezdett cihelődni a nemesség, a „királyi sereg“, mikor a székely porták helyén már csak romok füstölögtek. Mindig ők voltak az elsők az áldozathozatalban és mindig utolsók az osztozkodásnál. Csoda-e, ha ők voltak elsők a lázadásban is?

Eltek, ahogy élhettek. A termő Barcaság lassacskán a szászoknak lett drága Kánaánja. Ők felszorultak a hegyek közé, birkózni öles szálfákkal, kövekkel, medvékkel, úttalan utakkal, egész evilági életükkel. Furcsa s kifelé nehezen érthető, vagy éppen érthetetlen népkarakter alakult így ki a „négy vármegyében“, amelynek megfejtésével nem is igen bajlódtak a beljebbfekvő magyar centrumok. „Mit akar a székely? — fortyant rájuk nemegyszer egy-egy értetlen hang. — „Hát nem olyan magyarok ők, mint a többiek? Mindig valami extrát akarnak?“

Sajgó s mindegyre fel-felszakadó seb ez. Talán nem is való bolygatni egy irodalmi tanulmánykísérlet keretein belül, de Nyirő József-ről van szó, aki újra feltépte a sebet s olyan erővel tépte fel, hogy vér csordult belőle s ezt a vért nem lehet nem látni. A jajt, mely ebből a könyvből kisikolt, nem lehet nem hallani, betapasztott fülekkel sem. Még csak setét éjszakába behasító villámkévék e könyv novellái, még nem borul elénk belőlük az *egész* székely tragédia, de aki ennyit meg tudott mutatni, annak nem lehet megállani félúton, annak meg kell mutatnia az egészét egyszer. Annak *mindent* meg kell mutatnia.

Akinek ennyi sikerült, annak bizonyára írói eszközei is megvoltak hozzá. Volt elsősorban: ereje. Egyelőre több lírai ereje, mint epikai sodrása. Szavai, mondatai nehéz sújtások, hasonlatai: óriásgyermek játéka sziklatömbökkel. Másutt, mint Adynak, finom remegések a

robusztus férfikar mozdulatai, szelíd és súlynélküli simogatások az alvó gyermek fején.

Ennek az erőnek mély és fanatikus hit táplálta a gyökereit. Semmi-féle tételes vallásban fel nem található hit ez. Rekonstruált pogány áhítat, mely fűvel, fával, kővel, állattal, csillaggal és zivatarral egynek érzi az embert. Kozmikus öröm ez a hit, magunkat a teremtés ereibe átömlesztő boldogság egyszer, máskor szalmaszál, melyen erőtlen bogárként egyensúlyozza magát a halandó féreg. Megtágul a lét az ember számára s minden, ami gyakorlati, elveszti jelentőségét ebben a határtalan lehetőségekre nyíló életformában. Új értelmet nyer az öröm és a fájdalom, de épp ezért a szenvedések és szenvedélyek szeretlen arányuakká fokozódhatnak. A keleti Kárpátok láncán megfűtt kürt behallik Ázsiába s a szerelmesek összedobogó szíve egy ritmusra ver a föld lendületével, amint az áthalad velük a Tejút alatt.

A *fenséges* esztétika elemeit hordozza ez a líra, mely rendesen sovány epikai magot ölel körül. Ott azonban, ahol a mese és a líra kiegyensúlyozott arányban jelentkeznek, hibátlanul nagyvonalú lesz a terjedelemre kicsiny novella. Ilyen például a „Hull immár a fenyőtoboz“, melynek keresni kell párját a magyar szépliteratúrában. Kicsi regénye, az „Aranykehely“ is legjobb ilyenemű munkái közül való.

Sokhelyütt azonban a gazdag, rakott nyelv zsúfolttá és nehézkessé válik. A sok, felgyűlt mondanivaló nyelvi szépségekben omlik elő, melyek mögött vérszegénnyé sorvad a történet. De nincs egy is a novellák közül, amelyikben legalább egy sor, egy mondat mellbe ne ütne s hangos szóval ne figyelmeztetne: itt *író jár*, akinek semmi más kitaposott nyom nem elég mély s nem eléggé messzevezető. — Az etnográfiai felfedezések, melyek néha az irodalmi előadás rovására vonulnak fel s kínálkoznak témául, mindig meglepetés erejével hatnak. Régi s még itt-ott élő pogány hagyományemlékek új értelmet nyernek, vagy ősiségük erejével új meg gondolásokra kényszerítenek. Kolontos figurák, különöck, mániákusak a nép gyötrelmét s elvetélt igazságát kiáltják világgá, ha megszólalnak.

Ilyen gazdag ígélet régtől fogva nem jelentkezett a magyar irodalmi horizonton. Ennyi lehetőség-aranypénzt csakúgy a mellényzsebéből nem vetett senki elének. Fájdalom, a beváltás mindmostanáig késett. Most már hallani lehet, hogy kész van a régvárt Nyíró-regény is, az első, a „vad“ Wesselényiről. A székely témakörrel átcsapott szélesebb kört átfogó tárgyra, melyet kínálva-kínál feldolgozásra az erdélyi történelem. Mi azonban, akik közelről figyeljük Nyíró viaskodását a viszonyokkal, az étellel és önmagával, mégis a székely regényt várjuk tőle, amelynek megírására eljegyezte őt tehetsége a néppel, melyből vétetett.

SZENTIMREI JENŐ
SZOMBATHY-SZABÓ ISTVÁN

SZABÓ MÁRIA
BARTALIS JÁNOS

BÁNFFY MIKLÓS, SZABÓ MÁRIA, TABÉRY GÉZA

Hogy e három író egy cikk fogja egybe, nincs abban semmi skatulyázó cél. Mindegyiknek más a minősége, súlya, célja. Egyszerűen a véletlen, az első nagyhatalom, csoportosította őket így.

Bánffy Miklós, írói nevén *Kisbán Miklós*, a főrangú költők, Rimai Jánosék nemes hagyományát követi: a hivattól — az állami színházak intendatúrája, a diplomácia — az irodalomhoz tér pihenni. S hogy az irodalomban sikerei vannak, azt nem állása tekintélyéből, vagy mágnásvoltából kell levezetni, hanem írói készségéből. Első drámai kísérletét, *A naplegendát* (1906) s *A haldokló oroszlán* című novelláskötetét (1914) elismeréssel fogadta a hivatalos körökkel szembenálló „Nyugat” is. Ady Endre, aki nem könnyen osztogatta a dicséretet, foglalkozott mindkét munka értékelő ismertetésével; az utóbbiról pedig ezt írta: „Megható e szép magyarságú novellák követelőzése, naívsága, mely diadalmasan bukkan rá elintézett eleveenségekre s önképzőkori gondossága.”

A legizmosabb készségű író is valakitől indul el; Kisbán is szívesen tanul kora két legelismertebb elbeszélőjétől: Mikszáth Kálmántól és Herczeg Ferentől (*Rettenő Safrancs, Az a számár Trócsányi, Elő kísértetek*), vagy francia írótól. (V. ö. *A kísértés templomát* Anatole France „*Az árnyak miséje*”-vel.) De Kisbán megkeresi a maga világát: az egyszerűbb emberek felé fordul, babonáikat, furcsaságaikat, ösztönössé kövülő tett- és beszédmódjukat kutatja és ábrázolja. Közben utat enged szatírára való kedvének; bár ez többször jelentéktelenségek körül makacskodik. (A cserepező éneke *A haldokló oroszlánban*.) Erős a leíró hajlama; önmagukért született leírásai szélesítik lassúfolyásúvá novelláit. Kárpótlásul haladóbbá teszi az olvashatást a stílművészkedés kerülésével.

Mint e novellás-kötetét, épp oly méltánylással fogadta az írott kritika *Nagyúr* című drámáját (1913). Talán még ma is ez áll művei élén. Kisbánnak állandó problémája vetül fel ebben: a szerelmes, vagy gyűlölő, de mindkettőben erősebb nő. (Ez a probléma található a *Haldokló oroszlán* több novellájában.) Az erősebb nő Mikolt, akit a tudatában lobogó gyűlölet hajt a „tudásnélküli barbárokhoz”, hogy vallásáért, családjáért és népéért bosszút álljon. De az a hatalmas erő, amely Attilából, ebből a „csak uralkodni tudó” kényúrból kisugárzik, meghódoltatja őt is. Hiszen ennek az erőnek csak legendás híre is pehelyként sodorja az embereket! Mikolt gyűlölete alatt szerelem erősödik fel s csak akkor ismeri meg kettéhasadt lelkét, mikor mindkét szenvedélye kielégül és egyúttal szenved.

Attila alakját a történelemhez és mondákhoz híven rajzolja meg, költői eszközökkel. Az egész drámát áthatja a legendás hatalom s a legenda ereje. Művészi készséggel érezteti Mikolt „Odi et amo” catulusi érzéseit. Élővé tudja tenni a népvándorlás világát. (Ezt már novellái közt bizonyítja *A császár titka*.) De kevesebb költőiség több volna. A költő mellett rövidséget szenvedett a drámaíró; a költő mellőzte a technika kötelező fogásait s ezért jár ingadozva a színpadon s látszik hézagosnak e „költői lendülettel megírt” munka.

Az erősebb (1918) című színműve a házassági háromszöget mutatja be a rokonság keretében. A házasság négyhetes; a férj tüdővész; a házibarát Julián gróf, a férj bátyja. Nem akar házibarát lenni; hiszen megható gyöngédséggel szereti Imrét, öccsét; hiszen ezért akarta, hogy Marianne a felesége legyen. De Marianne „az erősebb”. Már a házasság előtt is szerette Juliánt; sejtette, hogy az sem idegen hozzá. Most, a rokonság szabadságában, rohamozza, leveri, elcsábítja Juliánt. A férj — mindent tud — siet megelőzni a tüdővést s a szerelmesek akadálytalanul szerethetnek. Nem az egészséges férfi, hanem a szerelmes aszszony az erősebb itt is. A nő akarata s az abból teremtődött helyzet drámái feszültségüvé fokozódik, de a színmű képekre tagolt s párbeszédezett novella marad. A technika itt sem jut teljes jogaihoz.

A Maskara (1926) nem sikerült kísérlet. Bohóságnak nevezi az író s ezzel felszabadítja magát a műfaji megkötésektől. Ez írói jog; de amit csinál, nem jól csinálja. Ama Paprika Jancsij ait figurázza ki, a szavak és tettek örök ellentétét. A mai kor — és mindegyik — kiválóan alkalmas a színpadi satírára, — mutatja Romain Rolland Lilulija. De Kisbánt az anyag bősége nem segítette. Nem a legarravalóbb alakokat tűzi tollhegyre; jellemzésükben a szónak ad elsőséget a cselekedet fölött. A satírárt nem élezi ki, az eseményeket barokk lazasággal rendeli egymás mellé. A prologusa azonban sikerült. A többiben az író küzd a céljával és anyagával.

A Reggeltől estig (1927) „Az erősebb” színművet helyezi más beállításba és regényformába. Itt is az erős, szerető és gyűlölő nőt ábrázolja. Julián gróf szerepe, Mikolt kettős érzése két nővérré: Magdára és Máriára ruházódik át. Közös szerelmük Walter, a jövő zenéjének egyelőre még csak az ő érzésükben csodált zsenije. A nővérek közül Magda szeret bensőségebben. Walter mégis Máriát veszi el. A házastársak távolmaradnak egymástól, de Magda annál intenzívebben érzi szerelmét. Walterért fel is áldozza magát, mikor megjelenik a házibarát: Ralph, az egyszerűen sportember. Magda, hogy Máriát megtartsa Walternek, feleségül megy Ralphhoz. De hasztalan önfeláldozás. Walter megtudja a keresztező szerelmet s pusztul a két férfi: Walter örültségben, Ralph öngyilkossággal. Magda és Mária, két élet szerető és áldozó megsemmisítői, egymás kifosztói, ott élnek tovább a chiemseei villában, ahol elvesztettek mindent, a titkolt gyűlöleten kívül. S amint a tanúk: a hely és a tárgyak előszólítják az emlékeket, egy nap keretében újra leperreg a dráma, majd Magda, majd Mária felidézõ lelki-villanásaiban.

A regény problémája régi. Újat az író nem tesz hozzá, megoldását

nem keresi. Hiszen Kisbán művészete nem megold, csak tükröz. Szerkezetben azonban újjal próbálkozik, filmszerű megoldással. A visszanező előadás, a hármas egységbe szorítás drámai levegőt teremtenek. A lélekrajzban elmélyül az író; tárgyilagos megértéssel nézi a beteges, érzékeny lelkeket és vergődésüket. A kidolgozásban is gondosság vezet, annyira, hogy már mesterkéltnak látszik.

Ha összefoglalóan akarjuk Kisbánt értékelni, Ady megállapítására kell visszatérnünk: „A legszebb értelmű és úriasságú amatőr író.“

Szabó Mária novellákkal, fordításokkal (Strindberg, német regények) kezdte írói pályáját. Már első novellái (1918) várakozást fűztek nevéhez. Kisebb munkákon edződött ereje kibontakozott teljességben mutatkozik első — a rangsorban is első — regényében. *Felfelé* (1925) fejlődési regény, amelyhez valószínűleg az író fejlődése is adott motívumokat; de mindenesetre adott az egykori debreceni papkisasszony visszaemlékezése. A felfelé vezető út hőse Horváth Agnes. Gyermekkorában kerül Debrecenből a földhöz, a véletlenül örökölt nagybirtokhoz. Az árva birtok, dzsenti generációk úri könnyelműségének senyvedője, gazdára áhítozik. A föld fogja meg Agnes lelkét, egy tisztelkű és tisztakezű paraszt, Juhász bácsi becsületességén keresztül. Agnesnek is kell a föld, hogy legyen valakije. Apja, aki a tanári pedantéria szürkeségéből került az úri világba, primitív akarattalansággal kötődik imponáló és üres rokonához. Az anyja illemrendőr, akinek egy vágya van, hogy leánya törje be magát egy — emberileg értéktelen — vidéki társaságba, s még egy szűk, önző anyai kívánsága: szeresse leánya az ő illúziós szerelmét. A maga, született, energiájából és lelkiadottságából nő fel ez az elhagyott egyke. Néhány modern könyv, vezető és szinonim jóbarát enyhítik e nagy magányt. Agnes sokat kap tőlük, de a föld ereje táplálja és erősíti őt. Intuíciója meglátta, hogy „a földből fakad minden áldás... Hogy generációk hűségesen szolgálják a birtokot s szegények maradnak... Hogy a tulajdonosnak nemcsak önmagával szemben van kötelessége, hanem a verejtéket áldozókkal szemben is“. Erre a kötelességre teszi fel életét. Mikor Pál, az okos, szeretett férfi fényt ígér, Agnes a munkáról beszél. Neki is van hivatása s nem hagyja el a férfiért. Így lesz lenézett, különc, társaságból kianathémázott vén leány: hiszen „kivált a magyar sorsból“. „De csakis ez a menekvés útja.“ Az élet szennyje, nyersége ökölcspásokat mérnek rá: de ő tisztán áll meg. A háború destrukciója körülötte is pusztít, de a minden-összeomlásban megmenti családját, birtokát s a lelkét is. Az egyetemes lelki pestis, a gyűlölet nem fertőzi meg. A Horváth-házban a tiszta krisztusi érzés embert lát a csehben, németben, angolban, szerbben. A köteles gyűlölet idején lombosodik ki Agnesben a hit, hogy testvéri bánással kiszélesítheti a minden országban élő emberek megértő táborát, akik nem a könyvekből betanult jelzőket ragasztják az idegenhez. Végül Agnes megmenti a boldogságát is; aminek megadására a költői bírászkodás kötelezve van.

Justh Zsigmond regényeinek rokona a „Felfelé“. A magyar élet

súlyos kérdéseit veti fel: a föld, a magyar sors, a középosztály, a frázisok (melyek Gyulai szerint Mohácsnál többet ártottak) kerülnek egy tiszta lélek megfigyelése alá. De vizsgálja az egyéniség, a nő sorsát is; tágabb körben a tömeglélek s az emberiség problémáit. A kérdésekkel szembenéz s a legemberibb megoldásokat keresi. Jól megfigyeli és rajzolja a vidéki társaságot; meleg érzéssel állítja olvasói elé Agnes, Sziráky s a béresgazda alakját. A regény etikai értékeivel szemben tehetetlen az anyagpazarlás. Az író feladata ma: a legkevesebb anyag felhasználásával a legmagasabbnak legtisztább kifejezését adni. Szabó Mária azonban sok gondot fordít családi apróságok, rokonságok magyarázatására, mákszemtények feljegyzésére, súlytalan jelenetek kidolgozására, leírásokra. Ezek azok a szalagok, csipkék, gombok, díszek a regényen, amelyek a modern női ruháról már eltűntek.

Az *Appassionato*. (1926) Szentmiklóssy Mártája is Ágnes-fajta erős leány, tele földszeretettel. De gavallér apja és kapzsi nagybátyja elszedték tőle mindent. Am van ereje és jobb napokban, kész cél nélkül szerzett tudása. Könnyű lélekkel vállalja a küzdelmet: öccsét, a világ legnehezebben kezelhető gyermekét és magát munkával eltartani. Pedig a divatszalonban meg kell birkóznia a „kenyéradó“ szeszélyeivel s munkástársai úr-gyűlöletével. De Márta a gyűlöletet betegségként kezeli, jósággal felel rá. Ez a hitvallása: „Igazi szépség esősorban a jóság. A lélek szépsége. Mert nemcsak tájak, képek, szobrok és könyvek vannak a világon, hanem érző, örülő és szenvedő emberek is. Ezeknek a szeretése, a mások örömeiben osztozás, a szent segítenivágyás a legörökebb szépség.“ Ez a szent érzése győz a gyűlöleten. Ez dönti el élete további sorát. Először-volt közvetlenséggel és gyöngédséggel tárja fel lelkét Szécsy László előtt — míg a szomszéd teremben Beethoven *Appassionatáját* zongorázza egy művész —, mert emberi érzése diktálja, hogy legyen jó a szerencsétlen vakhoz, akivel véletlenül találkozott. A szent segítenivágyás szerelemmé erősödik s Szécsy feleségévé lesz. De az esztéta-lélek önző, — hiszen az esztétaságban sok az önzés — kételkedő, durva. Felesége megoperáltatja, hogy a látással visszaszerezze házuk nyugalalmát. De a férj türelmetlen; nem hiszi, hogy Márta szép, holott lelke a szépségre szomjas; idő előtt letépi szeméről a kötést. Látja Mártát és annak szépségét s aztán örökre megvakul. De ezután feleségét fiatalnak, szépnek, jónak látja, tudja s ezután minden percük az eljött boldogságé.

Az *Appassionata* magánviseli a „Felfelé“ című regénnyel való rokonságát; sok szépség is van benne, pl. Márta emberisége a műhelyben, az a gyöngédség, amellyel nemet mond Morvainak, első beszélgetése Szécsy Lászlóval stb.; mégis mögötte marad. A mesét nem tartja az író fejelemzetten a kezében s a történetet nem tudja lezáró keretbe foglalni.

Magamtól—másokig (1926) novellás kötet. A tiszta jóság egyszerű, közvetlen vallomásai ezek a novellák. Szociális ellentétektől elválasztott, gyűlölettől acsargó embereket von megfigyelésébe. Éles tekintettel hatol lelkükbe, le a tudat alá, de nem ítélni, hanem megérteni. Fájó szeretettel látja őket. Aztán megmutatja az ellentéteket össze-

békítő közös sorsot, közös hitet, közös munkát. Az aktív jóság könyve ez a kötet; tele hittel, felemelő szintézissel. Pontos jellemzése Mael Ferencnek e róla írt pár sorában: „És jósággal teli szívemet — Ami lesz, az legyen — Tűzcsóvának közéték vetem.“

Kötetbe nem foglalt novelláiban — főként a Napkeletben — a ma asszonyát analizálja. A nőt, akinek nemcsak könnyje és imádsága van, hanem tudása és ereje is. Szótárából kihullott az „úr“-fogalom; ember akar lenni, munkát és küzdelmet vállal. Küzd önmagával; nem tudatlan, szemérmes lény, hanem húsból és vérből való ember. De ebből a küzdelemből győzelmesen kerül ki. Allja az élet ökölcspásait, szembenéz a rútságával, hogy tetteiben megvalósíthassa az élő szépet. Bizonyos egyformaság van tehát nőalakjaiban, bár külső vonásokban sokfélék. Férfi alakjai kevésbé sikerültek; de kitűnően fotografálta le a legsötétebb újkor léha férfiat.

Jó hinni — ez a tömjénillat száll fel Szabó Mária írásaiból. S ez az etikum művei legszebb értéke.

*

Tabéry Géza írói működése egy darab történelem. A háború előtt megjelent ígéretes regénye a *Néma harc* (1911), novellás kötete a *Clematisos udvar* (1914) s a „Hét“-ben közölt írásai annak az időnek szabadabban látó pszichéjét és írásmódját hordozzák. Majd a világháború rekvirálja tollát (*At a Golgotán*, 1917). A forradalom hangja erős feszültségű versekben robban ki nála: *Forradalmi versek* (1918). Az elszakadás után Erdély egyik kulturális központján, Nagyváradon, vállalja a magyar szó és szellem őrzését (*Magyar Szó, Tavasz* c. szépirodalmi lapok) s Erdély múltjával (*A Szarvasbika*, 1925) s jelenével foglalkozik (*Tűzmadár*, 1927).

Régebbi írásai közül *A Golgotán* tűnik ki. A háborúban pusztuló asszony regénye, mint Herczeg Arany hegedűje. De Tabéry regénye többet lát és látat egy szimpla szerelmes történetnél. Tabéry cselekvő-szenvedő részese a háborúnak, nem itthonról nézi. Akkor látja, mikor az ember, a „felejtő gép“, még nem kendőzte romantikussá az emberiségnek ezt a szörnyű katasztrófáját. S közlőről látja: természetes nyerségben mutatja meg a lelkesedést, cinizmust, panamás vagyongyűjtést, önmentést, mások feláldozását, a szenvedéseket, minden... minden pusztulását. Barbusse-i erejű írás ez, amely megfog és lever; nem azzal, ahogy az író beszél, hanem azzal, amit elmond. A háború orkánya mellett másodrangúvá válnak Bíró Borbála szerelmei: szökése Tulipán Gézával, házassága Gyalóky századossal; a régi szerelem felmelegítése a háború alatt s Tulipán Géza pusztulása a hisztériás asszony szeszélye kedvéért. Segíti ezt az írói kezelés is: a főcselekvényhez mellék-cselekvényeket köt s ezeket visszafelhaladással beszéli el. Közben a mellék-események eléri a főesemények terjedelmét s mellégregények keletkeznek (Búzás hadnagy tragédiája, Gyalóky szenvedései, idősb Tuli-

¹ Egyéb művei: Színművek: *Helen vágyai* (1914), *Mimikri* (1914), *Álomhajó* (1922), *Kolozsvári bál* (1924); novellák: *Vesztá flagellans* (1917), *Kolozsvári bál* (1923).

pánné története). A főcselekvény pedig befejezetlenül szakad meg. A regény így inkább lazán kapcsolt életképek sorozata, mint regény.

Erdeklődése központjában a Bolyaiak tragédiája áll. Először négy részletet közöl (*Kolozsvári bál*). De két évre rá megcáfolja magát a *Szarvas bika* c. regénnyel. A szarvasbika, amely a tükörteremben, képzelt ellenségek között halálra töri magát s elpusztít mindent maga körül, Bolyai János szimbóluma. Hogy miért pusztul így el Bolyai János, miért gyűlöli meg apját egy kardpárbajig, miért rohad el egy emberi nőstény mellett? szexuális alapon próbálja „pszichoanalizálni”. „Az édes, szép és jó Teleki Anna“ áll közéjük. A lángésznek kijáró csodálattal szereti az apját, de ez a szerelem sohasem lép a földre. Bolyai Farkast a magyar viszonyok kötik gúzsba: nem fejt meg a párhuzamosok problémáját; nem forrja ki magát drámairóvá; szerelme nem lesz az övé. Az apa rezignáltan hajt fejet a változhatatlan előtt, de nem a fiú. Teleki Anna egy dacos pillanatban szereti a lázban, tudatlanul fekvő fiút s ezzel megfosztja a férfiúság szabad cselekvőerejétől. Apja problémája és a tehetetlenség közt vívódik Farkas. A párhuzamosok találkozását a végtelenben, megfejt, de földi lénye kielégületlenségben ég. S mikor a titkát maga Teleki Anna mondja meg neki, egyszerre szökik fel benne két vád: apja fosztotta meg a hírnévtől s a nőtől. S a fiú tehetetlen gyűlölettel marcangolja hitt ellenségeit: apját s szerelmesét, s önmagát.

A hisztérika, akit az író — nem a legszerencsésebb álnéven — Teleki Annának nevez, nem magyarázza meg a Bolyaiak tragédiáját. Az életüket sem mutatja meg Tabéry; csak pontokat rak fel abból a marosmenti és a bécsi világ síkjára. Egy-egy jelenet lírai, szinte élő; de a részek nem kárpótolnak az egészért.

Legújabb regénye, a *Tűzmadár* irányregény. Gitánia állam (Európa negyvenmilliós kisebbségei közül bármelyik állama) nemzeti kisebbségeinek szenvedéseit s ezek életét meghatározó állam sorsát írja meg a könyv. Magától adódó dolog volna Gulliver utazásai módjára dolgozni fel ezt a fájó kérdést. Tabéry azonban a legendához fordul. Maga csinál egyet a tűzmadarról; erről a gyáva, színtelen állatról, amely néha századokig kerüli az embert. De ha megjelenik, égő pompájában, keres, hajt, megörjít mindenkit, mert a „Tűzmadár“ a pusztító hipernacionálizmus, az örök elnyomás. Mert destruktív erő, pusztulnia kell magának is, hogy helyet adjon az alkotó nemzeti erőnek.

A legenda betétszerű szimbólum. De a legendák kora lejárt, csak stílművészkedésre jók. Komoly kérdéssel határozottan kell szembenézni. Tabéry azonban a legenda-buroktól nem tud a végső okhoz eljutni. Amit meglát és elmond, az jó. írói készsége is sokszor excellai. Am a részek összefűzését még mindig mellérendeléssel pótolja.

Tabéry elbeszélő; költeményei és színművei útkeresések. Mint elbeszélőnek értéke: emberi érzése. Meglátja a szenvedéseket, igazságtalanságokat — mindenfélét — s az igazság mellé áll. Tud látni s tud ábrázolni is. De egybefogó erejének még fejlődnie kell.

ERDÉLYI LÍRIKUSOK

Ez a tanulmány suta lesz kissé: nem szólok benne arról a négy, legelsősorba tartozó költőről, akinek egy-egy külön cikkben rajzolták meg az arcképét e folyóirat hasábjain. En itt legföljebb „beállítom“ *Aprily* Lajos, *Berde* Mária, *Remenyik* Sándor és *Tompá* László alakját a maga helyére — inkább zászló-meghajtással, mint elemző bírálattal.

*

Erdélyi lírikusok — van-e jogosultsága ennek a földrajzi és (fájdalom) politikai megkülönböztetésnek a magyarnyelvű, magyarlelkű irodalom keretein belül? Sok vita folyt már erről a kérdésről, amióta a nagy világváltozás aktuálisá tette s a vita helytelen mederbe terelődött. Szeretném egy-két mondatban csöndesen újra elmondani azt az egybefoglaló és békítő igazságot, amelyet ott látok lebegni a vitatkozók feje fölött.

Van egy arca a költészetnek, amely nem ismer földrajzi, de még nyelvi határokat sem. Vannak általános emberi érzések, amelyek kifejezésre találnak a kétezeréves görög lírában, a francia szimbolistákban és a mai erdélyi költőkben. Vannak formai és eszmei világáramlatok, amelyek végiggyűrűznek egy-egy korszakon. Másként hatnak, másként tükröződnek nemzetek, sőt egyének szerint, de eredetüket közös középontban kell keresni.

Es van egy másik arca a költészetnek: a hullámgyűrű külső széle felől nézett arca. Az egyéniség, amelyet először önmagában szemlélünk, csak aztán figyeljük meg benne a közös faji, nemzeti vonásokat, s a nemzetfölötti, általános érzések és a hasonlóképpen nemzetfölötti kor-eszmék és formai törekvések egyéni megszólalását.

Aki tudja azt, hogy minden költőt ebből a két irányból lehet és kell megközelíteni, az nem folytatja tovább a terméketlen vitát a „külön erdélyi irodalom“ létezésének vagy nem létezésének kérdéséről. Akármelyik irányból indul el, mindegy: az egyén elmélyülő vizsgálata a nemzeti kapcsolatokon át elvisz a nemzetfölöttiekhez, a nemzetfölötti irányok, eszmék, érzelmek taglalása megmutatja ezeknek nemzetenkint és egyénenkint való megnyilatkozását. Ha az általános emberitől az egyéniig menő hullámgyűrű-sorozatba a „magyar“ gyűrű után egy „erdélyit“ s ezután akár még egy „székelyt“ is beleérzünk: ezzel csak az egyénhez vezető utat rajzoltuk meg világosabban, de semmiféle elszakító munkát nem végeztünk, a „magyar“ gyűrű erejét nem csökkentettük. A világ költészetének színeiben való gazdagodása az, hogy van egy sajátos fénytörésű magyar gyűrű benne; ezt ismét gazdagítja az erdélyi, ezt a székely... és végeredményben az egyének értékén fordul meg minden.

A nagy kő, amelyet a mi korunk hajtott a költészet vizébe, az egyén és a kollektivitás viszonyának kérdése. A XIX. század szociális fejlődése — ezt visszatekintve könnyű meglátni — a kollektív költészettel volt viselős; de a század költészete még az individualitás tobzódása volt. A századeleji romantika felszabadította az egyént; a század derekának művészeti és irodalmi impresszionizmusa uralomra segítette. A dráma, a regény a kivételes, különös egyéniségekről szól, a líra hangsúlyozottan, fitymáló közvetlenséggel az *Én* apró-cseprő dolgairól. Még a naturalizmus is egyénekké cizellálja tipikus hőseit a közelről megfigyelt részletek ezreinek segítségével.

Csak a századvég kezdi a költészetben kiérlelni a szociális fejlődés természetes következményét: az *Én*-nel, az egyéni látással és érzéssel való felelőtlen, könnyű játék visszahatását, az impresszionizmust felváltó expresszionizmust, az egyéni cicomák, megkülönböztető apróságok lefaragását, a köz-lélekből fakadni látszó, sokszor tagolatlan felkiáltást. A fordulat lassan történik: minden ilyen fordulatnak természetes féke a megérkezett író- és művésznemzedék ragaszkodása a maga megszokott formáihoz, s még inkább a közönség megértő képességének lassú haladása. (A mai fiatal költőnemzedék szeretne már túlhaladni Adyn, akit a hivatalos kritika még csak most kezd ímmel-ámmal és fenntartásokkal elfogadni, s akihez a közönség jórésze sem érkezett még el. A festőművészet már a tizedik irányt próbálgatja az impresszionizmus óta, s a közönség igen széles rétegei még az impresszionizmusnál sem tartanak: lelkük mélyén megkívánják, hogy a festő „pontosan dolgozza ki“ a képet.) A háború, a forradalmak, a különböző irányzatú diktatúrák aztán végképpen megássák az egyéniség sírját. Nincs annyi szurony a világon, amennyi az orosz, olasz, spanyol s a többi, leplezettebb diktatúrát fenn tudná tartani, ha az emberiség öntudatlanul is jól nem érezné magát az egyéniségről való lemondás, a kényelmes rabság állapotában. (Ez lehet szomorú nekünk, régi világból ittmaradt individualistáknak — de így van.)

A magyar költészetben Ady jelenti a vízváltást az individuális és kollektív líra közt. Ő eljutott a maga egyénisége kifejtésében a legmagasabb csúcsig és már tovább is lendült a „Mindent“ hordozó szárnyalás felé. Talán nem is egyéni, véletlen sors, hanem mózesi, örök szimbólum, hogy pályája itt megszakadt. Ekörül a Hórebhegy körül, az innenső és túlsó lejtőkön helyezkedik el a modern magyar líra — amíg fel nem tűnik az új hegyecsúcs, amelyet ködösen sem látunk még.

Itt, ezeken a hegyoldalakon kell az erdélyi lírát is megkeresnünk. Anélkül, hogy értékelő, iskolás sorrendet állapítanánk meg a költők között, logikus szátra fűzhetjük róluk való beszélgetésünket, ha azt nézzük: hogyan mennek át az impresszionista korszak *Én*-kultuszából a Minden és a Mindenki éneklésébe, hogyan hangzik fel náluk az egyén örömen-búján túl a székely sors, az erdélyi sors, a magyar sors, a szociális és emberi közösség motívuma.

Előre bocsáthatjuk: nem hangzik olyan erővel, mint várná az ember. Ennek van egy igen egyszerű külső oka: nem hangozhatik. Hiszen az idegen uralom alatt élő költőnek nem olyan könnyű a dolga,

mint a felelőtlen, nagyhangú hazai irredentáskodóknak. *Szombati-Szabó* István és *Szabolcska* Mihály esetei mutatják, hogy a mai cenzorok és ügyészek nem élnek az ostobaság jogával az allegóriával szemben, sőt néha a kelleténél is éleselméjűbbek: veszedelmet látnak ott is, ahol nincs. A magyar tragédiát, az erdélyi sorsot tehát legtöbbször nem a szavakban, még csak nem is a szavak mögött, az allegorikus jelentésben kell keresnünk. Rá kell ismernünk az egésznek melankóliájában, rezignáltságában, sokszor még a l'art pour l'art-hoz való kényszeredett menekülésben, az Adyn-inneni egyénkedésben is.

Közönséges Ady-epigon egy sincs az említést érdemlő erdélyi lírikusok közt s ez azért igen érdekes, mert fiatalok mind, 30—40 év között, sőt lesz itt szó még fiatalabbakról is. Megemlítek majd egynéhányat, akire hatott, s aki egy-egy verssorban, sőt versben közvetlenül Ady-sor vagy vers inspirációja alatt áll, de általánosságban azt mondhatjuk, hogy megkerülik a csúcsot mondanivalójukkal és formáikkal egyaránt. A művészi gonddal csiszolt, sokszor játékos élvezettel csillogtatott régi formák és a teljesen szabad vers közt hiányzik az Ady-képviselte átmenet, az ő tragikus tömörségére nem törekszik senki, az ő komorsága mélabús rezignációvá enyhül, páthosza a prózai közvetlenség irányában fejlődik tovább.

Az imént említett fonálon haladva, *Áprily* Lajosról kellene először szólanom, arról a költőről, akiről erős intuícióval kell lerántanunk a l'art pour l'art, a tökéletes formaművészet és a kultúra rétegeit, hogy a maghoz: a félreismerhetetlen, fájó erdélyiséghez eljussunk. Hasonlóképpen a l'art pour l'art-ba menekül *Olosz* Lajos, a *Gladiátor-arc* szerzője, akinek szabad formájú, szimbolikus versei mind képek — egy-egy csodálatosan szines és izzó kép minden vers, látszólag személytelen, mint a parnasszista Heredia szonettjei; sokszor nem is közvetlen élménybe, hanem irodalmi emlékebe kapaszkodik a gyökereivel, igazi esztétaalkotás módjára. *Endre* Károly még a szonett-formához is visszatér; előkelően, hűvösen, a gondolkozó ember álarca alatt szenved. (Kötete: *Az ember, aki járva jár.*) *Walter* Gyula (kötete: *A vágyaim*) csiszolt, gördülő, szépen muzsikáló, korrekt verseket ír, kísérletet sem téve semmi nyelvi vagy ritmikus újításra. Pasztellszerű, finom képeket fest. Seholy nem ád kirívó, a többinél erősebb hangot — még ott sem, ahol mondanivalója megkívánná. Esztéta-lélek ő is, fortisszimókra képtelen, talán megriadna tőlük. Ízig-vérig impresszionista, magáról beszélő költő, akinek fájnak az élet korlátai, de beletörődéssel viseli őket. Talán mindazok közül, akikről itt beszélek, mellette ment el legnagyobb talanabbul Ady.

Vele szemben, mindenesetre „modern“ költőnek számít *Ligeti* Ernő (verskötete: *Én jót akartam*), gondolataival és szókinccsel, a versbeszött tudományos és idegen szavak tömegével: de lényegében ugyanolyan egocentrikus, ugyanolyan impresszionista. A szó kevésbé szent neki, szemmeláthatóan játékos örömet leli a vers könnyű csengésbongásában, tréfája és szentimentalizmusa ritkán mélyül el. Legőszintébb emberi hangjait is — amikor pl. az aninai bányakatasztrófa áldozatait siratja felháborodva — ez a veszedelmes, könnyű csengésbongás

fosztja meg az őszinteség hatásától, a páthosz erejétől. De bármennyire meglátszik rajta még a háború alatt és után is az Ady-előtti modernnek felszínes könnyedsége: ő sem hiába erdélyi, ő is megtalálja a maga megrázóan igaz és komoly szavait, mihelyt a közös alapérzést, a rezignációt akarja kifejezni.

Formában egészen modern — sokszor Apollinaire-re emlékeztető — s kifejezésében expresszionista *Pap* József lírája. (Kis kötete: *Kiáltás a barátért.*) Egy-egy versében kacérkodik a közösséggel, az emberrel, de alapjában teljesen egocentrikus. Felkiáltásaiban sok az ízlés, a stílus, csak a meggyőző, az abszolút szükségességet éreztető erő hiányzik belőlük.

Sajátságos módon az Én költője a legifjabb nemzedékhez tartozó, még szinte gyermek-számba menő *Dsida* Jenő is. (Első kötete: *Leselkedő magány*, 1928-ban jelent meg.) A halál rémével való tusakodás okozza talán, hogy igazi mélységek vannak a költészetében? A mélységeket járó, a dolgok értelmét kutató költő sorsát írja. Minden sora: átérzése a világ borzalmas voltának, rettegés az örülettől, a haláltól, a sorstól. Magánya nem dacos elkülönülés, hanem passzív elhagyatottság, elmaradás az élet lakomájáról. A zord, lidércnyomásszerű képek mögött mindenütt a halál leselkedik! *Dsida* Jenő úgyszólván gyerekkorában „túlesett“ a vers és a kifejezés kész formáin (volt alkalmam megismerkedni első szárnypróbálgatásaival). Tudja mindezt és lemond róla. — Nyelvében, tárgyában, képeiben semmi speciálisan erdélyi nincs (vér szerint nem is erdélyi ember). De mert ezek az egocentrikus versek — jó versek, lehetetlen, hogy szimbolikusnak ne érezzük őket. Tudatosan vagy öntudatlanul: *kifejezik Erdély mai hangulatát.*

Szinte ugyanezt mondhatnám el arról a néhány versről, amit a fiatalon elhunyt *Sípos* Domokosnak, az értékes novellistának hagyatékából adtak ki *Vágtat a halál* címen. A különbség az, hogy *Sípos* Domokos erősebben bele volt már kapcsolódva az életbe, látott jövődőt: a fiában, látott hivatást az emberiséggel kapcsolatban, együtt sirt Erdéllyel és mártír-keresztre vágyott.

A kereszt emlegetése átvezet bennünket az erdélyi költők ama csoportjához, amelyben az én kifejezése, az esztéta-hajlandóság, a l'art pour l'art egyre erősebben keveredik az erdélyi sors tudatos vállalásával.

Szombati-Szabó István, az Alföldről Lúgosra került református lelkész valóban csak *vállalta* azt, amit erdélyi sorsnak nevezünk (s ami földrajzilag annyira kiszélesedett a Királyhágón innen). Ő már kész, kialakult egyéniséget hozott magával a „kisebbségi“ élet nyomorúságába. Amikor 1922-ben búcsúzkodik a „régii pátriától“, szemmel látható, hogy az érzékléseknek az a pótolhatatlan tárháza, amelyet fiatalokorában gyűjt az ember egész életére, az ő lelkében az Alföldről halmozódott össze. És ez a tárház még fontosabb *Szombati-Szabó* Istvánnál, mint akármilyen más költőnél. Olyan szín- és hang-fantáziája van, amely minden benső érzését kaleidoszkóp-tarkasággal, ezerféle formában vetíti ki. A barokk költőire emlékeztető bőséggel árad belőle a kép, a hasonlat; a szavak maguk is, pusztá hangzásukkal, az asszociá-

ciók zuhatagát vonják maguk után. Minden értéket kiprésel a szóból, beleszédül a ritmusba. Nem uralkodik a formán, mint Áprily és nem játszik vele, mint Ligeti, hanem sodortatja magát az áradatával. Érdekes megfigyelni, amint ez a goethei bűvészinás lassan megtanulja a fékező varázs-szót. Megmarad a művészet, a formák észrevétlenül könnyű kezelése, megmarad a muzsika (a *Beszélgetés önmagammal*, a *Lavinák éneke* c. kötetben a magyar költészet legszebben muzsikáló versei közé tartozik) — és határok közé szorul az, ami néhány esztendővel előbb még korlátlanul ömlött, zuhogott. Az inasból mester lett. Nem elégedett, önnön-magával eltelt mester: az önismeret iskoláját megjárta, félő, kételkedő ember, aki egyszerre kicsinynek, roskadozó-nak érzi magát, mihelyt föléri a nagy tragédiát, amelyben áldozatos szerepet vállalt.

Sophokles *Philoktetes-eben testi* fájdalom szüli az olyan sorokat, aminőkben Szombati-Szabó a szóval kifejezhetetlen *lelki* tragédiát jajongja el:

„Ó jaj, jajaj, jaj, jaj jaj, jaj jaj aj.
 Ő öntsd jajod csak jaj, jajongj jajom
 E tragédiás szörnyű-szép bajon.

Mi ez a jaj-sor? Lemondás a változatos képekbe, hangokba öltöztetett, s éppen ezért véges és kicsiny dolgok kifejezéséről; felszállás a legnagyobbhoz, az egyetlenhez: a tragédiához.

A költő vállalja népe tragédiáját,

„Ha vétkes is, de népem, vélem-egy.
 Az én napom száll, ha napja lemegy.
 Csak Sodomával
 Tudok meghalni, hogyha rá halál vár.“

(Lóth.)

És vállalja a keresztet is: nem kiváltságos Messiás-öntudattal, hanem azt hirdetve, hogy a Messiások földjén „ahány erdő mind kereszt-fát terem“.

„... S valahány hegy van: mind Golgota-hegy!
 Ön-Golgotáján Messiás legyen
 Mindenki, aki fel a hegyre megy.

S ki hegyre jut és megáll a hegyen:
 A keresztjét is magával cipelje
 S elhiggye, hogy az Golgota legyen:

A taps s babér nem messiási-bélyeg.
 Tövist viseljen és gyalázatot,

Aki a messiási útra téved...“ (Hitvallás Messiások földjén.)

Kellett Erdélynek egy költő, aki az általános rezignáció korában, Erdély tragédiáját teljes nagyságában átérezve, megmutassa az egyetlen reménységet: az áldozatok útját, a tömeges Messiás-sors vállalását. Szombati-Szabó lehet rezignált és kételkedő, ami a maga személyét illeti, de .. mint ahogy Arany János odakiáltotta nemzetének szomorú napokban: *ad az Isten új nyarat!* — megírja ő is a maga *Kies ősz-ét*, *Beszélgetés hervadt, őszi kerttel* címen. Ezt a verset ma fekete nyomda-festék-folt takarja az *Életem* című kötetben.

A kálvinista pap után hadd említsem meg azt a költőt, akiről nem hallgathatom el, mert maga szövi versébe, hogy: zsidó. *Kádár Imre* (verskötete: *Bujdosó ének*) sokoldalú ember, s intellektuálisabb annál, semhogy lelkének elsőrendű megnyilatkozási formája a líra lehetne; külső hatások iránt fogékonyabb, s filológus-bogarászással az öreg Aranytól Ady Endréig lehetne kimutatni mestereit; mégis érdekes jelenség. Bolondistókos stanzákban, Ady-reminiszcenciás versekben, szabadon lüktető sorokban előttünk áll a modern „bolygó zsidó“, aki nem élősi akar lenni a fa törzsén, hanem gyökeret keres; azonosítja magát a szenvedőkkel, az elnyomottakkal, lázad és lázít, ostoroz és érzékenységében ezerszer megsebezve védi magát — harcol azért a jogért, hogy feláldozhassa magát egy közösségért, amely nem akarja befogadni.

Sokoldalúságában és intellektuális mivoltában rokona *Kádár Imrének Bárd Oszkár*, (Verskötete: *Mi lesz velünk?*) Sorsukban az a különbség, hogy Bárd Erdély földjében gyökeredzik, Erdély katasztrófa személyében, fiaiban, jövődő reményeiben érte. Ha túlságosan csengő és intellektuális voltakban mégis prózai verseinek formájáról meg lehetne feledkezni, *mondanivalója* tökéletesen Erdély szívéből és mindnyájunk szívéhez szólna. Érzi a közösséget az emberrel: „kis láncszem a láncban“, a „kortárral“, aki talán nem érti meg őt — „össze nem találunk“ — de mégis nagy, mert „ő adta a vért, könnyet, velőt“. Ady utódai közé számítja magát és tudja, mit jelent ez: „Ember voltam, ki .. úgy érezte végül: méltó társ és rokon az élő Mindenhez“. Amikor felsikolt, hogy „a két fiammal, Úristen, mi lesz?... Uram, a gyermek csodát követel... Új világot nekik!“ — akkor már tudjuk, hogy itt nemcsak a vér szerint való két fiúról van szó: egész Erdélyért követeli a csodát, az új világot. Le tudja gyúrni a magyar rezignációt. „En mind e kínon túl hittel hiszek!“ „Tartsatok ki, mert mégis érdekes!“ Érzi, hogy az ő nemzedéke őrzője egy ideálnak, amelyet — fáklyaként — tovább kell adni az utánunk következőknek. „Hogy ezt a kincset átadhassam, titkon ifjú maradok törhetetlenül.“

Az intellektuellektől az ösztönös lírikusokhoz való átmenet két értékes láncszeme volna most *R. Berde Mária*, akiben a tanító, erkölcsi célzat, az okoskodás néha küzködik még az egyéni-asszonyi és erdélyi sors közvetlen, átélt kifejezésével, s *Reményik Sándor*, a formával keveset törődő, Petőfi nyomán nyugodtan továbbépítő lírikus, aki a közösség érzéseinek megéneklésétől fordult vissza önmagához — s elmélyülő, kétkedő vívódásaiban ma jobban, igazabban fejezi ki az erdélyi lelket, mint valaha. De róluk (lásd bevezető soraimat) nem beszélek.

Ilyen átmenet *Finta Gerő* tanár-poéta költészete. (Kötetei: *A fák, Pacsirtaszó*.) Az ő költészetének is van egy része, amelynek inkább az eszmei tartalom ad értéket. A *világbecsület* jelszava, a béke hirdetése. A jövő béke-hadseregét látja az iskolásfiúkban. „Magyar, román és szász fiúk, előre a kapukon át.“ A magyarság jövő hivatását a szellemi

haladásban látja. „Szellemországban adatott hatalom.“ „A szellem népe legyenek a jövőben“. A „kóbor lantosok“, az erdélyi költők hivatása, hogy papok helyett néha maguk legyenek papok a magyar végeken. — De inkább megnyilatkozik az igazi költő azokban a bátor egyszerűségű versekben, ahol csak érezni akar — együtt örülni, együtt szenvedni a „borús erdélyi emberekkel“. Valamikor híva-hívtam azt a költőt, aki ismét le meri írni — csak úgy, egyszerűen, mintha ő vette volna észre először — hogy kék az ég és zöld a föld. Most jólesik ilyen sorokat olvasni: „Zöld a mező s az erdő. Kék az ég fenn...“ S az Istenhitnek, reménynek, hálának tiszta, minden lélekhez elható kifejezéseit.

A fiatalabbik *Finta* — Zoltán — erős tehetségnek látszik; kötete sajnós, nem került kezembe. Az a néhány vers, amit folyóiratokban olvastam tőle, forrongásban lévő, de energikus lélekre vall; kifejezőmódja kissé szónokias még.

Farcádi Sándor (kötetei: *Versek, Fenyő a Hargitán*) fiatal létére is régi stílusú verselő, szerkezeteti a Heine óta jól ismert pointe-be hegyeződnek ki. Ahol magáról beszél, az a bizonyos közvetlenség és kedvesség van meg a verseiben, ami Petőfi idejében eredetiség és érdem volt. Legértékesebbek a mai állapotokról szóló szimbolikus versei, — egyszer hittel, harci kedvvel vannak tele, máskor elkeserednek a magunk gyávaságán. A hunn-utódok székely öntudatát szép naívsággal fejezi ki: „Magamban megcsókoltam érte, hogy én is székely vagyok, a Jóisten kezét!“

Jakab Géza (*Álmodik a gyopár*) még nem találta meg önmagát. Bizonyos, hogy igazi költő, mert verseinek olyan benső muzsikája van, amely csak az övé lehet. De „személyes“ lírája kolozsvári emlékekkel átfestett Makai-féle szentimentalizmus; a közösséghez kapcsolódó témáihoz Adytól veszi kölcsön a hangot — csak mollba írja át. („... ez a magyar föld. Parttalan, sűrű, tunya, átkos...“ „Magyar vagyok; konok és székely. Ezer vágy és ezer soha. [!] Sorsom magyar sors: mostoha, halálíg harc s halálíg kétely.“) Mégis, ha Ady hangján is, szépen és erővel fejezi ki a székely rezignációt. Legszebbek *Virágénekei*. Talán ezekből kiindulva fogja megtalálni magyar közösségében is egyéni hangját.

Kibédi Sándor (így akarom, *Diadalmas élet, Tengerzúgás*) utólag került Ady-hatás alá. Első verseiben Petőfire emlékeztető egyszerűséggel fejezi ki „Erdély fiának“, a román-szittya vérkeveréknek minden emberhez szóló érzéseit.

Egyéni akarásainak, gögjének lényege az, hogy *ilyen* elhivatottságot érez magában. Kitor az egyéni bajaikat éneklő lírikusok ellen. Egyre világosabb benne az az öntudat, hogy mindenkiért és mindenkivel él. „Veled vagyok, ember.“ „Világ-magam.“ Ha ez Ady-hatás: hát *ez az*, aminek Adyban történelmi szükségszerűen hatni kell. Sajnos, az autodidakta fiatal költő — bizonyára csak átmenetileg — kifejezésben is egészen a mester hatása alá kerül s utolsó versfüzete tele van Ady-utánérzésekkel, ilyen sorokkal: „Fáradt, bús, szomorú szemekkel“ stb.

Most ismét meg kell elégednem azzal, hogy „elhelyezzem“ *Tompa* Lászlót azok közé, akik intellektusukat, kultúrájukat, a külső költői hatásokat teljesen át tudták izzítani a maguk belülről jövő költészetével; akik akár emlegetik székely fajtájukat, akár nem, minden szavukkal *kifejezik*; s akár a maguk apró élményeiről szólnak, akár az emberiség nagy kérdéseit feszegetik: szimbolikusan mindig mindenkiről és mindenkihez beszélnek.

Nagy egyéni különbségek vannak a komor, rezignált *Tompa* László, a gyönyörködni és hinni tudó *Bartalis* János és a minden versével cselekedni akaró *Szentimrei* Jenő költészete közt: de ebben együvé tartoznak.

Bartalis János nevéhez egy közhelyé vált szólam fűződik: „az erdélyi Walt Whitman“. Alapja az a pusztá külsőség, hogy *Bartalis* — egyébként létezéséről sem tudva az amerikai költőnek, valamint a francia vers libre-istáknak sem — mindjárt pályája kezdetén felzabadította magát a kötött versformák nyúge alá.

Mint Walt Whitman-nel való rokonság, valóban jelentéktelen dolog a szabadversnek kifejezési formául való választása; önmagában azonban fontos. *Bartalis* után (és tőle meglehetősen függetlenül, hiszen mindössze néhány verse jelent meg a *Nyugat*-ban) a magyar költők egyre sűrűbben fordultak a szabadvershez. Olyan formaművészek első-sorban, mint Babits, Szabó Lőrinc s *Bartalis* első fölfedezője, Kosztolányi Dezső. Itt csak utalhatok arra, hogy ez a menekülés elkerülhetetlen volt Arany János verselésének az 1900-as években kiérett barokkjá és Ady utánozhatatlan, egyéni vers-reformja után. *Bartalis* nem utánozott senkit, amikor a szabadvershez fordult s éppoly kevésbé utánozzák őt a többiek: de *Bartalis* az elsők között érezte meg ezt az elkerülhetetlen szükségességet.

Bartalis verse a legjobb bizonyosság arra, hogy a szabadvers nem szeszélyesen hosszabb-rövidebb sorokra tördelt próza, aminek a bot-fülű profán nézi. Sőt bebizonyítja azt, hogy nem a szabályos ritmus, még kevésbé a rím teszi verssé a verset. Iskolában persze bajos egyebet tanítani; hiszen *Vörösmarty* hexameteireiben és Arany alexandrinusaiban sem tudunk egyebet mutatni az átlag-diáknak, mint hosszú-rövid szótagot, ütemet, rímet. Jaj volna, ha ez tenné verssé *Vörösmarty* és Arany verseit!

Szabadvers írására — hál' Istennek — nem lehet a szorgalmas diákot, az ügyes dilettánst megtanítani. A szabadvers a legnehezebb forma a világon, mert nincs benne semmi, ami a benső muzsika, a benső ritmus, a költészet hiányát ügyesen eltakarhatná, egyik sorról a másikra gépies lüktetéssel ragadná az olvasó figyelmét. A szabadversben minden sor, minden szó önmagáért felel, harcol, bizonyítja a maga elkerülhetetlen szükségességét, létjogosultságát. A szabadverssel nem lehet csalni. Aki könnyű sikert és általános megértést akar, inkább üssön össze néhány rímet (ehhez ma minden iskolátvégzett ember ért): — a benső ritmus megérzőit úgysem fogja elbolondítani.

Megmagyarázni persze nem lehet, csak *ad aures* bebizonyítani, hogy *Bartalis*nak minden sora: vers; vers volna akkor is, ha egyvég-

tébe írnia a költő. Vers akkor is, ha a szavak és szókötések költői megválogatásához szokott olvasó döbbenve talál benne egy-egy „prózaiz” szót vagy fordulatot. Mert talál: Bartalisban is, Szentimreiben is sokszor. De nagy különbség van aközt, hogy azért használ-e valaki prózaiz szót, mert költői lélekzete nem futja és nem tud választott tárgyához illő nyelvi magasságban maradni — vagy pedig azért, mert a költői mondanivaló határait — s ezekkel együtt, természetesen, szókincsét is — kiszélesíti olyan területekre, amelyeket eddig a próza birtokának tekintettek. Minden új irodalmi megmozdulás egyben forradalom is: a fogalmak és szavak polgárjogáért.

Ez az új szó: forradalom, világirodalmi jelenség. Nem kell éppen a futuristákra s a többi mai -istákra gondolni. Hogy csak egy, Bartalissal sokban rokon, vallásos, egyszerű lelkű francia költőt említsek: Francis James is a próza határáról szedegeti föl búbajos hangulatképeinek szókincsét. Walt Whitman-ról azért nem beszélek, mert ő, a maga naiv, amerikai materializmusában, sokkal tovább megy ezen a területen, mint akár Bartalis, akár Szentimrei, akik lényegükben idealisták.

Nekik azért van szükségük minden szóra, mert mindenkinek írnak. Válogatott szavakkal csak válogatott (nem mindig érték szerint válogatott) csoportokhoz lehet szólni.

Ne tévesszen meg bennünket az, hogy ma talán kettejüket értik legkevesebben. A legprimitívebb olvasó, a vásári rigmusok ismerője is tele van már előítéletekkel s a megszokott cifra szót könnyebben érti, mint a váratlan, szokatlan, abszolút egyszerűséget.

Bartalis és Szentimrei ilyen meghökkentő, új módon egyszerű. Még szimbólumokat is ritkán használnak. Ha igen: a fogalom magától tágul általános, szimbolikus érvényűvé. A csorranó tej, a tej-folyó, amely Szentimrei egyik versében a csecsemő ajkára árad, minden magyarázat nélkül kiszélesedik univerzális, tápláló élet-erővé; a hallgató tornyok árnyéka, csöndje, nagysága ráborul, ránehezedik az egész mindenségre. Bartalis egyszerűsége még kézzelfoghatóbb — éppen azért találják meg benne oly nehezen a költészetet az elrontott, előítéletesen halló fülek.

Kettejük közül Bartalis lírájában több a személyes vonatkozás, az egyszerű impresszió. De talán ez is csak látszat. Ideirok néhány sort *Hajh, rózsafa* című (eddig egyetlen, egész munkásságát összefoglaló) kötetének egyik legszebb verséből: *De különben csend van*. A hajnal halk neszeit írja le.

„...De különben csend van. Határozottan csend van.

Csak a hattyúk kezdtek valami furcsa játékba a tavon és a vízimadaraknak mehetett fejükbe az illat, mert olyan bizsergő és izgatott a daluk.

Es — én föl nem érhetem ésszel, de mintha meglopták volna a természet minden színét, olyan pazar-csillogó a tollúk.

De különben csend van. Határozottan csend van.

Csak úgy tesz minden, mintha élne.

Csak úgy tesz minden, mintha szállna, szállva-szállna, szállna.

Csak úgy tesz minden, mintha örökre magába
akarna bolondítani.
En nem tudom, miféle időszak van, de mintha
minden vágyna, szólna, várva-vágyna, vágyna.
En nem tudom, miféle időszak van —
csak olyan szép minden,
olyan végtelenül elragadó és olyan mámoros —
De különben csend van. Határozottan csend van.
Es te, bolondos fiúcska, mégsem akarsz aludni.
Pedig ezeket leszámítva — hidd el, hogy
csend van. Határozottan csend van.“

Nem muzsikál-e ebben a versben több, jóval több egy pillanatnyi, egyéni impresszionál; nem érzed-e benne a világ minden tavaszi hajnalának muzsikába foglalt, pezsdülő életét?

Ezért a Minden költője Bartalis, akár személyi impresszióit festi, akár a háborúban borzad meg az idegen katona legyilkolásától, akár a pesti kommün napjait szenvedti át, akár a kosályi paraszt-életet énekli meg: azt az életet, amelybe zúgolódás nélkül menekült egész kultúrájával, minden mondanivalójával. Szimbolikus értékű cselekedet ez, egész költészetének képe: összeolvadás emberrel, földdel, Istennel.

Szentimrei költészetében tudatosabb, programszerűbb, akartabb ez az összeolvadás. Tudatos a szabadversre való áttérés is: Szentimrei kitűnően „kezelté“ a bevett, elismert formákat, pompásan csengő rímeket talált. Eldobta ezt a könnyű fegyverzetet a nehezebbért.

Szentimrei még látszatra sem ismer „magánügyet“ a költészetben. Verskötete, a *Nyári délután Egeresen*, semmit sem árul el személyes kis világról; szerelmi költészete is tülemelkedik a „te meg én“ perchez kötött fontosságán.

Az én: a világmindenség részecskéje. Nem az következik ebből, hogy semmiség. Sőt fontos, igen fontos — éppen, mert oly végtelenül nagy valami az, aminek részét alkotja. Ha jól meggondoljuk, a kereszténység tanítása ez, a nagy keresztény paradox. Az ember: semmi, porszem..., de ennek a semminek, ennek az elvesző porszemecskének minden gondolatát, minden hajszálát számontartja az Úr. Minden cselekedetünk végtelen következményekkel jár, üdvösség vagy károhozat lehet belőle.

Mindegy, hogyan nevezi Szentimrei a maga Istenét: a fontos az, hogy a porszemét ő is egybekapcsolja a végtelennel. Ha megszólal, tudja, hogy nem ő beszél, hanem lelkének húrja zeng együtt a mindenséggel. Kötetének első verse gyönyörűen foglalja szöbe ezt az együtt-zengést.

Aki így fogja fel a költészetet, az soha ernyedten, közömbösen, cinikusan nem foghatja kezébe a tollat. Szentimreinek minden verse komoly, sőt: pathétikus. Csak, persze, nem szabad ezt a páthoszt a megszokott (és többnyire hamis) páthossal összetéveszteni. Szentimrei nemcsak a vers csarnokait nyitotta meg egyszerű szavak előtt, hanem a páthosz csúcsaira is felviszi őket. Az ő páthosza nem a nagy szavak, a felkiáltójelek és hárompontok páthosza.

Talán fogalmat ad róla ez a néhány sor *Az új dicsérete* c. verséből:

„És evőé, íme árad,
 erjed, terjed, mint hangszerdobozában a zendített
 Hang.
 önmagát megsokszorozva dörömböl a láda oldalain

S túl-túlcsordul a határfalakon, átalszüremlik, mint szűrt levegő,
 füleken be, pórusokon s agytekervényeken átál a Vérbe,
 s delejes remegéssel tovaszáguld keresztbe-kaşul a hajszálereken,
 öblösre tágítván a nagy Aortát s a szív kamaráit
 a szakadásig duzzadtra dagasztja.
 S már továtáncol, mint fény a porszemeken s a testtelen úrön,
 kicsattant ablakzárókat, hajtincseket elszabadít,
 beoson dohodont, pállott emberi vackok miazmás odvaiba
 s indulóra harsantja betegek testében is az élet kürtjeit:

Óh, áldott vagy Tavasz,
 hozója s hordozója minden megújulónak,
 óh, áldott fiatal Isten,
 Újnak, diadalmasnak, elhatalmasodónak Ura,
 mert magad vagy az Új,
 s a valóság örök folyamában
 Te vagy a Kezdet, a Közép és a Vég.“

De vannak Szentimreinek versei, amelyekben még „prózaibb“, *maibb* szavakat is költőivé, pathetikussá emel. Mert a „Minden“ költőjének lenni (ha úgy tetszik) lehet épp oly felelőtlen játék, mint az „Én“ apró-cseprő dolgait megénekelni. Költője válogatja. Szentimreinek nem kenyere az a „mindenkiért“ rajongás, amely — éppen e fogalom túlságos szélessége miatt — fölment a napi kérdések meglátása, a napi kérdésekben való állásfoglalás alól. (Mik ezek a csip-csup bajok a kozmoszhoz képest.) Szentimrei úgy fogja föl a porszem és a mindenség kapcsolatát, hogy ez kötelezi a porszemet, mind a többi porszemmé szemben. Es ő, a költő, nemcsak az emberek eljövendő egységét zengi (ami kényelmes dolog) — hanem mélyére néz a ma, itt, mellette folyó harcnak, a maga emelkedett látásmódjával keresi, hogy mi a tenni-való — igenis, ma, a kisebbséggé szorult erdélyi magyarság aktuális kérdéseiben, amikben nehéz és felelőséges az állásfoglalás. A *Magyar költő nemzeti dala 1928-ban* olyan aktuális, mint egy vezércikk s olyan szavak is vannak benne (még a *sziguranca* is!), — de költő írta, aki a napi érdekű (de *ma* életbevágó) dolgok fölött, egybefoglaló tekintettel látja „a teremtett világot s benne a magyart“, amikor Istenhez szól, áldást kérve tőle.

Aprilytól Szentimrei Jenőig igazi költők láncát fogja körül a magáramaradt, élet-halálharcot vívó Erdélyt. Egyik magáról, másik a Mindenről énekel; egyik szabályos ritmusokban, másik szabadon muzsikál, lelkének benső parancsa szerint; de magukat a maguk módján kifejezvé, megteszik a legtöbbet, amit költő tehet: kifejezik a mai Erdély lelkét és szívárvány-híd gyanánt kapcsolják hozzá a százféle-képpen nevezett, örök-egy, szent és titokzatos Világ-lélekhez.

A „SZLOVENSZKÓI“ MAGYAR IRODALOM

Az irodalom három együttthatója: az olvasó, a közvetítő s az író közül egyik sem volt meg, mikor a Felvidék lehasadt Magyarországtól. Még közönség sem! A Felvidék az irodalom vicinális vonala mellett feküdt, oda még csak a XIX. század irodalma jutott el. Kevés közönséggel nézte hát egy új, nem az ő késettségéből elinduló irodalom életakarását. A közönséghez vezető külső út — aránylag — hamarosan elkészült. A napilapok¹ csak kávépótlékai az irodalomnak. A Prágai Magyar Hírlap hosszabb időn át irodalmi mellékletet adott olvasóinak (*Magyar Vasárnap*, szerkesztette Sziklay Ferenc), de beszüntette. A szükség folyóiratokat teremtett s mégis szükségtelenül; mert mind korán kimúltak. A *Tavaszi* (1919—21) a *Tűz* (1921—23) — gondos külső és belső szerkesztésben —, *Este* (1926) kísérleteztek az úttöréssel.² Párhuzamosan, vagy ellenkezve, álltak munkába az irodalmi körök is. A komáromi *Jókai Egyesülete* az elsőség időrendben (1920); de nem mutat fel nyomósabb eredményt. A pozsonyi *Toldi Kör* a nemzeti és keresztény hagyomány konzervatív íróit gyűjtötte maga köré s megindította (1921) az *Új Aurora* c. almanachot, azzal a céllal, hogy helyet foglaljon a művelt családok asztalán.³ A kassai *Kazinczy Társaság* a modernséget képviseli, a pozsonyiakkal szemben. Elért eredményei: *Farkas Gyula* közvetítésével szerződést kötött a berlini *Ludvig Voggenreiter* céggel s biztosította a könyvkiadást az utódállamok magyar írói részére. Ezzel kapcsolatban megszervezte a Könyvbarátok Társaságát.

Az írók a XX. század gyorsaságával születtek: körülbelül másfélszáz magyar írója van Szlovenszéknek. Vannak köztük régiek is, de a többség friss. S ezek egy része „új arcú magyar“, míg a közönség aláhúzottan konzervatív. Érdekes ellentét az is, hogy az irodalom termése nagyobb mennyiségben líra, holott a kor lírai absztinenciában él. Az esztétizmus boldogabb és egyszerűbb korok szórakozása volt; az erő ma másra kell, nem az én kis kérdéseire.

A lírai törekvések szétágazók: írók és célok között elhatároló távolságok vannak. Ha mégis általános egyezést akarunk kivonni belőlük, azt mondhatnók, hogy a szabadulni-vágyás jellemzi őket. Formában: szakítás ez a sor, rím, szerkezet kötöttségével. Belsőben: tagadása a múltnak. A ványadt dekadenciát tisztaság és életvágy váltja fel. („Nagy tevések győztes tornyai kellenek s az ár fölé hidak, Hídjai a testvériségnek... Rajt' eljövendő, nótás magyarság, Mindvalahábnál szebb,

¹ Szlovenszékben 6 napilap és 13 hetilap, Ruszinszékben 1 napilap és 8 hetilap jelenik meg.

² Egyéb folyóiratok: *Hajnal*, *Képes Világ*, *Remény*, *Új Élet*, *Új Társaság*, *Vagyunk*.

³ Legújában az utódállamok magyar irodalmát akarja reprezentálni.

vígabb.“ Merényi Gyula.) Elköszön a költő a múlttól. („Mi nem akarjuk apáink életének bukott, csalt életének hazug-jó kópiáját: Új ígéket akarunk, új ruhákat, új lelket.“ Győry Dezső.) Kemény ítéletet mond a vér- és vaskorszakról; nincs köze a legfelelősebb és legártalmasabb mesterséghez, a politikához és diplomáciához. („Átkozott legyen, aki hallgat! haldoklónál élesebben ordíts! te vagy a haldokló! te vagy a gyilkos! átkozott, ki cifra dalt dadog: Európa bűnbarlangjában tarka kártyákkal sorsolják véred — Testvér!“ Földes Sándor.) Tiszta emberi érzéssel fogja kézen a megvetetteket és kiverteket. („De, óh, mondd, Istenem, úgy-e mégis, mégis mi vagyunk hozzád közelebb, kik... kívül állunk a mosolygó emberek roppant testvéri láncán, kik átkozottan és bitangul bujdosunk a széleken.“ Komlós Aladár.) S prófétaként hirdeti az eljövendő emberibb időt.

E szociális irányú költészet írói: *Földes Sándor*, minden verse propagatív tett — a költői dicsőséget szándékkal félretolja — a megaláztatottak és elnyomottak felemelésére. A kollektív világrendet munkáló akarata „viharerővel“ robban ki írásaiban. *Győry Dezső* költészetében is az új lélek lobog. „Pajtás, mit ér, ha ennek a nyomornak nemjadtunk többet, mint magunk vagyunk?“ Új vers az ő költészete: tele őszinteséggel és erővel; de felfáj benne a kisebbségi sors keserűsége⁴ is. — *Forbáth Imre* és *Mihályi Ödön* is az aktivizmustól indultak útnak, de az előbbi a szürreális, Mihályi pedig a keresett egyszerűség felé kanyarodott.

A középúton jár *Vozári Dezső*, kinek izmos tehetsége víziós versekben excellai. *Márai Sándor* a társadalom és a természet ellentéte közt korcsosult embert megvetéssel nézi. A jobb, tisztább embert keresi, akit önmagában sem talál („Vadok vagyunk s színes tollakkal kelletjük magunkat“). Ez az átéltség teszi eletesse verseit. De nincs költészetének szilárd alapvetése. *Ölvedi László* költői élménye magyarsága volt; formája hagyományos retorika. Legújabb kötetében (*Műzsák*) felszabadul a hatásbilincsektől: tisztahangú, mély szavakba öltözteti szerelmét. *Merényi Gyula* áhítatos hangulatú, gondos formájú versekben hozta felszínre a megértések szomorúságát s minden önzés fölé emelkedett emberiségét.

Itt — nehéz a merev metsző vonalat meghúzni — a halkszavú, kedves melódiájú, én-tárgyú lírához jutunk. *Darvas János* szimbolista; versei finomak, gondosak. De erő is van birtokában: mikor hit nélkül magyarkodik, daccal, hiába. *Jankovics Marcell* és *Kersék János* a múlt trubadúrjai. *Juhász Árpád* az élet hányódásaiból egy nagy lemondást mentett meg — a szép szavak játékanak. *Páll Miklós* Farkas Imre iskolájához tartozik. *Sárost Árpád* „az álmok mese fátyolának szerelmese“. *Szeredai Gruber Károly* Ónarcképében határozza meg költészetét: „Hüsen, halkan Szálljon szívemből őszi dallam.“ *Tamás Lajos* kedves szerénységgel küldi lelkét jósága tágas sátorából a gond üzőtjeinek.

Ebbe a csoportba tartoznak a nőírók is. *Berkesnő Palotai Boris* csengő, színes verseiben jóságos anyáskodással öleli magához a világot. *Szenes Erzsébet* frissen, egyszerűen tárja fel lányos érzéseit „a finomszálú selyemgombolyagot“.

Két érdekes egyénisége a szlovenszkói lírának *Mészáros József* és *Telek A. Sándor*. Mészáros magaerején-lett népköltő. Pogány időkből menekül a földhöz; ezt a menekülést hagyományos formában, érzés és szókinccsel dalolja meg. Telek, rimaszombati asztalosmester, népdal-ritmusú verseiben tárja fel becsületes, komoly lelkét. Mindkét költő őszinte, megleghangú és eléggé rutinos.

Félszázad fejlődését képviselik Szlovenszkó lírikusai. Minden változaton játszanak, a játékos, öncélos én-lírától a lírai öngyilkosságig. Mert — érdekes tünet — magára mond halált a lírikus: „Oly könnyű harsogni, testvéreim... Dalban, versben s más műben kiélésünk Barbárbabb kitartottság a kapitalistáénál.“ (Simon Menyhért.) Ugyanez egy anonymus verskötetben: „Rájöttem, hogy verset írni hiú és értelmetlen dolog, mikor az élet minden problémájával száz százalékos valóságot követel.“ (Egymás mellett.) A lírikusok értékelése több ízben megtörtént, de mindig világnézeti alapon, egymást cáfoló eredménnyel. Egyik vagy másik irányból általánosabb elismeréssel találkozott: Földes Sándor, Forbáth Imre, Győry Dezső, Márai Sándor, Mécs László,³ Merényi Gyula, Ölvedi László, B. Palotai Boris, Vozári Dezső.

Az elbeszélők ellen a kritika kifogást vetett: felvidéki szín és probléma nélkül szűkölködnek. Ennek az irodalmi kalodázásnak nincs több alapja, mint volt egy tucat évvel ezelőtt annak, amely tiltakozott a pesti írók pesti problémái és emberei ellen. De nem közösitették ki az elbeszélők a helyi problémát, csak éppen nem harsogtatják. Például *Egri Viktor*, kulturált, jószemű író, Szlovenszkó problémáiba (földkérdés, kisebbségi lélek szabadsága, beolvadás...) ágyazza meséit. (Művei: *A rácsablakos ház. Pierre találkozása. Demeter megtérése.*) De szívesebben elemezik a háborút átélt embert, aki alkalmasult üzleti tevékenységre, gyors cselekvésre, de fölöslegest is áthozott a múltból s ezen a kavicson elbukik. Tolluk alá veszik a most felnövő fiatalság válságait, e kutatásra érdemes problémát, s az ezzel egyértékűt: a szenvedők és kitagadottak sorsát.

*Darkó István*⁴ birkózik mindkét kérdéssel. A forrongó s a forrásban tisztuló ifjúság: egy gazdag gyáros gimnazista fia. Szereti apját, mert erősnek és hatalmasnak látja. Erős akar lenni ő is, hogy Európa leggazdagabbjává verkedje fel magát. Napóleont választja eszményül s kisebb-nagyobb komiszságokkal készül pályájára. Néha összetalálkozik született jóságával; félve fut előle. Pedig ez győzi le, mikor apja halála szétmorzsolja jelmezül felvett gonoszságát. Ez a magábatérés kínálkozott a legszebb értéknek; de itt hagyta el az író az invenciója. (Zúzmarara.)

A másutt és mégis ugyanaz ember tragédiáját Béri Balog Mihály játssza. Tényleg nyugdíjazott katonatiszt, jelenben gabonakereskedő. Számvetést csinált magával: „Eleget voltunk dözsölő urak, fogyasztó közönség, nyugdíjképes hivatalnoki kar.“ De egy hirtelen jött romantika

³ Mécs Lászlóval e kötet külön cikkben foglalkozik.

⁴ Művei: *Két ember egy árnyék* (1925), *Zúzmarara* (1926), *A legnagyobb úr* (1927) *Szakadék* (1928).

elviszi baráti látogatásra a könyvek és emlékek falujába. A valóságos falu azonban lelken vágja. A férfitársaság világnézete: a bor; szava: nyers. A leányok? Oktalan kacagás és fecsegés; óvoda; de azért a kor-ízlésre számított újságregények hangján és szellemességével diskurálnak. Van erő is; „a falusi urak hatalmas összefogásban vannak, erejüket érvényesíteni is tudják, igaz, hogy nem eredményes, okos célokra; de mindenki ellen, aki nem tetszik nekik“. Van, aki meglátta, hogy kortársai halálos komolysággal cselekesznek penészszagú dolgokat; de jómaguk is pepecselnek. (Nyékhegyi.) A parasztról érzi Béri Balog, hogy gazdagságát ezek a komoly, hallgatag emberek szállították, de nem tud hozzájuk férni. Ügyetlen és biztonságatlan köztük. Nem is hisznek neki. A pénzzel hizlalt parasztgőg megoktatja: „Itt nálunknál az ész nem számít annyit, mint a tőzsdébe.“ Az is igaz, hogy Béri Balog szélhámoşkodik velük.

Epp így játszik Nyékhegyi Zsuzsival, ezzel a kicsit felületes, de asszonynak termelt leánnyal. Véletlen hozta őket össze egy pesti társaságban. A társaság, a mámor áthipnotizálták a leányt. Egyetlenszer. Most menyasszony. A véletlen veti elé újból Balogot. Zsarolni akar, de a leány okossága szerelemmé mélyíti a kalandot. Balog nem látja meg, hogy „az önzetlenség parancsainak teljesítése is adhat boldogságot“. És erkölcstelen: mással bánik lélekhijas könnyelműséggel. Zsuzsi csak magával könnyelműsködött. Van útja a felemelkedéshez. Vőlegényében ismeri meg a férfit: mert az meggyőződött és erőslelkű. Maga gyón neki s ezzel átlépa, „Szakadék“-on. Béri Balognak marad a kopott recipe: pezsgő, cigány, összelőtt tükör. S aztán kiverten, összetörten fut el a faluból, az életből is.

Balog dzsentriségből, üzleti szellemből, szélhámasságból, perverzitásból, gyávaságból kevert lelkét s főként a tudattól irtózó életét boncolja Darkó. A súly tehát a lelkitörténésen van. Másik célja a falu naturális rajza: mindenki a maga nyelvén és eszével szól, tesz. De mindenütt érzik az író állásfoglalása az átlagos, lelki kasztban élőkkel szemben. Nem mondja ezt ki; de egy-egy jelzője, határozója kibeszéli. A vethető kifogások hallgathatnak az írói értékek előtt.

Rácz Pál⁵ novelláiban kisemberek fájdalmát vetíti a szemekbe, hogy láttasson és éreztesen. Regényeiben rejtőző lelki szálkák következményeit keresi. Az egyiket a Könyvnyitó asszony szúrja a főhős lelkébe: „nem lesz felesége“. Babonás hittel melengeti magában a macbethi jóslatot, amely kiszívja akarátát. Hiába mások minden segítő készsége. Nem lett felesége, bár megházasodott. Egy út tárul aztán elé: zülleni... az utolsó fokig, mikor mindegy, hogy meghalt benne a szerelem s minden. A másik anyai kézről származik. Akkor, mikor a halálos ágyán beleássa magát a kis Balázs torkába, hogy ne jusson mostoha kézre. Most lesz Szomorú ember-ré. Minden itt kezdődik... Az, hogy az iskolában, bár jobb és mélyebb, de kevésbé fecsegő, hát ítéljük értetlen kamaszok... Az, hogy megszereti az első két leányt, akivel életútja összehozza.

⁵ Művei: *Rongyszedő* (Novellák, 1923); *Furcsa emberek* (Novellák, 1924); *Könyvnyitó asszony* (Regény, 1925); *Szomorú ember* (Regény, 1928).

E két szerelem labdázik vele. Egyszer ágaskodik fel ereje: a forradalom napján megmenti városát. De másnap már elnéznek felette a tegnapi falfehérek; csak a felelősség marad reá. Ismét gyámoltalanná csuklik össze. A két nő patrokloszi harcot vív érte. A három céltalan, sors csuklik összeesküdt ember egy fedél alatt vergődik legendákban olvasott távol-ságban. A nők erősebbek; kiveszik magukat a nincs miért aszkétaságból. Barna Balázs a sok szeretet után zúzott lélekkel, koldusán marad.

Rácz Pál a lélek hullámain és rezdüléseit figyeli. Ezért erősen megválogatja anyagát. (Pl. Barna Balázs életéből kicenzúrázza a háborút, hogy minden a szerelem analizálásának maradjon.) így csak az életnek preparált metszeteit mutatja be. Viszont regényeit pár oldallal a befejezettségen túl nyújtja. Stílus-ambíciója nincs. Tömörségre törekszik. (De néha elcsúszik a tolla.)

N. Jaczkó Olgát csöndes, odaadó asszonyi érzésből fakadó versei miatt szeretik olvasói. Ő prózairónak érzi magát; helyesen. Novelláiban (*Csendes mederben* 1925, *Virágzó cseresznyék* 1928) beszél, hívó szeretettel, az egyedüliekről, a sok egyenlő között rendhagyókról. — Természetes voltukkal szemben áll a rend, törvény és szokások metsző igazsága. Ő mindig az előbbi pártjára áll: újabb és újabb változatban írja meg a farizeus és publikánus példázatát. Gyöngédsége, különösen a szerelemben megaláztatott és kihasználtak fájalmát érzi és érezteti; annyi bensőséggel, amennyire férfi író nem képes. A virágzó cseresznyék című novellája Énekek éneke — asszonyi tollból. — Megértő mélységét szemléletes, kifejező nyelven sugározza elbeszéléseibe. Ahol drámai erőre akar lendülni, túloz; ahol csendesesen beszél, mindig megkapó.

Jarno József az intellektuális ember lelki válságait választja tárggyul. Alapos emberismerettel és bátor őszinteséggel rajzolja meg azokat a *Szakadó kötelekben* (1926) s a *Börtönben* (1928). Ebben azonban megkapta a hely riportszerű érdekessége s ezt érvényesítette a belső rajza rovására.

Márai Sándor érdekes problémát vizsgál *Bébi, avagy az első szerelem* című regényében (1928): az öregedő tanár szerelmét tanítványa iránt. Bébit egy osztálytársa is szereti. A tanár és diák iskolai ellentéte más síkra kerül át s mély, pusztító gyűlöletté fokozódik. Merészen és rutinnal megírt jelenetek, jól rajzolt alakok a regény értékei. (Egyéb művei: *Panaszkönyv*, novellák, 1922; *A mézárós*, elbeszélés, 1924.)

Tamás Mihály (könyvei: *Novellás-könyv*, 1923; *Szőke*, 1921; *Szép Angyélika háza*; *Tavaszi vallomás*, 1926) visszaemlékezésekből építi elbeszéléseit; van szeme a sajátos felvidéki kérdések meglátásához; bátor kézzel nyúl a szerelmi élethez. Jó oldalai mellett — gondos megfigyelés, elevenség, jellemző erő — hagy még kívánnivalót.

Jankovics Marcell elbeszéléseiben is (*Álmatlan éjszakák*, 1920; *Az udvari bolond*, 1926) romantikus idealista, mint verseiben. Kellemsen mesél a válságtalan nőről, erős férfiről, boldog családi életről. Itt a lélek simán fut át a megszabott és jól aláépített pályán: egyetlen célja az írónak: érdekesen elbeszélni.

Sziklay Ferenc könnyed modorú regényeül (*Fekete ember*, 1926; *Hangzatka*, 1924: Csermák élete) kívül költeményeket, tragédiát

(*Catullus*, 1920) írt. *Lírai Antológia* címen (1926) reprezentatív kötetet adott ki a felvidéki lírikusok verseiből. Esztétikai, publicisztikai cikkeket, bírálatokat ír. Szépirodalmi írásaival szemben előnyt kell adnunk munkájának, melyet a magyar pártok kultúrreferensi állásában végez.

Dramairodalma nincs a Felvidéknek. A dráma válságban van; Szlovenszkóban hozzá még a színészet is abban él. Akik találkoztak a sikerrel, mint *Sebest Ernő*, a határokon túl keresik közönségüket.

Szlovenszkónak vannak írói, sokan vannak.⁶ De a tollforgatás még nem irodalom. Kevesen vannak, akik a szóbűvészkedésen túl látást nyitnak, erőt adnak, életet fokoznak. A többit a helyi érték léptette elő íróvá.

(Debrecen.)

Nánay Béla.

* A szlovenszkói irodalmi élethez hasznos kalauz: *mozaikok*“ c. tanulmány-gyűjteménye (1926).

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	I
Aprily Lajos (<i>Szondy György</i>)	1
Aprily mint formaművész (<i>Péterffy László</i>)	20
P. Gulácsy Irén (<i>Zsigmond Ferenc</i>)	24
Mécs László (<i>Bodór Aladár</i>)	33
Benedek Elek (<i>Szondy György</i>)	46
Makkai Sándor (<i>Oláh Gábor</i>)	53
Reményik Sándor (<i>Alszegehy Zsolt</i>)	66
Kovács Dezső (<i>Péterffy László</i>)	79
A vajdasági magyar irodalom (<i>Nánay Béla</i>)	82
Kós Károly (<i>Szentimrei Jenő</i>)	86
R. Berde Mária (<i>Péterffy László</i>)	91
Tompa László (<i>Gulyás Pál</i>)	99
Gyallay Domokos (<i>Szondy György</i>)	103
Tamási Aron (<i>Fehér Gábor</i>)	107
Nyíró József (<i>Szentimrei Jenő</i>)	110
Bánffy Miklós, Szabó Mária, Tabéri Géza (<i>Nánay Béla</i>)	113
Erdélyi lírikusok (<i>Benedek Marcell</i>)	119
A „szlovenszkói“ magyar irodalom (<i>Nánay Béla</i>)	130
Tartalomjegyzék	137